द्वितीयसंस्करणोपोद्घातः।

"बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः"।

पुस्तकमिदं पाठशालाध्यक्षैः स्वपाठालयेषु प्रचारितं, स्वगृह एव विद्यार्थिभिरपि प्रेम्णा परिपठितं, बहुभिर्विद्वद्भिर्निरीक्ष्य प्रशंसितं चेति नास्त्येतदत्यन्तं निकृष्टमिति प्रत्येमि। प्रथमसंस्करणस्य च सर्वास्वपि पठनपाठनानुरागिभिरनुगृहीतानि गृहीतानि चेति कानिचन प्रश्नोत्तराणि संकलय्य संयोज्य क्वचित् किंचिदधिकमपि संवर्द्ध्य पुनर्मुद्रयामि।

पण्डितानां परमप्रसादं प्रतीक्षमाणः

अम्बिकादत्तो व्यासः

संस्कृताभ्यासपुस्तकम्.

पश्चिमोत्तरदेशशिक्षाविभागाध्यक्षगणप्रदत्तसाहित्या-
चार्यपद-(M. A. In Sanskrit Literature) भूषा,
भारतवर्षीयधर्मसमाजमण्डलवितीर्णधर्माचार्यपदवी-
भूषा. काशीस्थविद्वन्मण्डलीप्रदत्तव्यासपदाङ्कितेन,
साहित्यरसरसिकैः सुकविरिति, घटिकाशतक इति,
अष्टावधान इति, भारताष्टकरत्न इति च क्रियास-
मभिव्याहारेणाकार्यमाणेन, काशीस्थप्रसिद्ध
पण्डित श्रीदुर्गादत्ततनयेन

श्रीअम्बिकादत्तव्यासेन

विरचितम्

आङ्गलभाषां पठतां संस्कृतग्रन्थांश्चारब्धवतां
बालानां साहाय्यार्थं

प्रकाशितं च ॥

भागलपुरव्यासयन्त्रालये छिपाख्युपनाम्ना
श्रीगणपतिशर्मणा मुद्रितम्

संवत् १९४९

Printed at the Vyas Press Bhagulpur.

PRACTICAL SANSKRIT PART II.

PREFACE.

The plan and scope of the book have been briefly stated in the Author's preface to Part I. Part II. aims at giving in a series of lessons progressive exercises with rules, models and word-lists to bring up the young pupil to an early acquaintance with and practice in the rudiments of Sanskrit Composition to the standard it may be said of the Entrance Class in High English school. The subjects especially treated in this part, besides the declension of bases other than those in Part I., are the Atmanepada conjugation, the tenses, the moods imperative, and subjunctive, the participles in क्त, क्तवत्, क्त्वा, शतृ and शानच्, the gerund in तुमुन्, Causal forms, and the Samases. The exercises for translation are more varied in style and matter than in Part I. They are made up of illustrative sentences Simple and complex, short and easy stories and letters, all the Author's style. A general glossary for easy reference like the one in Part I, has been added in spite of the word-

lists in the body of this part which themselves supply all the new words the pupil will require to know in translating the pieces.

Besides the glossary, room has been made for several useful Appendices for the pupil's occasional study. A knowledge of important roots with their leading Conjugational forms can hardly be over-rated as helps to fluency and accuracy in sanskrit composition.

It now remains for the Author to acknowledge his obligation to those authors to whom he has been principally indebted for the plan of his book. His thanks are principally due to Babu Mathura Prashad Missra whose book, Practical English in two parts read by the Author in his youth. has suggested to him the title as well as much of the plan of his own booklet now before the public. He has also occasionally consulted Mr. Ramkrisna Gopal Bhandarkar's First book of Sanskrit, itself a very useful book within its own limits

The Author.

Bhagalpur,

August 1, 1888.

उपोद्घातः।

ईश्वरानुग्रहेण संस्कृताभ्यासपुस्तकस्य द्वितीयोऽप्येष भागो बुधजनानां चरणयोरुपहारयोग्यः संवृत्तः। अस्मिन् आत्मनेपदप्रयोगाः, कालत्रयावगाहिनो लकारा लृट्, लोट्, क्तक्तवतू, क्त्वा, शतृशानचौ, तुमुन्, णिजन्तप्रयोगाः, कर्मप्रत्यया, भावप्रत्ययाः समासाश्च सविशेषं न्यरूपिषत; क्वचित् क्वचिद् वाक्यरचनोदाहरणप्रसङ्गेन सङ्क्षिप्ता इतिहासा अप्युलेखिषत: केचित् प्रकाराः पत्रलेखक्रमस्यापि समदर्शिषत: उपान्तत आवश्यका व्याकृतिविषयाः समुदधारिषत; अन्ततश्च वर्णक्रममवलम्ब्य संस्कृताङ्गलयोः प्रतिभाषं नवप्रयुक्तशब्दानां सार्थं शब्दावली अपि व्यरचिषातास्। अस्मिन् ग्रन्थे छात्राणां विशिष्याभ्यास एवापेक्ष्यते कृताभ्यासाश्च सर्वमपि स्वाभिप्रायं संस्कृतभाषया प्रकटयितुं शक्ष्यन्ति इति नात्र सन्देहः। इतस्तु पत्रवर्णनप्रबन्धविज्ञापनादिप्रकारांस्तृतीये, भागे विवर्णयिषामि, बुधजनाः पूर्वभागाभ्यां प्रमादमासादयिष्यन्ति चेदचिरादेव तृतीयोऽपि भागः कुसुमस्तवक इव सङ्ग्रथ्य तत्करयोरर्पयिष्यते॥

एतद्ग्रन्थस्य च अभ्यासानुकूलां विचित्रां भङ्गीमाकलय्य नाहमेव धन्यो वदनीयः प्रेक्षावद्भिः, किन्तु आङ्गलाभ्यासपुस्तकस्य (Practical English), संस्कृताभ्या-

पुस्तकस्य (First Book of Sanskrit) च छायामनुसृत्य प्रणीतोऽयं ग्रन्थ इति तद्रचयितारावेव महामान्यौ श्रीमथुराप्रसादमिश्र-श्रीरामकृष्णगोपालभाण्डारकरनामधेयौ सर्वथा सर्वेषां धन्यवादभाजौ। एतद्ग्रन्थरचनायां प्राधान्येन विहितसाहाय्या: अस्मत्पाठशालाध्यक्षा: श्रीतारापदशर्म्माण आचार्या: सन्ति किन्तु यदि वामबाहो: साहाय्यं दक्षिण: कुर्य्यात् तत् कतिभिर्धन्यवादैर्वामिस्त्वामभ्यर्चयेद् इत्यऽविदन् विरमामि ॥

प्रणेता
श्री० अम्बिकादत्त:
१—८—८८

PRACTICAL SANSKRIT.

PART II.

LESSON I.

Present Tense.

Atmanepad Termination.

	1st pers.	2nd pers	3rd pers.
Singular	इ	से	ते
Dual.	वहे	इथे	इते
Plural.	महे	ध्वे	अन्ते

EXAMPLE

भाष् (Ist conj.) to speak.

	1st pers.	2nd pers.	3rd pers.
Singular.	भाषे*	भाषसे	भाषते

* The conjugational peculiarities mentioned in Part I. Shoul be remembered in conjugating the Atmanepad roots too.

Dual.	भाषावहे*	भाषेथे	भाषेते
Plural.	भाषामहे	भाषध्वे	भाषन्ते†

Atmanepad roots of the first conjugation.

ईक्ष् to see (with अप) to expect, with निर् to inspect &c., with परि to examine, and with उत् to see upwards.

एध् to increase.

कम्प् to shake (intr)

काश्, with प्र to shine.

मुद् (मोद्) to rejoice.

यत् to try, to strive.

याच् to beg to pray for.

रभ् with आ or with (प्र+आ) to begin.

†रुच् (रोच्) to please, to be liked.

लभ् to get, to acquire to find.

वन्द् to salute.

वृत् (वर्त्) to be.

शङ्क् to suspect.

शिक्ष् th learn.

शुभ् (शोभ्) to look grand, to be fit, to become.

सह् to endure.

सेव् to serve.

स्पन्द् to throb.

स्मि (स्मय्) to smile.

स्वाद् to taste.

* The आ is lengthened or dropped as in parasmaipad.

† रुच् governs the dative of the person satisfied or liking.

* ज्ञा [जा] 9th C. A. P. to know.

WORDS.

अध्ययन् *n.* study.
अपराध *m.* a fault.
असत्य *n.* lie, falsehood.
उद्योग *m.* exertion.
कपट *m.* & *n.* fraud, deceit.
दुराचार *m.* bad conduct
धरा *f.* the earth.
पर्वत *m.* a mountain.
पारितोषिक *n.* a reward
भय *n.* fear.
भिक्षुक *adj.* a beggar.
मयूर *m.* a peacock.
शील *n.* gentility.
शिक्षा *f.* education.
शुक *m.* a parrot.
समीरण *m.* the air, the wind.
अधीरता *f.* impatience
शोक *m.* grief.
आपण *m.* shop.
वीर *adj.* a hero.
पाठ *m.* a lesson.
श्वस् *ind.* to-morrow.

EXAMPLES.

गुरवः शिष्यान् परीक्षन्ते । = The teachers examine the pupils.

अस्मभ्यं सदाचारा नरा रोचन्ते । = We like men of good conduct.

* In Atmanepad, it is conjugated thus:— 3rd P. जानीते, जानाते, जानते, 2nd P. जानीषे, जानाथे, जानीध्वे, 1st P. जाने, जानीवहे, जानीमहे ।

वयं नृपाणां दुराचारं न सहामहे। =	We do not endure the bad conduct of kings.
प्रातः शिष्या अध्ययनमारभन्ते =	The pupils begin their study in the morning.
वीरे अधीरता न शोभते =	Impatience does not become a hero.

EXERCISES.

(Atmanepad Indicative Mood Present Tense)

कृष्णः शोभते।
रामं वन्दे।
मयूरमुद्वीक्षते।
चन्द्रः प्रकाशते।
वृक्षाः कम्पन्ते।
भयात् कम्पसे।
असत्यं भाषध्वे।
धनं याचते।
शिक्षां प्रारभन्ते।
वने मोदे।
सुखमेधते।
दुःखं सहते।
नरा नृपान् सेवन्ते।
बाला दुग्धं स्वादन्ते।
गुरौ असत्यं न शोभते।
शिष्याः विद्यां लभन्ते।
वयं भवन्तं वन्दामहे।
बालेभ्यः क्रीड़ा रोचते।
मह्यं दुराचारो न रोचते।
गुरोर्न्यायं शिक्षामहे।
कपटाद् दुःखमेधते।
धरायां पर्वता वर्तन्ते।
पर्वते वृक्षाः समीरणस्य वेगात् कम्पन्ते।

एते बालका मयूरानीक्षन्ते स्मयन्ते च ।

नराः शीलेन शोभन्ते न च भूषणैः ।

त्वयि मूर्खता न शोभते ।

(It) increases.
(The) sun shines.
(We) see (the) sun.
Children rejoice.
(We) beg a reward.
(They) taste the fruits.
(He) begins a study.
(I) do not like fraud.
(You) like a peacock.
(They) like a parrot.
(The) Pain increases.
(We) like exertions.
This does not become you.

(The) beggar begs money.
Rama, I serve you.
(The) parrot and the peacock taste the fruit.
Men are splendid by education.
There are trees on the mountains.
I don't like bad conduct.
Why do you smile, your teacher sees you?
Impatience does not become kings.

LESSON. 11

(Imperfect Tenst First Preterite लङ्).

Parasmaipad Terminations.

	1st Pers	2nd Pers.	3rd Pers.
Singular.	अम्	स्	त्
Dual.	व	तम्	ताम्
Plural.	म	त	अन्

Atmanepad Terminations.

	1st Pers.	2nd Pers.	3rd Pers.
singular.	इ	थास्	त
Dual.	वहि	इथाम्	इताम्
Plural.	महि	ध्वम्	अन्त

RULES.

(I) The conjugational signs are added on to the roots before the terminations of the imperfect tense.

(II) In this tense and in the conditional mood अ and आ are prefixed to the roots

beginning with consonants and vowels respectively

(III) This prefixed आ becomes ऐ with the following इ or ई and औ with the following उ or ऊ.

(IV) Before the terminations त् and म्, ई is added on to अस् (to be) and अ is added on to अद् (to eat).

GENERAL RESULTS.

गम्

	1st pers.	2nd pers.	3rd pers.
Singular.	अगच्छम्	अगच्छः	अगच्छत्
Dual.	अगच्छाव	अगच्छतम्	अगच्छताम्
Plural.	अगच्छाम	अगच्छत	अगच्छन्

वृत्

Singular.	अवर्त्ते	अवर्त्तथाः	अवर्त्तत
Dual.	अवर्त्तावहि	अवर्त्तेथाम्	अवर्त्तेताम्
Plural,	अवर्त्तामहि	अवर्त्तध्वम्	अवर्त्तन्त

ईक्ष्

Singular.	ऐक्षे	ऐक्षथाः	ऐक्षत
Dual.	ऐक्षावहि	ऐक्षेथाम्	ऐक्षेताम्
Plural.	ऐक्षामहि	ऐक्षध्वम्	ऐक्षन्त

अस्

Singular.	आसम्	आसीः	आसीत्
Dual.	आस्व	आस्तम्	आस्ताम्
Plural.	आस्म	आस्त	आसन्

Exercise of the first preterite.

शिष्याःपाठशालामगच्छन्।
ते गुरूनवन्दन्त
गुरवः शिष्यांश्चोपाविशन्।
बालकेभ्योऽध्ययनमरोचत।
अध्यापकाः शिष्याणामप-
राधमैच्छन्त।
तदा ते तानदण्डयन्।
शिष्या भयेन अकम्पन्त।
वयं शीलेन विद्यामलभे-
महि।
पर्वतेषु शुका अमोदन्त।
बालामयूरान् गृहमनयन्।
तदा त्वयि असत्यं नाशो-
भत।

भिक्षुको धनमयाचत।
त्वं किमपि नाबोधः।
मूर्खाय असत्यमरोचत।
रजन्यां चन्द्रः प्राकाशत।
प्रभाते अध्ययन प्रारभन्त।
कमलेषु भ्रमरा अक्रीडन्
दुष्टा असत्यमभाषन्त।
पण्डिताः शिष्यान् पर्यैच्छन्त।
प्रभाते समीरणा ऐधत।
समीरणेन वृक्षा अकम्पन्त।
वानरा अनृत्यन् नराश्च
अहसन्।

There were monkies in the forest.

No, there was a black* bear.

We learnt gentility from good men.

Good men never liked bad conduct.

You saw the moon at night.

The child's grief increased at sight of her father.

The thieves stole money from the shop.

He fell from the roof of the house.

He was pleased with the flowers.

I composed (two) books.

Where were you, friends ?

Whose garland was good ?

Why did you not begin your lesson in the morning.

The trees shook with tho wind and we with fear.

QUESTIONS.

(1) Repeat the Rule IV.

(2) Repeat the terminations of the 1st preterite.

(4) Conjugate दा as गम् in the 1st preterite.

---

*black—कृष्णः

(5) Correct the following:—

भिक्षुको धनमयाचत् । बाल: पुस्तकं गृह-मनयत । नृपाश्चोरमदण्डन्त । वने वानर आसन् ।

LESSON III.

The Future Tense.

Parasmaîpad terminations.

	1st Pers.	2nd Pers.	3rd Pers.
Singular.	स्यामि	स्यसि	स्यति
Dual.	स्याव:	स्यथ:	स्यत:
Plural.	स्याम:	स्यथ	स्यन्ति

Atmanepada Terminations.

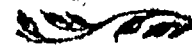
Singular.	स्ये	स्यसे	स्यते
Dual.	स्यावहे	स्येथे	स्येते
Plural.	स्यामहे	स्यध्वे	स्यन्ते

RULES.

(V.) इ is added on to many roots before the terminations after which the स् is changed into ष् (no conjugational sign is added on to the roots.)

(VI.) The final vowel and the pennultimate

short vowel of the roets take their *guna* substitute before this इ.

GENERAL RESULTS.

गम्

	1st Pers.	2nd Pers.	3rd Pers.
Singular.	गमिष्यामि	गमिष्यसि	गमिष्यति
Dual.	गमिष्याव:	गमिष्यथ:	गमिष्यत:
Plural.	गमिष्याम:	गमिष्यथ	गमिष्यन्ति

भू०

Singular.	भविष्यामि	भविष्यसि	भविष्यति
Dual.	भविष्याव:	भविष्यथ:	भविष्यत:
Plural.	भविष्याम:	भविष्यथ	भविष्यन्ति

*लभ्

Singular.	लप्स्ये	लप्स्यसे	लप्स्यते
Dual.	लप्स्यावहे	लप्स्येथे	लप्स्येते
Plural.	लप्स्यामहे	लप्स्यध्वे	लप्स्यन्ते

वह्०

Singular.	वक्ष्यामि	वक्ष्यसि	वक्ष्यति
Dual.	वक्ष्याव:	वक्ष्यथ:	वक्ष्यत:

* Pupils may here be taught the list of roots that do not take इ after them (अनिट् धातु) (see Appendix).

Plural.	वक्ष्यामः	वक्ष्यथ	वक्ष्यन्ति

दृश्०

Singular.	द्रक्ष्यामि	द्रक्ष्यसि	द्रक्ष्यति
Dual.	द्रक्ष्यावः	द्रक्ष्यथः	द्रक्ष्यतः
Plural.	द्रक्ष्यामः	द्रक्ष्यथ	द्रक्ष्यन्ति

नी०

Singular.	नेष्यामि	नेष्यसि	नेष्यति
Dual.	नेष्यावः	नेष्यथः	नेष्यतः
Plural.	नेष्यामः	नेष्यथ	नेष्यन्ति

नश्०

Singular.	नङ्क्ष्यामि	नङ्क्ष्यसि	नङ्क्ष्यति
Dual.	नङ्क्ष्यावः	नङ्क्ष्यथः	नङ्क्ष्यतः
Plural.	नङ्क्ष्यामः	नङ्क्ष्यथ	नङ्क्ष्यन्ति

प्रच्छ०

Singular.	प्रक्ष्यामि	प्रक्ष्यसि	प्रक्ष्यति
Dual.	प्रक्ष्यावः	प्रक्ष्यथः	प्रक्ष्यतः
Plural.	प्रक्ष्यामः	प्रक्ष्यथ	प्रक्ष्यन्ति

EXAMPLES.

I will see him when he will acquire riches.	यदा स धनं लप्स्यते तदा तं द्रक्ष्यामि ।
Bad boys will be poor.	दुष्टा बालका दरिद्रा भविष्यन्ति ।
I shall ask my teacher.	गुरुं प्रक्ष्यामि ।

I will give you the book	तुभ्यं पुस्तकं दास्यामि।
I will carry the child.	बालं नेष्यामि।
They will perish who will play in the water.	ये जले क्रीडिष्यन्ति ते नङ्क्ष्यन्ति।

EXERCISE.

वयं यास्यामश्चेत् स भेष्यति।
दास्यामश्चेत् स भक्षयिष्यति।
यश्चोरयिष्यति तं दण्डयिष्यामः।
ईश्वरं वन्दिष्यामहे यत् एधिष्यामस्तत् च लप्स्यामहे।
मूर्ख, न पठसि चेत् किं करिष्यसि?
अपि तत्र गमिष्यसि यत्र रजन्यामवर्त्तामहे?
छात्रा, युष्मान् श्वः परीक्षिष्यामहे।
श्वो वयं तस्मिन्नुद्याने वर्त्तिष्यामहे।
ये पठिष्यन्ति ते पण्डिता भविष्यन्ति।
अस्मिन् वृक्षे सुन्दराणि कुसुमानि भविष्यन्ति।
ये हसिष्यन्ति तान् मूर्खान् ज्ञास्यामः।
तव दुराचारं न सहिष्यामहे।
द्रक्ष्यामहे यत् क्रीडिष्यसि।
हसिष्यसि चेत्ताडयिष्यामि।

I would be glad if I should see you.
When will you go there with your friends?

We will see the king of this place.

Who will drink the milk and who will eat the frut ?

I will be there in the morning.

The peacocks will dance on the mountains.

You will examine the students.

We shall like your gentility.

Education will make a man of you.

The servants will pray for a reward.

If you should fall the children would laugh.

QUESTIONS.

(1) State the rules for changing स् into ष्.

(2) Name any ten अनिट् * roots.

(3) Repeat all the Atmanepad terminations you have learnt.

(4) Give ten examples of roots changing their meaning on taking prefixes.

(5) Correct the following अहं इच्छिष्यामि । ते गमिष्यन्ते । त्वं लभिष्यसि । वयं प्रच्छिष्यामः।

---

* अनिट् roots are those to which इ is not added before the termination (see Appendix.)

LESSION IV.

Declension of words of Feminine gender

in इ or उ.

मति = Intelect.

मति:	मती	मतग:
मतिम्	मती	मती:
मत्या	मतिभ्याम्	मतिभि:
मत्यै, मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्य:
मत्या:, मते:	मतिभ्याम्	मतिभ्य:
मत्या:, मते:	मत्यो:	मतीनाम्
मत्याम्, मतौ	मत्यो:	मतिषु
हे मते	हे मती	हे मतय:

धेनु = Cow.

धेनु;	धेनू	धेनव:
धेनुम्	धेनू	धेनू:
धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभि:
धेन्वै, धेनवे	धेनुभ्याम्	धेनुभ्य:
धेन्वा:, धेनो:	धेनुभ्याम्	धेनुभ्य:
धेन्वा:, धेनो:	धेन्वो:	धेनूनाम्

धेन्वाम्, धेनौ	धेन्वोः	धेनुषु
हे धेनो	हे धेनू	हे धेनवः

Almost all words of feminine gender ending in short इ or उ declined like the above.

(The conditional mood) or लृङ्.

Atmanepada terminations.

	1st Pers.	2nd Pers	3rd Pers.
Singular	स्ये	स्यथाः	स्यत
Dual.	स्यावहि	स्येथाम्	स्येताम्
Plural.	स्यामहि	स्यध्वम्	स्यन्त

Parasmaipad terminations

Singular.	स्यम्	स्यः	स्यत्
Dual.	स्याव	स्यतम्	स्यताम्
Plural.	स्याम	स्यत	स्यन्

.........0.........

GENERAL RESULTS.

भू

Singular.	*अभविष्यम्	अभविष्यः	अभविष्यत्
Dual,	अभविष्याव	अभविष्यतम्	अभविष्यताम्

* See Rule II. of this part

इ is added on to the सेट् roots with vowel changes as in लट्

Plural.	अभविष्याम	अभविष्यत	अभविष्यन् लभ्
Singular.	अलप्स्ये	अलप्स्यथाः	अलप्स्यत
Dual.	अलप्स्यावहि	अलप्स्येथाम्	अलप्स्येताम्
Plural.	अलप्स्यामहि	अलप्स्यध्वम्	अलप्स्यन्त

WORDS.

जनक *m*. father.

जननी f. mother.

चरण *m*. foot.

महामान्य *adj*. of great respectability.

समिति *f*. an assembly, a committee.

गणनीय *adj*. worthy of being counted; deserving of regard or esteem.

पत्नी *f*. wife.

तात्पर्य *m*. purport, moral.

केवलम् *adv*. only.

परीक्षा *f*. an examination.

उत्तीर्ण *adj*. passed.

किन्तु *cnj*. but.

कीर्ति *f*. fame, glory.

Words of Feminine gender ending in ई are generally declined as follows;—

नदी = A river.

नदी	नद्यौ	नद्यः
नदीम्	नद्यौ	नदीः
नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः

नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
नद्याः	नदीभ्याम्	नदीभ्यः
नद्याः	नद्योः	नदीनाम्
नद्याम्	नद्योः	नदीषु
हे नदि	हे नद्यौ	हे नद्यः

Roots.

कल् to have, to bear (10th c.)
अव+गम् to know.
पच् to cook (1st. *c. a.* and *p.*)

EXAMPLES.

सुवृष्टिश्चेदभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत्	If there had been good rains, there wolld have been a season of plenty.
अपठिष्यच्चेदज्ञास्यत्।	If he had read, he would have known.
अकथयिष्यश्चेदश्रोष्यम्	If thou hadst said, I should have heard.
नृपमसेविष्यध्वं चेद् धनान्यलप्स्यध्वम्।	*If* you had served the king, you should have acquired riches.

सा बालकानपोक्ष्यत् चेदतोक्ष्यत् ।	If she hrd nourished (looked after) the children, she would have been happy.
त्वं वदसि केवलं किन्तु अकरिष्यश्चेदद्रक्ष्यम्।	Thou only sayest; if thou hadst*acted, I would have seen (considered thee worthy.)

EXERCISE.

जनन्या जनकस्य च आज्ञामवक्ष्यश्चेत् ताभ्यामरोचिष्यथाः ।

विज्ञानां चरणौ असेविष्यन्त चेद् विद्यामलप्स्यन्त ।

शीलमकलयिष्यत् चेत् नराणां महामान्योऽभविष्यत्।

दोषानत्यक्ष्यत चेत् सज्जनानां समितौ गणनीयाः अभविष्यत ।

भवतां गुणा ऐधिष्यन्त चेद् नृपा मित्राणीव ऐक्षिष्यन्त ।

त्वं पत्नीमत्यक्ष्यश्चेत् नृपस्त्वामदण्डयिष्यत् ।

चिरमचिन्तयिष्यश्चेत् मम तात्पर्यमवागमिष्यः ।

* Acted = done,

सम्यगपठिष्यश्चेत् परीक्षायामुत्तीर्णोऽभविष्यः ।

शीलेन अशोभिष्यथाश्चेत् कीर्तिमलप्स्यथाः ।

Had you come to me you should have found me.

Had you been in the forest, you should have seen Rama.

If he had taken the milk, he should have felt pleasure.

Had you followed (obeyed) your father, you should have been a great man.

Had he thought a little more, he should not have been in distress.

Had you loved every one, every one would have loved you.

QUESTIONS.

(I) Compare the terminations of the condiaional mood with those of the first preterite.

(II) Explain the difference betwee the terminations of लृट् and लृङ्.

(III) Are the *substitutes of the roots used in लृट् and लृङ् or not.

* Substitutes, as गच्छ for गम् and so on.

(IV) Correct the following:—

आगमिष्यमि चेदैक्षिष्यम् । वयमपठिष्यं चेत् सुखमनुभविष्यम् । अपचिष्यश्चेदभक्षिष्यः । अभक्षिष्यश्चेदविहरिष्यः ।

LESSON V.

(Infinitive mood.)

RULES.

(VII) तुम् is added on to roots to make an infinitive of purpose.

(VIII) इ is added on to * सेट् roots before the तुम्.

EXAMPLES.

भू—भवितुम् ।	कृ—कर्तुम् ।
गम्—गन्तुम् ।	श्रु—श्रोतुम् ।
दा—दातुम् ।	चुर्—चोरयितुम् ।
पा—पातुम् ।	दह्—दग्धुम् ।
हृ—हर्तुम् ।	दुह्—दोग्धुम् ।

सेट्* roots are those which are not in the list of अनिट्. [For the latter, See Appendix.]

उद्—स्था—उत्थातुम् ।
सह्—सोढुम् ।
वह्—वोढुम् ।
एध्—एधितुम् ।
सेव्—सेवितुम् ।
लभ्—लब्धुम् ।
आ+रभ्—आरब्धुम् ।

इच्छ्—इच्छितुम् ।
रक्ष्—रक्षितुम् ।
भक्ष—भक्षयितुम् ।
†ग्रह—ग्रहीतुम् ।
दृश्—द्रष्टुम्* ।
प्र+नम्—प्रणन्तुम् ।

WORDS.

उचित *adj*. proper.
दुर्बल *adj*. week, feeble.
सर्प *m*. *a* serpent.
सर्वदा *or* सदा *ind*. always.
समीप *n*. presence.
धन्य *adj*. blessed.
सन्देह *m*. doubt.
सिंह *m*. a Lion.
मेघ *m*. a cloud.
रजत *n*. silver.
पत्र *n*. a leaf, a lettr.
पूर्वम् *adv*. firss, in the first place.
पाप *adj*. wicked.
सहचर *adj*. attendant, geing along with.
प्रजा *f*. subject, progeny.
ग्रीष्म *m*. summer.

† Here long ई is used uader special rules.

* Take care never to write दृष्टुम्.

दुःखित *adj*. distressed.
वीर *n*. a hero, a warrior *adj*. heroic, gallant.
सुवर्ण *n*. gold.

सर्व *pro*. (declined like यद् with द् rejected) all, every one.

EXAMPLES.

गन्तुमिच्छति । = He wishes to go.

अत्रोपवेष्टुं,नोचितम्। = It is not proper to sit here.

लब्धुं यतते । = He tries to get.

युष्मान् गन्तुमादिशामि । = I order you to go.

तम् उत्थातुं कथयामि । = I tell him to stand.

गुरुं प्रणन्तुं समीहे । = { I want to bow to (my) teacher.

EXERCISE.

पण्डितो भवितुमिच्छसि चेत् पठितुं कथं न यतसे ? उद्यानं द्रष्टुं गन्तुमिच्छसि चेत् रथमानेतुमादिश । दुर्बलो बालको दुःखं सोढुं न शक्नोति । मूर्खो बालकः सर्पं ग्रहीतुमिच्छति । छात्रान् परीक्षितुमागन्तुमिच्छामि । चौरान् दण्डयितुमादिशति नृपः । यो दुष्टानां सङ्गं कर्त्तुमिच्छति स व्याघ्रस्य मुखे पतितुमिच्छति । जननीं जनकं च प्रणन्तुं को नेच्छति । जनकः सदा सदाचारं

बालकं द्रष्टुमिच्छति । भवानुपदेष्टुं कथयति किन्तु अहं गन्तुमीहे न च स्थातुम् । धर्मं त्यक्तुमिच्छसि चेत् नरकं पतिष्यसि । कृष्णं पूजयितुं यतसे चेत् धन्योऽसि । उद्याने विहर्तुं प्रभाते गमिष्यामः ।

He tries to be a king. We wish to go to the garden. They begin to read the book. They wish to smell the flowers. Children try to drink the milk. Ravana tries to conquer Ram. I wish to read the book in a month. Lakshman wishes to go to the forest with Rama. I wish to refer to (ask) you a doubt. This boy wants to touch the water of the Ganges.

QUESTIONS.

(1) Give the infinitive forms of सह्, दृश्, वह्, रुह्, दुह् and दह्.

दरिद्रा धनं लभतुम् इच्छन्ति । अहं बालकं वञ्चितुं यते । यूयं किं लब्धितुम् इच्छथ? वयं धनं यच्छितुमिच्छामः ।

LESSON VI.

(Passive and Impersonal Passive Voice)

RULES.

(IX) य is added on to the roots (of all classes of conjugation without distinction) and then the Atmanepada terminations are used for a passive signification.

(X) In the Passive voice the subject takes the terminations of the 3rd class and the object those of the first. In this voice the verb agrees with the object in number and person.

(XI) It is Impersonal or Intransitive Passive Voice when the root is Intransitive; in this the subject takes, the termination of the 3rd class, and the verb, having no object simply takes the singular termination of the third person.

(XII) *Of the Verbs having two objects, if the root belongs to the list of दुह् &c. the secondary object or dative takes the terminations of the first class; and if the root belongs to the list of नी &c. the primary object or accusative takes the terminations of the first class.

(XIII) The final इ or उ is lengthened before the य of the Passive.

(XIV) The final ऋ of a root, which is not preceded by a conjunct consonant, is changed into रि before the य of the passive.

(XV) The roots of the tenth conjugation whose vowels take a गुण or वृद्धि substitute in the active voice, undergo the same change before the य of the Passive.

*दुह्याच्पच्दण्ड्रुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिमन्थ्मुषः ।
नीह्वकृष्वह इत्येते धातवः स्युर्द्विकर्मकाः ॥

ROOTS.

ग्रह् (ग्रह्) to take. to, seize	दा (दी) to give.
वच् or ब्रू (उच्) to speak.	स्था (स्थी) to stand.
वह् (उह्) to bear.	पा (पी) to drink.
वद् (उद्) to speak.	वस् (उष्) to dwell.

GENERAL RESULTS.

भू = भूयते

स्था = स्थीयते

नी.

	1st person.	2nd person.	3rd person.
Singular.	नीये	नीयसे	नीयते
Dual	नीयावहे	नीयेथे	नीयेते
Plural.	नीयामहे	नीयध्वे	नीयन्ते

ब्रू.

Singular.	ब्रूये	ब्रूयसे	ब्रूयते
Dual.	ब्रूयावहे	ब्रूयेथे	ब्रूयेते
Plural.	ब्रूयामहे	ब्रूयध्वे	ब्रूयन्ते

नश्.

Singular.	नश्ये	नश्यसे	नश्यते

Dual.	नम्यावहे	नम्येथे	नम्येते
Plural.	नम्यामहे	नम्यध्वे	नम्यन्ते

हृ.

Singular.	क्रिये	क्रियसे	क्रियते
Dual.	क्रियावहे	क्रियेथे	क्रियेते
Plural.	क्रियामहे	क्रियध्वे	क्रियन्ते

EXAMPLES.

Active.	Passive.
स गच्छति ।	तेन गम्यते ।
ते वाटिकां गच्छन्ति ।	तैर्वाटिका गम्यते ।
बालकः फलं भक्षयति ।	बालकेन फलं भक्ष्यते ।
स मां वन्दते ।	अहं तेन वन्द्ये ।
ते मां पश्यन्ति ।	तैरहं दृश्ये ।
वयं गृहे वसामः ।	अस्माभिर्गृहे उष्यते ।
वानराः फलमदन्ति ।	वानरैः फलमद्यते ।

.........o.........

TRANSLATION.

ब्राह्मणेभ्यो धनं दीयते = { Wealth (or money) is given to the Brahmans.

नृपेण दुष्टा दण्ड्यन्ते = { The wicked are punished by the king.

रामः कविभिर्वर्ण्यते = Ram is extolled by the poets

तत् मया दृश्यते = That is being seen by me.

मया कमलानि नीयन्ते = { The lotuses are being carried away by me.

EXERCISE.

Passive.

अस्माभिरध्यायः पठ्यते । किं पठ्यते भवता ? कुत्र गम्यते भवद्भिः । केन लिख्यते पत्रमेतत्? अपि श्रूयते यत् कथयामि ? यत् कथ्यते तत् शृणोमि । हन्यते हन्यते चौर एष पापः । छात्राः यूयं पण्डितैः परीक्ष्यध्वे वीक्ष्यध्वे च सहचरैः जनन्या बालका रक्ष्यन्ते । सूर्येण प्रकाश्यते । ग्रीष्मे केन दुःखितेन न भूयते ?

Ravana is being killed with arrows.

All animals are protected by God.

We are requested by the citizens.

Fruits are eaten by the monkeys.

Lions are killed by heroes.

A sound is heard in the forest.

Our hands are washed with the water of the Ganges.

The woman is adorned with ornaments.

It is heard and written by me.

I am seenind touched by you.

We are laughed at by the fools.

Krishna is saluted by the sages.

The poems are composed by me.

—o—

QUESTIONS.

(1) Conjugate the following roots in the Passive voice:—भू, कृ, धु, दु, श्रु, हृ, पा, स्था, दा, and वाञ्छ्.

[2] Change the voice of the verb in the following sentences:—को गच्छति ? किं पठथ? ते तिष्ठन्ति। मया श्रूयते। बालका जननीं पश्यन्ति। जनन्या पुत्रः स्पृश्यते। मेघेभ्यो जलं पतति। वृक्षेभ्यः फलैः पत्यते। सुवर्णं पीतं भवति। रजतं श्वेतं भवति। पवनो वृक्षान् धुनोति। जले कमलानि सन्ति। अस्माभिर्दुग्धं पीयते। बालकाः शुकान् मयूरांश्च पश्यन्ति। एतयोः शुकः कोऽस्ति ? यो हरितः स एव शुकोऽस्ति। एतेन मयूरेण भूयते॥

LESSON VII.

Imperative mood.

(Atmanepada)

TERMINATIONS.

	1st person.	2nd person.	3rd person.
Singular.	ऐ	स्व	ताम्
Dual.	आवहै	इथाम्	इताम्
Plural.	आमहै	ध्वम्	अन्ताम्

EXAMPLE.

वन्द्

	3rd pers.	2nd pers.	1st pers.
Singular.	वन्दै	वन्दस्व	वन्दताम्
Dual.	वन्दावहै	वन्देथाम्	वन्देताम्
Plural.	वन्दामहै	वन्दध्वम्	वन्दन्ताम्

*In passive.

Singular.	वन्द्यै	वन्द्यस्व	वन्द्यताम्
Dual.	वन्द्यावहै	वन्द्येथाम्	वन्द्येताम्
Plural.	वन्द्यामहै	वन्द्यध्वम्	वन्द्यन्ताम्

* The Imperative mood forms for the passive voice are very important as they are constantly used in spaking and writing Sanskrit. They should be carefully practised by the boys.

WORDS.

इच्छा *f.* wish, desire.
तूष्णीम् *adv.* silently; in silence.
कन्दरा *f.* *m* (र) a grotto, a den.
साहसिक *adj*.brave,bold
कोऽपि (कः + अपि) some one.
*न कदापि (न + कदा + अपि) never.
पीड् 10th *c.* to give pain, to troubel, to afflict.
स्निह् 4th *c.* to love, to feel affection for.
हे भोः *Ind*.O,(an interjection of calling)
सज्जन *adj*.a good man'
युध् 4th *c.* *atm.* to fight
वार्त्ता *f.* news, relate,
दयालु *adj*. kind.
प्रामाणिक *adj*. honest, reliable.
लिख् 6th *c.* to write.
वत्स *m.* child.
अवहित *adj*. attentive.
वर्ग *m.* a class.
बर्बर *adj*. noisy, foolish.
एकदा *ind.* once upon a time.
हंहो *ind*. O, (as an interjection of calling or warning).
हा, अहह *ind.* Ah!alas.
बहिः *ind.* out.
नवीन *adj*. fresh.

*Generally used कदापि न; as स कदापि न स्नाति he does never bathe.

EXAMPLES.

कथ्यताम् = (Lit. Let it be said) Say.

आगम्यताम् = Come.

उपविश्यताम् = Sit down.

कथ्यतां कापि नवीना वार्ता } = Let us have some fresh news.

श्रूयतां श्रूयतां कथयामि } = Hear, hear; I am going to say (relat).

EXERCISE.

कदापि मम गृहे आगम्यतां मित्रेण। आदिश्यतां कदा आगच्छामि ? कथ्यतां भवतां का इच्छा ? उच्यतां, यो भवतां गृहे आगच्छति तस्मै भवद्भिः किं दीयते ? यस्मै येन रोच्यते तेन तद्देयमुह्यताम्। यैर्दुष्टैर्भूयते ते ताड्यन्ताम्। भो भो जनाः, अयोध्यायां राम आगच्छति तत् नृत्यताम्। भवद्भिः पुष्पाणि गृह्यन्तां रामस्य चोपरि क्षिप्यन्ताम्। दृश्यतां शोभा रामस्य लक्ष्मणस्य च। तूष्णीं स्थीयतां, श्रूयतां किमादिश्यते रामेण।

अगम्यत यदा लङ्का रामेण सह वानरैः।
अहन्यन्त तदा पापा अरक्ष्यन्त च सज्जनाः॥

(Translate into Sanskrit, changing the voices:.)

There is a lion in the forest, do not go there He lives in the grotto of the mountain. When men go to see the beauty of the forest, the lion comes out of (his) den and seizes,* them. See, there is here no one (so) bold (as) to fight and kill the lion.

Tell me where the lion is,

Hear, he who nevere gives pain to any one, is never afraid of the lion.

He who loves is loved and he who afflicts is afflicted.

Every one is kind to him who is kind to every one.

Every one likes him who likes every one.

He, who is honest, is happy.

Don't play with the bad boys.

Come and sit down with me.

†Do read and write.

QUESTIONS.

(1) What is added on to the roots to form a Passive Voice ?

---

* Seizes गृह्णाति.

†Mark the force.

(2) Conjugate in the Imperative Passive, श्रु, भू, and स्था,

(3) Change the voice of the verb in each of the following.—आगच्छन्तु । उपविश । पठ । एतत् पुस्तकं कस्यास्ति ? यत् कथयामि तल्लिख । यल्लिखामि तत् पठ । अपि शृणोषि यत् कथयामि? बालकाः कथमवहिता न भवथ ? कोलाहलं कथं कुरुथ? भगवन् नास्ति मे दोषः; अस्मिन् वर्गे देवदत्तो बर्वरोऽस्ति । यज्ञदत्तः किं वदति ? स पुस्तकं पठति सर्वे तूष्णीं तिष्ठत ।

LESSON. VIII.

(*Miscellaneous*)

पितृ = Father. *m.*

Declension.

	Singular.	Dual.	Plurl.
Nom.	पिता	पितरौ	पितरः
Acc.	पितरम्	पितरौ	पितॄन्
Ins.	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः
Dat.	पित्रे	पितृभ्याम्	पितृभ्यः
Abl.	पितुः	पितृभ्याम्	पितृभ्यः

Gen.	पितु:	पित्रो:	पितॄणाम्
Loc.	पितरि	पित्रो:	पितृषु
Voc.	पित:	पितरौ	पितर:

मातृ = Mother. F.

Declined like पितृ but मातॄ* in plural of Accusative.

दातृ = Giver. *adj*.

Masculine.

It is declined like पितृ but त is changed into ता in the first five places; as दाता, दातारौ &c.

Neuter.

दातृ	दातृणी	दातॄणि
दातृ	दातृणी	दातॄणि
दातृणा	दातृभ्याम्	दातृभिः
दातृणे	दातृभ्याम्	दातृभ्यः
दातृणः	दातृभ्याम्	दातृभ्यः
दातृणः	दातृणोः	दातॄणाम्
दातृणि	दातृणोः	दातृषु
दातृ—		

* In fem. acc. pl no word ends in न् but in विसर्ग ॥

Feminine.

In feminine it becomes राज्ञी and is declined like नदी †

राजन् = A king.

राजा	राजानौ	राजानः
राजानम्	राजानौ	राज्ञः
राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः
राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः
राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
राजनि राज्ञि	राज्ञोः	राजसु
हे राजन्	हे राजानौ	हे राजानः

WORDS.

एक* one (Declined as pronouns)
अथ *ind.* then.
परितस् *ind.* all round, in all sides.
अतितराम् *ind.* extremely, very much.
क्व *ind.* where ?
भयङ्कर *adj.* terrible.
कोमल *adj.* mild, soft.
अन्याय *m.* injustice.
मुष्टि *f.* the fist.
पञ्चत्व‡ *n.* death.

† ई is added on to masculine bases in न्.
* Generally used in singular.
‡ पञ्चत्वं गच्छति = He dies. (*See* appendix).

विशाल *adj*. tall. granp, huge.
सिंहासन *n*. throne.
मञ्च *m*. a bench; a scaffold.
अन्य *pro*. another.
मल्ल *m*. a wrestler.
भूमि *f*. the ground.
क्षेप *m*. throwing.
कौशल *n*. art, skilfulness.
मल्लयुद्ध, बाहुयुद्ध *n* a wrestling.
उत्सव *m*. festival.
बहु *adj*. many.
आमन्त्रित *adj*. invited.
दिन *n*. a day.
रङ्गशाला *f*. a play-ground, arena, a stage
स्था with अव or सम् ‡ to sit, to remain.
प्रसिद्ध *adj*. famous.
राज्य *n*. kingdom.
साञ्जलि *adv* with folded hands.

EXERCISE.

Miscellaneous.

मथुरायां कंसो नाम राजा आसीत् एकदा तेन मल्ल युद्धस्य उत्सवोऽक्रियत। तदा तेन बहवो राजान आमन्त्रिताः। अथ एकस्मिन् दिने रङ्गशालायां सर्वे उपाविशन्। कंसो विशाले सिंहासने समतिष्ठत। अन्ये च राजानः परितो मञ्चेषु अवातिष्ठन्त। ततः कंसस्य

‡ स्था. when preceded by सम्, अव, प्र, or वि, takes Atmanepada terminations. (See appendix)

आज्ञया मल्ला बाहुयुद्धं कर्तुमारेभिरे। बहवो वीराः पारितोषिकाणि च लेभिरे। ततः चाणूरं मुष्टिकं च नाम मल्लं रङ्गशालायां क्रीडितुं कंसोऽदिशत्। तौ तथा कर्तुमारेभाते। तयोश्चरणयोः क्षेपेण भूमिरकम्पत। सर्वे तयोः क्रीडामपश्यन् अतुष्यंश्च। कंसोऽपि अतितराममोदत। ततः कंसः कृष्णं बलभद्रमपि च बाहुयुद्धं कर्तुमकथयत्। तौ तु झटिति ओम् इत्यवदताम्। ततः चाणूरेण सह कृष्णो मुष्टिकेन च सह बलभद्रो मल्लयुद्धमकरोत्। तदा सर्वे राजानः अन्ये च नरा हाहेत्युक्त्वा अकथयंश्च "अहह क्व एतौ पर्वताविव महाकायौ मल्लौ क्व च एतौ कोमलौ वत्सौ। हंहो कालम एष राजा य एवमन्याय्यं करोति"। ततः कृष्णेन चाणूरश्चपेटिकया अहन्यत, बलभद्रेण च मुष्ट्या मुष्टिकः। एवं तौ क्षणात् पञ्चत्वमगच्छताम् सर्वे च तयोः कौशलमवर्णयन्॥

There was a famous king, named Yudhishthira, who reigned at Hastinapur. He had a large kingdom and was very much a friend of his subjects. He had four brothers who loved him and honoured him. When he sat on his throne, his brothers with folded hands stood before him and the learned sat all round.

QUESTIONS.

(1) Conjugate स्था with सम् in past tense.

(२) Decline कर्तृ (a doer) like दातृ in all the genders thraughout.

(3) Correct the following:—

कोमल मेषबालक: कथं ताड्यते ? त्वया यदा बालकास्ताड्यते तदा किं दु:खं नानुभूयसे ! किं करोमि अहं दु:खेन पीड्यते तथापि बालकान् न ताडयामि चेत् स दुराचारी भवति। अपि पठ्यते तव पुत्र:? मम पुत्राभ्यां पठत: किन्तु शीलं न कलयत:। शीलेन शोभन्ते बालका न तु भूषणेभ्य: । माता वत्सं स्निह्यते।

LESSION

(*Perfect Participle*)

RULES.

(XVI) When two verbs have one common Nominative, then* त्वा is added to which

*The original forms of त्वा and य are क्त्वा ल्यप् of which क्, ल्, and प् are rejected.

express priority of action; as गत्वा स्नाति He goes and bathes, or, having gone he bathes.

(XVII) य is substituted for त्वा when the root is compounded with any word before it except न as; विधाय निरीच्य, अज्ञात्वा &c,

(XVIII) इ is added on to the सट् roots befor त्वा with proper alteration of the vowelse (but never before य).

EXAMPLES*.

Roots.	with त्वा	with य
प्रच्छ्	पृष्ट्वा	आपृच्छ्य †
धा	हित्वा	निधाय
पा	पीत्वा	निपीय
गम्	गत्वा	आगम्य, आगत्य
नम्	नत्वा	प्रणम्य
कथ्	कथयित्वा	विकथ्य
सिच्	सिक्त्वा	संसिच्य
सृज्	सृष्ट्वा	विसृज्य
स्था	स्थित्वा	प्रस्थाय
वद्	उदित्वा	अनूद्य

* Mark the special changes.

† आ + प्रच्छ atm to ask permission.

भ्रम्	भूत्वा	सम्भूय
क्री	क्रीत्वा	विक्रीय
हृ	हृत्वा	वहृत्य

WORDS.

कृषक: *m.* a farmer.
व्याघ्र *m.* a tiger.
उच्चैस् *ind.* laud.
आर्तनाद *m.* a shriek.
शस्त्र *m.* a weapon.
स्वभाव *m.* nature.
सत्यम् *adv.* in fact.
स्वयम् *ind.* of oneself.
मौक्तिक *n* a. pearl.
दन्त *m.* tooth.
अज *m.* अजा *f.* a he-gote, a she-goat.
कुङ्कुम *n.* saffron.
शीत *n.* cold.
मिथ्या *ind.* lie.
नि + विद् *r.* to request.
प्र + वृत् *r.* to be engaged.
नि + वृत् *r.* to desist.
परा + वृत् *r.* return.
चर्व् *r.* 1st. C. P. to chew
अग्रे adv. before.
चणक m. a pea.
व्यवहार *m.* manners.
आस्य adj. belonging to
आलाप *m.* conversation
जडीभूत = stiff, motionless.

EXAWPLES.

स बालकं दृष्ट्वा तस्मै क्रीडनकं ददाति ।	Having seen a child gives him a toy.

अहं तं दृष्ट्वा स्थातुमकथयम्।	Having seen him I told him to stay.
स आगत्य उपाविशत्।	Having come he sat, or He came and sat.
प्रश्नं श्रुत्वा उत्तरं देहि।	Having heard the question, give the answer.

EXERCISE.

कस्मिंश्चित् ग्रामे एको बालक आसीत्। स यदा क्रीडायै वनं गच्छति तदा "रक्षत भो रक्षत, व्याघ्र एष आगच्छति" इति उच्चैरार्तनादं करोति। यदा च सर्वे आर्तनादं श्रुत्वा शस्त्राणि गृहीत्वा तं रक्षितुं गच्छन्ति, तदा स तान् दृष्ट्वा हसति। एष तस्य स्वभाव आसीत्। एकदा स वनं गत्वा सत्यमेव कंचित् भयङ्करं व्याघ्रमपश्यत्। तदा पुनः स तथैव आर्तनादं कर्तुमारेभे। व्याघ्रस्तु तं दृष्ट्वा गर्जनं कृत्वा तस्योऽपरि अपतत्। स तु "रक्षत भो रक्षत एष भक्षयति मां, हन्ति माम्" इति वारं वारं क्रन्दनमकरोत्। किन्तु मिथ्या वदति इति ज्ञात्वा कोऽपि तं रक्षितुं नागच्छत्। तं तु व्याघ्रोऽभक्षयत्।

A certain farmer having found a snake stiff with cold, took it up in his hand and revived it with the heat of his body.

The snake having regained his strength, bit* the man who died on the spot.

SENTENCES.

Having seen his friends, he returnd home. Having bathed in the Ganges, and taken my meal, I will go to school. By reading these books they acquired wisdom. Seeing their tutor, the pupils make a bow to him. Going to his father, Yadava bows to him. Having written the letter, read it out. Having fetched some water from the tank, they washed my feet. Having felt pity they gave me food † and drink‡

LESSON X.

Causal Forms.

RULES.

(XIX) To form a causative verb, every root is treated as in the tenth conjugation-

*Bite = दन्श (दश्), 1st C. P.

† To return = परा + वृत.

|| Food = खाद्यम्. Drink = पानीयम् Fetch = आ + नी

and generally takes either of the sets of terminations, *parasmaipada* and *atmanepada*.

[XX] An Intransitive Verb becomes Transitive in the Causal form.

[XXI] In the causal form, the final vowel of the root takes its *vriddhi* substitute and the penultimate short vowel its *guna* substitute before अय् The *vriddhi* of इ and ई—ऐ, of उ and ऊ— औ and of ऋ and ॠ—आर् The *Gunas* of the same vowels as pointed out in Part I—ए, ओ and अर् respectively.

[XXII] When the root ends in आ, प is inserted before अय except पा [to drink] which takes य and पा [to protect] which takes ल.

EXAMPLES.

Root	Present.	Pat.	Future.	Imperative.	Infinitive.
भू	भावयति भावयते	अभावयत् अभावयत	भावयिष्यति भावयिष्यते	भावयतु भावयताम्	भावयितुम्
अस्.	,,	,,	,,	,,	,,
श्रु.	श्रावयति श्रावयते	अश्रावयत् अश्रावयत	श्रावयिष्यति श्रावयिष्यते	श्रावयतु श्रावयताम्	श्रावयितुम्.
स्था.	स्थापयति स्थापयते	अस्थापयत् अस्थापयत	स्थापयिष्यति स्थापयिष्यते	स्थापयतु स्थापयताम्	स्थापयितुम्
विद्.	वेदयति अवेदयते	अवेदयत् अवेदयत	वेदयिष्यति वेदयिष्यते	वेदयतु वेदयताम्	वेदयितुम्.

---:o:---

नी—नाययति. पा [to drink] पाययति. गम्—गमयति.
कथ्—कथयति. दा—दापयति. दृश्—दर्शयति.
पा [to protect]—पालयति.—Exception:—रुह—रोपयति, रोहयति.
भी—भापयति, भापयते, भीषयते ।

SENTENCES.

अहह ! दशरथोरामं वनं यापयति ।	=	Alas ! Dasaratha makes Rama go (i. e. sends Rama) to the forest.
लक्ष्मणः सह गन्तुं निवेदयति	=	Lakshmah makes known (his intention) to go with (Rama).
रामो राक्षसान् विनाशयति	=	Rama makes the Rakshasass perish [i. e. kills them.]
रामो विभीषणं लङ्कायाः सिंहासने स्थापयति ।	=	Ram place Vibhishana on the throne of Lanka.
अहं दरिद्राय धनं दापयामि	=	I cause money to be given to the poor.
पुरोहितः पूजनं कारयति ।	=	The priest causes the worship to be performed
मित्राणि कृष्णं पुष्पाणि दर्शयन्ति	=	The friends show flowers to Krishna.
प्रभातस्य समीरणः शनैः शनैः कमलानि कम्पयति	=	The morning breeze slowly (gently) shaks the lotuses.
ज्ञापयत कदा सः पत्रं लेखयिष्यति	=	Let (us) know when he will cause the letter to be wrftten.

दुष्टानां समितौ न तिष्ठत ते दुराचारे प्रवर्त्तयन्ति =	Donot sit in the assembly of the wicked, they lead [one] into vice.
*यः पुत्रं दुराचारात् न निवर्तयति स न पिता किन्तु पुत्रस्य शत्रुः। =	Hh who does not keep his son from vice, is not his father but his enemy.
दुष्टः स्वयं दुःखमनुभवति अन्यांश्चानुभावयति। =	A wicked man suffers (feels) pain himself and makes others feel (it).
स स्वयं पठति अन्यांश्च पाठयति =	He reads himself and makes others read.
तोषयिष्यथ चेत् तोक्ष्यथ। =	If you will please (others) you will be pleased.

——:o:——

EXERCISE.

† कोऽपि मूर्खः कश्चिद् वानरं काश्चिन् मौक्तिकानां मालामदर्शयत्। स तु आगत्य दन्तान् संदर्श्य तं भीषयित्वा तां मालां तस्य हस्तात् अगृह्णात्। यावत्स तं तोषयित्वा मालां परावर्त्तयितुं यतते तावत् स वृक्षमारुह्य शाखायामुपाविशत्। अन्ततः स मौक्तिकानि

* The copula verbs अस् and भू are generally understood in Sanskrit.

† Only purport is wanted in English.

चर्वितुमारभत । यदा स तस्य अग्रे चणकान् अस्थापयत् तमलोभयच्च । तदा स मालां क्षिपत्वा चणकान् गृहीत्वा अगच्छत् ।

अहो दृश्यतामेष ग्रामः । अस्मिन् वृद्धाबालान् वृक्षाणां डालेषु क्रीडयन्ति तानपि च ग्राम्यानिव व्यवहारान् शिक्षयन्ति । केचित् पुष्पाण्यादाय मित्राणि घ्रापयन्ति । अन्ये बालकैर्धेनूर्दोहयन्ति । अहो एते ग्राम्या मूर्खा-अपि मधुरैरालापैः सर्वान् मोहयन्ति। एषः, अजं जलं पाययति, स च वृक्षान् सेचयति । एष बन्धनात् पशुं मोचयति स च धेनुं कुङ्कुमेन रोचयति ।

SENTENCES.

He made me tremble with fear.

He does not keep his son from vice.

He teaches Mathematics to the boys of the first class.

He studies first, and then he teaches.

I will make him tell a fine story which will make people laugh.

Do you not remember that you made me do the thing though I did not like it. ?

He makes the deaf hear and the lame walk.
He makes the dumb speak and the blind see.

—:o:—

QUESTIONS.

(1) What is meant by वृद्धि ? What by गुण?

(2) What change do the penultimate short इ, उ and ऋ undergo before अय of the causal forms ? Explain clearly.

(3) What are the causal forms of भी, य पा (to drink), पा (to protect), दा, श्रु and भृ ? Give their second Person Singular in the imperative mood.

(4) Conjugate नी in the causal form in लङ्

LESSON XI.

Present Participle,

RULES.

—:-O-:—

(XIX) The present participle is formed by adding शतृ to the roots of परस्मैपद and शानच् to the roots of आत्मनेपद conjugations, श्, ऋ and च् are rejected and अत् and आन remain.

(XX) म् is added to आ of शानच् when preceded by अ; as कम्पमान: &c.

(XXI) आ is changed into ई after आस् (to sit) ; as आसीन:

(XXII) शतृ is optionally changed into वसु after विद् the उ of वसु being rejected; as विद्वस् ।

(XXIII) The usual substitutes of roots and conjugationoal signs are used before these affixes, as (भू + अ + शतृ) = (भो + अ + अत्) = (भव् + अ + अत्) = (भव + अत्) = (भवत् *

Bases formed by the addition of शतृ are declined thus:—

Masculine.

गम्

Singular.	Dual.	Plural.
गच्छन्	गच्छन्तौ	गच्छन्त:
गच्छन्तम्,	गच्छन्तौ	गच्छत:
गच्छता	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भि:
गच्छते	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भ्य:

* See Rule X of Part I on the dropping of अ

गच्छत:	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भ्य:
गच्छत:	गच्छतो:	गच्छताम्
गच्छति	गच्छतो:	गच्छत्सु
हे गच्छन्		

Bases formed by adding शतृ to the roots of the 3rd conjugation differ a little in the first five place of their declension; as भी–बिभ्यत् बिभ्यतौ, बिभ्यत:, बिभ्यतम बिभ्यतौ ।

Feminine.

Singular.	Dual.	Plural.
गच्छन्ती	गच्छन्त्यौ	गच्छन्त्य:
गच्छन्तीम्	गच्छन्त्यौ	गच्छन्ती:
गच्छन्त्या	गच्छन्तीभ्याम्	गच्छन्तीभि:
गच्छन्त्यै	गच्छन्तीभ्याम्	गच्छन्तीभ्य:
गच्छन्त्यै	गच्छन्तीभ्याम्	गच्छन्तीभ्य:
गच्छन्त्या:	गच्छन्त्यो:	गच्छन्तीनाम्
गच्छन्त्याम्	गच्छन्त्यो:	गच्छन्तीषु
हे गच्छन्ति		

(XXIV) न् is prefixed to त of शतृ in feminine after the roots of भू, दिव or चुर class but optionally after those of the तुद and क्री classes, as also after those ending in आ of the अद class; as, बिभ्यती, तुदती, तुदन्ती; पाती, पान्ती &c.

Neuter.

गच्छत्   गच्छन्ती   गच्छन्ति

Bases ending in आनच् are declined like, कथा, फल and गङ्गा in Masculine, Neuter and Feminine genders respectively,

विद् with अत changed into वस् is declined thus;...

विद्वस् = A learned man.

Plural.

Singular.	Dual	Plural
विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः
विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
विदुषे	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
विदुषः	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु
हे विद्वन्		

WORDS.

स्थान *n.* a place.

लोक् *1st c. atm.* to see

* कर्त्तव्य *n.* duty, *adj.* what ought to be done.

---

*त्वया क्रीडा कर्त्तव्या। you should play or you ought to play.

अभ्यास *m*. practice.

कण्डूयमान *adj*. scratching, rubbing against.

कूर्च *n*. beard.

ज्या *f*. string (of a bow)

शिथिल *adj*. slack, loose.

लज्ज् *1st c. Atm* to be ashamed.

योग्य *adj* fit, worehy.

वन्य *adj*. wi.

उल्कामुखी *f*. a fox.

दन्त *m*. a tooth.

दंष्ट्रा *f*. tusk.

EXAMPLES.

वनं गच्छन्ती सीता कौशल्यामवन्दत।	=	Sita, going to the forest, saluted Kausalya.
कृष्णस्य मुखं पश्यन् को न संसारं विस्मरति।	—	Who, seeing the face of Krishna does not forget the world ?
हसतः क्रीडतश्च बालान् पश्य।	=	See the boys (that are) laughing and playing.
पठन्तो लिखन्तश्च विद्वांसो भवन्ति।	...	Reading and writing, (men) become learned

EXERCISE.

कस्मिंश्चित् स्थाने एको विद्वान् बालकैः सह क्रीडन् आसीत्। अन्ये तमवलोक्य हसन्तः समपृच्छन्

" विद्वान् भवानपि विहरन् क्रीडाभिः समयं यापयति? सोऽपि हसित्वा कथयत् " तत् किं क्रीडा कदापि केनापि न कर्तव्या ? " तेऽवदन् "क्रीडा बालकैः क्रियते न तु विद्वद्भिः। विद्वद्भिस्तु विद्याया अभ्यासेन समयो याप्यते न तु क्रीडाभिः" ततः स स्मयमानो ऽवदत् " अथ चापस्य ज्या शिथिला किमिति * क्रियते? सदा चापः सज्ज एव कथं न स्थाप्यते ? " ततस्ते मस्तके कण्डूयमानाः गगनं निरीक्षमाणाः, वारं वारं कूर्चं स्पृशन्तः, इतस्ततः पश्यन्तः, समकथयन् " कथयतु कथयतु भवानेव कथयतु " । ततः सोऽवदत् " सर्वदा सज्जश्चापो निर्बलो भवति, मध्ये मध्ये † मुक्तश्च सदा वाणान् दूरं क्षेप्तुम् योग्यो भवति " । ततस्ते बुद्धा लज्जमानाः परावर्त्तन्त ॥

A FABLE.

A wild boar *was rubbing* his tusks against a tree. A Fox saw him and asked him why he *was sharpening* his teeth when there was no danger by. He replied, " Do you not see it is necessary to be ready against danger ? "

---

* किमिति why ?

† मध्ये मध्ये now and then.

SENTENCES.

I saw him in the way when he was returning home.

As I was returning home, I saw him in the way.

When he came to see me, I was reading Bh:atti-kavya.

The man was talking and his children were playing about.

QUESTION.

(1) Decline the words formed by the addition of शतृ to the roots दा, भु, क्री, and मुच्, in masculine as well as feminine.

[2] Repeat and explain tha rule for prefixing न् to the त् of शतृ in feminine.

[3] Form five sentences with different examples of शानच्।

(4] Correct the following ;—व्याघ्राद् बिभ्यन्तं मृगं रक्षत। वनमाला दधन्तं कृष्णं पश्यत। क्रीडां कुर्वन्तो कुप्यति। कम्पन्तं वृक्षं विलोकय।

LESSON XII.

Past and Future Participles.

—:o:—

(The following examples will suffice to give the pupil an idea of these participles.)

Passive past Participle—त*

Active Past Participle—तवत्†

Future Participle—स्यत् and स्यमान ‡

—:oo:—

EXAMPLES.

Roots	त	तवत्	स्यत्	स्यमान
भू	भूत	भूतवत्	भविष्यत्	•
कृ	कृत	कृतवत्	करिष्यत्	करिष्यमाण
ईक्ष्	ईक्षित	ईक्षितवत्	•	ईक्षिष्यमाण
हन्	हत	हतवत्	हनिष्यत्	o
नी	नीत	नीतवत्	नेष्यत्	नेष्यमाण
गम्	गत	गतवत्	गमिष्यत्	o
सेव्	सेवित	सेवितवत्	o	सेविष्यमाण
लभ्	लब्ध	लब्धवत्	•	लप्स्यमान

*Teachers to teach the Particulars of त and तवत्

†स्यत् is added to परस्मैपद and स्यमान to आत्मनेपद roots.

‡स्यमान is added to all the roots in *Passive* voice as इदं मया उच्यते इदं च वक्ष्यमाणमस्ति &c.

EXERCISE.

—:-o-:—

स गृहं गतवान्।

अहं निष्कं लब्धवान्।

इदं वक्ष्यमाण मस्ति।

स गृहं गमिष्यन् इदमुक्तवान्।

व्याघ्रो मृगं गृहीतवान्।

वायुर्वृक्षं कम्पितवान्।

स पत्रं लिखितवान् इति केनोक्तम्।

इदं पुस्तकं मया प्रणीतं प्रकाशितं च।

गमिष्यन्तं पतिं सा दुःखेन दृष्टवती।

पठिष्यन्तश्छात्रा गुरुं सेवितवन्तः।

आवां लिखितवन्तौ किन्तु भवन्त एव न पठितवन्तः।

त्वया लिखितं पत्रं पठिष्यन्नेवाहं सुप्तवान्।

रावणो रामेण मेघनादश्च लक्ष्मणेन हतः।

यज्ञदत्तेन कथितं यद् देवदत्तो भुक्तवान् सुप्तवांश्च।

रात्रौ मया चिरं प्रबुद्धमतो दिने सुप्तम्।

तव हसितं मह्यं न रोचते।

भक्त्या सेवित ईश्वरः प्रसन्नो भवति।

किं चोरितं तेन यत् तं युवां हतवन्तौ।

भवद्भिस्तत्र किं भुक्तं किं पीतं किं च लब्धम्।

अहं काशीं गतवान् गङ्गायां स्नातवान् पण्डितांश्च दृष्टवान्।

ते कौमुदीं पठितवन्तः; मनोरमां पठन्तः, भाष्यं च पठिष्यन्तः सन्ति ।

अयं व्याघ्रो मृगान् भक्षितवान्, भक्षयन् भक्षयिष्यंश्चास्ति

He has seen me.

This is written by me,

This is read and that is to be read by me.

Hunuman told Bharat that Rama was caming to Ayodhya.

What have I not seen and and what have I not heard in this age?*

QUESTIONS.

(1) Give the तवत् forms of अस्, दा, स्था, हन् स्पृश्.

(2) Correct the following:—

मया क्रितम् । तेन स्थातम् । ते धनं लभितवन्तः । अस्माभिर्नं किमपि नयितम् । ते वनं गच्छिष्यन्तः सन्ति ॥

:00:

LESSON XIII.

COPULATIVE COMPOUNDS IN A COLLECTIVE SENSE.

* Age वयस्.

समाहारद्वन्द्व

(XXV) A Collective Copulative Compound is formed—

(i) with words of different genders that are names of countries, cities or rivers: as, कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च कुरुकुरुक्षेत्रम्, गङ्गा च शोणश्च गङ्गाशोणम् &c.

(ii) with words signifying animals having natural enimity to each other; as अहिश्च नकुलश्च, अहिनकुलम् &c.

(iii) with words denoting:—

(*a*) limbs of the body.

(*b*) the kinds of force in an army, or

(*c*) the parts of a musical instruement; as पाणी च पादौ च, पाणिपादम्; हस्ती च अश्वश्च, हस्त्यश्वम्; प्रवालश्च प्रसेवकश्च, प्रवालप्रसेवकम् &c. and

(iv) with the names of little insects: as, यूका च लिक्षा च, यूकालिक्षम् &c.

[*a*] This compound is formed

optionally with the names of beasts, birds trees &c: as, शुकाश्च बकाश्च = शुकबकौ or शुकबकम्, प्लक्षाश्च न्यग्रोधाश्च = प्लक्षन्यग्रोधाः or प्लक्षन्यग्रोधम्, गावश्च महिषाश्च = गोमहिषाः or गोमहिषम् &c.

(*b*) These collective compounds are used in neuter singular only.

WORDS.

हंस *m*. the gander.	हस्तिन् *m*. the elephant.
कोकिल *m* the cuckoo.	शष्पाणि भक्षयत् = grazing.
पादात *m*. a foot-soldier.	महिष *m*. a buffallo.
पत्त *m*. a foot-soldier.	*गो *m*. a bull.
न्यग्रोध *m*. the Banyan tree.	

Words ending in इन् are declined thus:—

Masculine.

हस्तिन् = an elephant.

Singular.	Dual.	Plural.
हस्ती	हस्तिनौ	हस्तिनः

* Declined specially. (see grammar).

हस्तिनम्	हस्तिनौ	हस्तिनः
हस्तिना	हस्तिभ्याम्	हस्तिभिः
हस्तिने	हस्तिभ्याम्	हस्तिभ्यः
हस्तिनः	हस्तिभ्याम्	हस्तिभ्यः
हस्तिनः	हस्तिनोः	हस्तिनाम्
हस्तिनि	हस्तिनोः	हस्तिषु
हे हस्तिन्	हे हस्तिनौ	हे हस्तिनः

Feminine हस्तिनी

tobe declined like नदी

EXAMPLES.

हंसकोकिलं वने विहरति	The ganders and the cuckoos walk about in the wood.
कस्यै तद् हस्त्यश्वरथपादा-तम् ।	Whose is this army consisting of elephants horses, chariots and foot?
प्लक्षन्यग्रोधे शुकाः क्रीडन्ति	The parrots sport on the fig and the Banyan trees.
सूर्याचन्द्रमसौ प्रकाश-मानौ स्तः ।	The sun and the moon are giving light (or are visble).

व्याघ्रं दृष्ट्वा गोमहिषं पलायते ।	The cows and the buffaloes scamper at sight of the tiger.

—:o:—@—:o:—

EXERCISE.

There is a snake and an ichneumon in this garden. See the lion and the elephant. The parrots and the black birds sing in the Mango and the Nimba trees. Wash your hands and feet. See the cow and the bufalo grazing near the tank. The Ganges and the Brahmaputra fall into the Ocean.

———o———

LESSON XIV.

Determinative Compounds.

(तत्पुरुष)

—:-o-:—

RULE.

(XXVI.) When the first word has any class-termination except those of the first class and the second word has a first class ter

mination, the compound formed by the combination of these two words is called a * Determinative compound, as सीतायाः पतिः सीतापतिः । मम वचनम्, मद्वचनम् । तस्य पुस्तकम्, तत्पुस्तकम् । चन्द्रस्य प्रभा, चन्द्रप्रभा &c.

(XXVII) Determinative compounds are also formed in various, ways as नृपस्य सभा, नृपसभम्—पिप्पल्या अर्द्धम्, अर्द्धपिप्पली,—पूर्वं कायस्य, पूर्वकायः—दन्तानां राजा, राजदन्तम्—न सुखम् असुखम्—

In some cases. the terminations of the first word are not rejected : as आत्मनेपदम्, परस्मैपदम्, युधिष्ठिरः, कर्णेजपः, स्तम्बेरमः, देवानांप्रियः, पश्यतोहरः, दास्याःपुत्रः, त्वचिसारः, वाचोयुक्तिः, दिवोदासः, पितुःष्वसा, मातुःष्वसा &c.

WORDS.

भ्रम *1st* c. *and* *4th* c. P. to wonder, to roam.

झं + कृ to buzz.

शाखा *f.* branch.

दल *n.* a leaf.

वि + नि + विद् + अय (of caustive) to request.

---

*These compounds are calle d after the termination of the first word : as द्वितीया तत्पुरुष &c.

वालिन् *m.* The monkey king of Kiskindha.

गर्जन *n.* roaring or a thunder.

उपत्यका *f.* valley.

मधुकर *m.* a black bee.

सार्थ *m.* a crowd, a swarm.

चमत्कार *m.* brightness.

करुणा *f.* mercy.

वरुणालय *m.* the ocean.

तल *n.* bottom.

तुन्दिल *adf.* big-bellied.

विन्दु *m.* a drop.

मरन्द *m.* the honey of flowers.

EXAMPLES.

वृक्षशाखायाम् पतग-कलकलो भवति।	There is a noise of th birds among the bran ches of the trees.
कमलदलेषु मधुकर-सार्थो झङ्करोति।	A swarm of bees is buzzing among the lotus-leaves.
कुत एष चन्द्रचन्द्रि-काचमत्कारः?	Whence (is) this brightnese of the moon's light?
त्वन्मुखनिःसृतवच-नानि शृणोमि।	I hear the words that come out of your mouth.
किमधिकं विनिवेदया-मि श्रीमच्चरणेषु*।	What more shall I lay before you ?

* चरण or पाद is added to nouns and pronouns for the sake of respect, as इत्याहुर्मम माता-महचरणास्तातपादाश्च।

श्रीमत्सु करुणावरुणालयेषु प्रणम्य निवेदयति ।	He lays (this) before makes known (to) your fortunate self, the ocean of mercy, after saluting you.

.........o.........

EXERCISE.

रामवाणहतो बाली नष्टः । पर्वतशिखरेषु समुद्रतलेषु च ईश्वरोऽस्ति । तत्र सुखप्रभा चन्द्रचन्द्रिका * विजयते । मेघगर्जनं द्यावाभूमी व्याप्नोति । कृष्णो वनकुसुममालां बिभर्ति । कमलमरन्दबिन्दुतुन्दिला भ्रमरा भ्रमन्ति । कोकिलकूजितं † भ्रमरझङ्कारश्च कस्य मनो न हरति । मद्रचितं पुस्तकं क्वास्ति ।

‡ See, the son of Dasaratha comes. The water of the Ganges is white but the water of the Yamuna is black. This is written by me. There are parrots, black birds, and peacocks in the garden.

* (परा or वि) + जि becomes आत्मनेपद (see appendix.)

† त is also added to form a verbal noun. Words formed by the addition of this त are always used in Neuter.

‡ Translate using compound words.

I saw a lion and an elephant in the valley of this mountain.

---:o:---

QUESTIONS.

[1] What are द्वन्द्व, समाहारद्वन्द्व, एकशेष and तत्पुरुष ?

[2] Expound बाललीला, गृहशोभा, पाणिपादम्, अहिनकुलम्, and श्रोत्रनयनम् ।

[3] Compound the following:—सूर्य्यश्च चन्द्रमाश्च, मित्रश्च, वरुणश्च, यूका च लिक्षा च, मम पुस्तकम्, तव गृहम्, गङ्गाया जलम्, नरस्य देहः, तव शिरः, तस्य भार्य्या, मम भ्राता, गुरूणां प्रसादः, तस्य ज्ञानम् ।

---:o:---

LESSON. XV.

Appositional compounds.

(कर्मधारय)

---:oo:---

RULES.

(XXVIII) A combination of adjectives and nouns is called an Appositional compound; as नीलं कमलम्, नीलकमलम् ।

(XXIX) The adjective is placed first and if feminine takes the masculine forms as उत्तमा लता, उत्तमलता &c.

(XXX) Appositional compounds are also formed in various senses; as विद्या एव धनं, विद्याधनम्;—नीलश्च लोहितश्च, नीललोहितः;—पूर्वं स्नातः पश्चात् अनुलिप्तः, स्नातानुलिप्तः;—अर्णव इव गम्भीरः, अर्णवगम्भीरः;—मेघ इव श्यामः, मेघश्यामः; पुरुषः सिंह* इव, पुरुषसिंहः &c.

—:oo:—

NUMERAL COMPOUNDS.

(द्विगु)

RULES.

(XXXI) A kind of (कर्मधारय) in which the first member of the combination is a numeral is called a Numeral Compound.

(XXXII) A numeral compound takes the termination of Neuter Singular, but some times its final vowel is changed into ई and then it takes the terminations of feminine singular; as पञ्चपात्रम्, त्रिभुवनम्,

*"स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः। सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः" इत्यमरः

चतुर्युगम्, त्रिपथम्, चतुष्पथम्, पञ्चक्रोशी, सप्तशती, त्रिलोकी, दशमूली, सप्तपदी, पञ्चखट्वी, पञ्चखट्वम् &c.

………o………

WORDS.

* महत् = Great, grand.

DECLENSION.

* Masculine.

Singular.	Dual.	Plural.
महान्	महान्तौ	महान्तः
महान्तम्	महान्तौ	महतः
महता	महद्भ्याम्	महद्भिः
महते	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
महतः	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
महतः	महतोः	महताम्
महति	महतोः	महत्सु
हे महन्	हे महान्तौ	हे महान्तः

*In feminine महती [illegible] नदी

दीन *adj*. poor, helpless.
देव *m*. a deity.
दायक *adj*. a giver,
भिक्षा *f*. food given to a beggar.
कुशल *n*. well-being; *adj*. clever.
विषय *m*. subject of a discourse, matter.
चञ्चरीक *m*. a bee.
मान्य *adj*, respectable.
नील *adj*. blue.

—:-0-:—

EXAMPLES.*

प्रामाणिकनरः सर्वप्रियो भवति।	A reliable man is loved by all.
महामान्यजना दीनदयालवो भवन्ति।	The most respectable persons are kind to the poor.
रामचरणं नीलकमलैः पूजयामि।	I worship Rama's feet with blue lotuses.
त्रिलोक्यां महादेवः केन न सेव्यते।	Who in the three worlds (i. e. whole world) does not worship Mahadeva ?
परीक्षोत्तीर्णच्छात्राः पारितोषिकाणि प्राप्स्यन्ति	Pupils who passed at the examination will receive prizes.

प्रजाप्रियो नृपः कविभि-र्वर्ण्यते ।	Poets praise the king who is loved by his people.
रामपत्न्याः कीर्त्या त्रिभुवनम् व्याप्तम् ।	The whole world is filled with the fame of Rama's wife.

EXERCISE.

श्रीमत्सु सज्जनमान्येषु, करुणावरुणालयेषु सर्व-प्रामाणिकपूजितेषु विद्वत्समितिगणनीयेषु, अस्मच्छिक्षा-भिक्षादायकेषु श्रीगुरुचरणेषु प्रणम्य निवेदयति,

यत्, महाशयानां करुणया अस्माकं सर्वं कुशलमस्ति, अहं सम्प्रति न्यायस्य ग्रन्थान् अवलोकयामि क्वचित्, क्वचित् सन्देहो भवति तद्विषये भवन्तं प्रक्ष्यामि । ग्रीष्मकालमतिवाह्य शीघ्रमेव तत्रागत्य श्रीमतः चरण-कमलं मस्तकेन स्प्रक्ष्यामि । इति किमधिकम् लिखामि ।

श्रीमच्चरणकमलचञ्चरीकः
श्रीदेवेन्द्रशर्मा

Friends, do you see these green leaves red flowers, yellow fruits and white lotuses ?

Drops of rain fall from the black cloud.

The beauty of the garden passes description.

We like the company of good men.

Poor men feel pain and rich men help them.

—.o:—O—:o:—

QUESTIONS.

(1) Give instance of irregular कर्मधारय.

(2) Give some examples of कर्मधारय containing three or four words in each combination.

(3) When is a द्विगुसमास declined in feminine ?

(4) Correct the following:—

वस्त्ररक्तमानय । मधुरफलसुन्दरं गृहाण । तस्य कीर्त्या त्रिलोकी व्याप्तः । गजो महतीघण्टां कलयति । श्याममेघः पुरुषसुन्दरः समायाति ।

—.o:—@—.o.—

LESSON XVI.

RELATIVE COMPOUNDS. (बहुव्रीहि)

——:oo:——

RULES.

(XXXIII) A combination of words which

denotes an object different from what the words signify, and which thus becomes an adjective to some noun or pronoun, is called a relative compound (बहुव्रीहि): as पीतम् अम्बरं यस्य स पीताम्बरः। दीर्घौ बाहू यस्य स दीर्घबाहुः। पुत्रेण सहितः, सपुत्रः।

(XXXIV) क is added to relative compounds which end in ऋ, ई or ऊ, (of feminine) or in उरस्, पुमस्, उपानह् &c; as, नदीमातृकः, जीवत्पितृकः, पठितकौमुदीकः, सुभगवधूकः, व्यूढोरस्कः, वीरपुंस्कः, सोपानत्कः &c.

(XXXV) Relative compounds ending in इन् take a final क in feminine; as, बहवो धनिनो यस्यां सा, बहुधनिका &c.

(XXXVI) क is added on to all the other relative compounds but optionally:—बहुयशाः or बहुयशस्कः अधिकवयाः or अधिकवयस्कः; नष्टधनः or नष्टधनकः &c.

INDECLINABLE COMPOUNDS (अव्ययीभाव)

—o—

RULES.

(XXXVII) When the first word of a combination is an indeclinable, the compound

formed is called an Indeclinable compound [अव्ययीभाव]

(XXXVIII) Indeclinable compounds take the singular terminations only of the second class and thus remain indeclinable, as कूलस्य समीपे, उपकूलम्। दिने दिने, प्रतिदिनम्। रुचिमनतिक्रम्य; यथारुचि। वर्षे वर्षे प्रतिवर्षम्। समुद्रपर्यन्तम्, आसमुद्रम्।

(xxxix) Some Indeclinables take the terminations of the 3rd 5th and 7th classes also as उपकूलेन, आसमुद्रात् प्रत्येकस्मिन् &c.

WORDS.

*नदीमातृक *m*. watered by a river.

व्रीहि *m*. rice of various kinds.

तरु *m*. a tree.

तरुण *adj*. young, fresh.

नेत्र *n*. an eye.

दीर्घ *adj*. tall, long.

बाहु *m*. the arm.

गौर *adj*. white, clean.

वर्ण *m*. colour.

* "देशो नद्यम्बुवृष्ट्यम्बुसम्पन्नव्रीहिपालितः।
स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमम्" ॥ इत्यमरः

वर *adj*. best, *noun* blessing, bridegroom

लीला *f*. pastime, amorous sport,

चित्त *n*. the heart.

पर्यटत् *adj*. roming,

वप् *1st. c. a. p.* to sow, to weave.

स्थिति *f*. state or condition.

वृत्तान्त *m*. news.

सूचन *n*. information,

EXAMPLES

नद्येमातृके देशे ग्रामजनैः उपकूलं व्रीहय उप्यन्ते ।	In a coutry watered by a river, the country people sow various kinds of rice on the banks.
पाचकाः प्रतिदिनं प्रतिगृहं भ्रमन्ति ।	The cooks wander daily from house to house.
कुसुमोद्यानेषु तरुतलेषु तरुणजना यथारुचि विहरन्ति ।	Young people take a pleasure walk at will under the tree in a flower garden.
के एते विशालनेत्रा दीर्घबाहवो गौरवर्णाश्च नराः?	Who are these men, with large eyes, long arms and fair colour?

EXERCISE.

प्रियवर,

चिरात् तव पत्रं न प्राप्तम् । तत्किं मां विस्मृतवा-

नसि ? स्मरन् वा स्नेहं त्यक्तवानसि ? किं कारणमिति बोद्धुं न शक्नोमि । अहं तु प्रतिक्षणं त्वामेव स्मरन् स्वप्नेष्वपि च त्वामेव पश्यन् त्वदालापान् शृण्वन्निव, त्वल्लीला विलोकयन्निव, त्वदपहृतचित्तः कथं कथमपि यापयामि दिवसान् । गृहं गमिष्यतः उपपर्वतं मया सह पर्यटता, कुसुमगुच्छशोभितदक्षिणकरकमलेन, मत्स्कन्धारोपितवामहस्तेन त्वया यत् प्रतिज्ञातं तत् किं न स्मरसि ? क्व सा प्रतिदिनं पत्रं प्रेषयिष्यामि इति प्रतिज्ञा, क्व चैषा मासमासं तूष्णीं स्थितिः ? किमपि भवतु इतोऽप्युज्जीवय मां स्ववृत्तान्तसूचनेन । इति किमधिकं कथयेत् ।

त्वदीयः
स एव
श्रीमनोरञ्जन-शर्म्मा

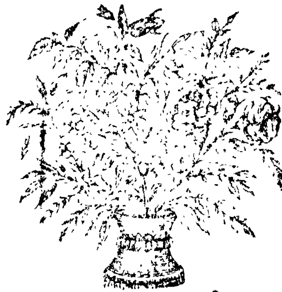
---:00:---

QUESTIONS.

(1) Name all the *samasas* and give five examples of each of them.

(2) Expound the following:—पीताम्बरः, नीलकमलनयनः, पुत्रदारमित्रादिकम्, सोपवनम्, भवत्कृपापात्रम्, श्रीचरणदर्शनविवृक्षालसः ।

(3) Explain and name the *samasas* in:—
मपुत्रः, घृतलवणतैलतन्दुलवस्त्रेन्धनचिन्ता, अहिनकुलयुद्धम्, रामवाणहतः; नयनवारिबिन्दुनिचयार्द्रवस्त्रः महादेवः, and महाकाली।

APPENDIX No. I

अथ सिद्धान्तकौमुदीधृता अनिट्कारिकाः ।

ऊदृदन्तैर्यौति-रु-क्ष्णु,-शीङ्-स्नु-नु-क्षु-श्वि-डीङ्-श्रिभिः ।
वृङ्-वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥१॥
शक्लृ-पच्-मुच्-रिच्-वच्-विच्-सिच्,-प्रच्छि त्यज्-निजिर् भजः ।
भञ्ज्-भुज्-भ्रस्ज्-मस्जि-यज्-युज्-रुज्,-रञ्ज्-विजिर्-स्वञ्जि-सञ्ज्-सृजः ॥२॥
अद्-क्षुद्-खिद्-छिद्-तुदि-नुदः,-पद्य-भिद्-विद्यति-विनद् ।
शद्-सदी स्विद्यतिः स्कन्दि,-हदी क्रुध-क्षुधि बुध्यती ॥३॥
बन्धियुधिरुधी राधि,-व्यध्-शुधः साधि-सिध्यती ।
मन्य-हन्नाप्-क्षिप्-छुपि-तप्-तिप,-स्तृप्यति-दृप्यती ॥ ४ ॥
लिप्-लुप्-वप्-शप्-स्वप्-सृपि-यभ्-रभ्-लभ्-गम्-नम्-यमो-रमिः ।
क्रुशि-दंशि-दिशी दृश् मृश्, रिश् रुश् लिश् विश् स्पृशः कृषिः ॥ ६ ॥
त्विष् तुष् द्विष् दुष् पुष्य पिष् विष्, शिष् शुष् श्लिष्यतयो घसिः ।
वसतिर्दह दिह दुहो, नह् मिह् रुह् लिह् वहिस्तथा ॥६॥
अनुदात्ता हलन्तेषु, धातवो द्व्यधिकं शतम् ।

तुदादौ मतभेदेन, स्थितौ यौ च चुरादिषु ॥ ७ ॥
तृप्-दृपौ तौ वारयितुं श्नना निर्देश आदृतः ।
स्विद्य-पद्यौ सिध्य-बुध्यौ, मन्य-पुष्य-श्लिषः श्यना ॥८॥
वसिः शपा लुका यौतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये ।
निजिर्-विजिर् शक्, इति, सानु बन्धा अमी तथा ॥९॥
विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादे, रिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।
व्याघ्रभूत्यादस्त्वेनं, नेह पेठुरिति स्थितम् ॥१०॥
रञ्जि-मस्जी अदि-पदी, तुद् क्षुध-शुषि-पुषौ श्रिषिः ।
भाष्यानुक्ता नवेह्योक्ता व्याघ्रभूत्यादिसम्मताः ॥११॥

APPENDIX. II.

Important Rules to be learnt by heart.

आत्मनेपदप्रकरणम्

नेर्विशः—निविशते ।

* परिव्यवेभ्यः क्रियः— परिक्रीणीते, विक्रीणीते, अवक्रीणीते ।

विपराभ्यां जेः—विजयते, पराजयते ।

आङो दोऽनास्यविहरणे—आदत्ते विद्याम् न तु स्वमुखम् ।

समवप्रविभ्यः स्थः—संतिष्ठते, अवतिष्ठते, प्रतिष्ठते, वितिष्ठते ।

---

* उभयपदिन एकपदाभिधानमन्यपदनिषेधार्थम् ।

क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च—अनुक्रीडते, संक्रीडते परिक्रीडते, आक्रीडते ।

उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणि—मुक्तावुत्तिष्ठते न तु पीठात् ।

उपान्मन्त्रकरणे—सूर्यमुपतिष्ठते ।

अकर्मकाच्च—पठनकाले उपतिष्ठते ।

समोगम्यृच्छिभ्याम्—संगच्छते, समृच्छते ।

[अकर्मकादेव]

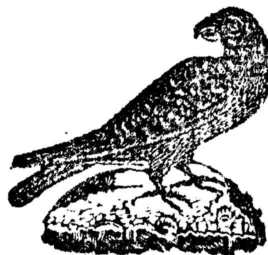
अपह्नवे ज्ञः—शतमपजानीते ।

ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः—जिज्ञासते, शुश्रूषते, सुस्मूर्षते, दिदृक्षते ।

नानोर्ज्ञः—पुत्रमनुजिज्ञासति ।

प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः—प्रतिशुश्रूषति, आशुश्रूषति ।

[इमे सूत्रे “ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सन इत्यस्य बाधके]

परस्मैपदप्रकरणम् ।

—:०:—

अनुपराभ्यां कृञः—अनुकरोति, पराकरोति ।

व्याङ्परिभ्यो रमः—विरमति, आरमति, परिरमति ।

बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः—बोधयति, योधयति, नाशयति, जनयति, अध्यापयति ।

निगरणचलनार्थेभ्यश्च—निगारयति, आशयति, चलयति, कम्पयति [अदेः प्रतिषेधः]

APPENDIX. III

" भ्वाद्यदादी जुहोत्यादि-र्दिवादिः स्वादिरेव च ।
तुदादिश्च रुधादिश्च तनक्र्यादी च चुरादयः "

Root.	Conjugation.	Atmanepada or Parasmaipada	Present Tens लट्	First Preterite लङ्
अट्	1	P.	अटति	आटत्
अद्	2	P.	अत्ति	आदत्
अय्	1	A.	अयते	आयत
अर्च्	1,10	P.	अर्चति	आर्चत्
अर्ज्	1.	P.	अर्जति	आर्जत्
अर्थ्	10	A.	अर्थयते	आर्थयत
अर्ह्	1	P.	अर्हति	आर्हत्
अश्	9	,,	अश्नाति	आश्नात्
अस्	4	,,	अस्यति	आस्यत्
अस्	2	,,	अस्ति	आसीत्
आस्	2	A.	आस्ते	आस्त
इ	1	P.	अयति	आयत्
इ	2	P.	एति	ऐत्
इ	2	A.	अधीते	अध्यैत
इष्	6	P.	इच्छति	ऐच्छत्
ईक्ष्	1	A.	ईक्षते	ऐक्षत

Indifinite Future लृट्	Imperative mood लोट्	Present Participle शतृ or शानच्	Past Participle क्त
अटिष्यति	अटतु	अटत्	अटित
अत्स्यति	अत्तु	अदत्	जग्ध
अयिष्यते	अयताम्	अयमान	अयित
अर्चिष्यति	अर्चतु	अर्चत्	अर्चित
अर्जिष्यति	अर्जतु	अर्जत्	अर्जित
अर्थयिष्यते	अर्थयताम्	अर्थयमान	अर्थित
अर्हिष्यति	अर्हतु	अर्हत्	अर्हित
अशिष्यति	अश्नातु	अश्नत्	अशित
असिष्यति	अस्यतु	अस्यत्	अस्त
भविष्यति	अस्तु	सत्	भूत
आसिष्यते	आस्ताम्	आसीन	आसित
एष्यति	अयतु	अयत्	इत
एष्यति	एतु	यत्	इत
अध्येष्यते	अधीताम्	अधीयान	अधीत
एषिष्यति	इच्छतु	इच्छत्	इष्ट
ईक्षिष्यते	ईक्षताम्	ईक्षमाण	ईक्षित

Root.	Conjugation	Atmanepad or Parasmaipada.	Present Tense लट्	First Preterite. लङ्
ईह्	1	A.	ईहते	ऐहत
कत्थ्	1	A.	कत्थते	अकत्थत
कथ्	10	P.	कथयति	अकथयत्
कम्	1	A.	कामयते	अकामयत
कम्प्	1	A.	कम्पते	अकम्पत
कल्	10	P.	कलयति	अकलयत्
काङ्क्ष्	1	P.	काङ्क्षति	अकाङ्क्षत्
काश्	1	A.	काशते	अकाशत
*कृ	5	A.P.	करोति / कुरुते	अकरोत् / ... ...
कृप्	1	A,	कल्पते	अकल्पत
कृष्	1	P.	कर्षति	अकर्षत्
क्रन्द्	1	P.	क्रन्दति	अक्रन्दत्
क्री	9	A.P.	क्रीणाति / क्रीणीते	अक्रीणात् / ....
क्रीड्	1	P.	क्रीडति	अक्रीडत्
क्रुध्	4	,,	क्रुध्यति	अक्रुध्यत्
क्लिश्	4	,,	क्लिश्यति	अक्लिश्यत्
क्षम्	1	A.	क्षमते	अक्षमत

* उभयपदिन आत्मनेपदरूपाणि स्वयं बोद्धव्यानि ।

Indifinite Future लृट्	Imperative mood लोट्	Present Participle. शतृ or शानच्	Past Participle. क्त
ईहिष्यते	ईहताम्	ईहमान	ईहित
कत्थिष्यते	कत्थताम्	कत्थमान	कत्थित
कथयिष्यति	कथयतु	कथयत्	कथित
कामयिष्यते	कामयताम्	कामयमान	कान्त
कम्पिष्यते	कम्पताम्	कम्पमान	कम्पित
कलयिष्यति	कलयतु	कलयत्	कलित
काङ्क्षिष्यति	काङ्क्षतु	काङ्क्षत्	काङ्क्षित
काशिष्यते	काशताम्	काशमान	काशित
करिष्यति	करोतु	कुर्वत्	कृत
कल्पिष्यते	कल्पताम्	कल्पमान	कल्पित
क्रक्ष्यति	कर्षतु	कर्षत्	कृष्ट
क्रन्दिष्यति	क्रन्दतु	क्रन्दत्	क्रन्दित
क्रेष्यति	क्रीणातु	क्रीणत्	क्रीत
क्रीडिष्यति	क्रीडतु	क्रीडत्	क्रीडित
क्रोत्स्यति	क्रुध्यतु	क्रुध्यत्	क्रुद्ध
{ क्लेशिष्यति { क्लेक्ष्यति	क्लिश्यतु	क्लिश्यत्	क्लिष्ट
क्षमिष्यते	क्षमताम्	क्षममाण	क्षान्त

5 A				
Root	Conjugation.	Atmanepada or parasmaipada.	Present Tense लट्	First Preterite. लङ्
क्षिप्	6	P.	क्षिपति	अक्षिपत्
क्षुभ्	1.4.9	P(4)	क्षुभ्यति	अक्षुभ्यत्
गण्	10	P.A.	गणयति गणयते	अगणयत् ....
गद्	1	P.	गदति	अगदत्
गम्	1	,,	गच्छति	अगच्छत्
गर्ज्	1	,,	गर्जति	अगर्जत्
गाह्	1	A.	गाहते	अगाहत
ग्रह्	9	A.P.	गृह्णाति गृह्णीते	अगृह्णात् ....
घ्रा	1	P.	जिघ्रति	अजिघ्रत्
चर	1	,,	चरति	अचरत्
चल	1	,,	चलति	अचलत्
चि	5	P.A.	चिनोति चिनुते	अचिनोत् ....
चिन्त्	10	A.P.	चिन्तयति चिन्तयते	अचिन्तयत् ....
छिद्	7	A.P.	छिनत्ति छिन्ते	अच्छिनत् ....
जन्	4	A.	जायते	अजायत
जागृ	2	P.	जागर्ति	अजागः
जि	1	P.	जयति	अजयत्

Indifinite Future लृट्	Imperative mood लोट्	Present Participle शतृ or शानच्	Past Participle क्त
क्षेप्स्यति	क्षिपतु	क्षिपत्	क्षिप्त
क्षोभिष्यति	क्षुभ्यतु	क्षुभ्यत्	क्षुब्ध
गणयिष्यति	गणयतु	गणयत्	गणित
....	....	....	....
गदिष्यति	गदतु	गदत्	गदित
गमिष्यति	गच्छतु	गच्छत्	गत
गर्जिष्यति	गर्जतु	गर्जत्	गर्जित
गाहिष्यते	गाहताम्	गाहमान	गाढ़
ग्रहीष्यति	गृह्णातु	गृह्णत्	गृहीत
....	....	....	....
घ्रास्यति	जिघ्रतु	जिघ्रत्	घ्रात
चरिष्यति	चरतु	चरत्	चरित
चलिष्यति	चलतु	चलत्	चलित
चेष्यति	चिनोतु	चिन्वत्	चित
....	....	....	....
चिन्तयिष्यति	चिन्तयतु	चिन्तयत्	चिन्तित
....	....	....	....
छेत्स्यति	छिनत्तु	छिन्दत्	छिन्न
....	....	....	....
जनिष्यते	जायताम्	जायमान	जात
जागरिष्यति	जागर्तु	जाग्रत्	जागरित
जेष्यति	जयतु	जयत्	जित

Root.	Conjugation	Atmanepad or Parasmaipada	Present Tense लट्	First Preterite लङ्
ज्ञा	9	A. P.	जानाति जानीते	अजानात्
तप्	1	P.	तपति	अतपत्
तुष्	4	,,	तुष्यति	अतुष्यत्
दंश्	1	,,	दशति	अदशत्
दह्	1	,,	दहति	अदहत्
दा	1	,,	यच्छति	अयच्छत्
दिश्	6	,,	दिशति	अदिशत्
दुह्	2	,,	दोग्धि	अदुहत
दृश्	1	,,	पश्यति	अपश्यत्
धा	3	A.P.	दधाति धत्ते	अदधात्
धाव्	1	A.P.	धावति धावते	अधावत् अधावत
धु	1.5,9	A.P.	धुनोति धुनुते	अधुनीत्
नम्	1	P.	नमति	अनमत्
नश्	4	P.	नश्यति	अनश्यत्
नी	1	A.P.	नयति नयते	अनयत् अनयत
पठ्	1	P.	पठति	अपठत्

Indifinite Future लृट्	Imperative mood लोट्	*Present Participle* शातृ or शानच्	Past Participle क्त
ज्ञास्यति	जानातु	जानत्	ज्ञात
....	....	....	....
तप्स्यति	तपतु	तपत्	तप्त
तोक्ष्यति	तुष्यतु	तुष्यत्	तुष्ट
दङ्क्ष्यति	दशतु	दशत्	दष्ट
धक्ष्यति	दहतु	दहत्	दग्ध
दास्यति	यच्छतु	यच्छत्	दत्त
देक्ष्यति	दिशतु	दिशत्	दिष्ट
धोक्ष्यति	दोग्धु	दुहत्	दुग्ध
द्रक्ष्यति	पश्यतु	पश्यत्	दृष्ट
धास्यति	दधातु	दधत्	हित
....	....	....	....
धाविष्यति	धावतु	धावत्	धावित
....	....	....	....
धोष्यति	धुनोतु	धुन्वत्	धुत
....	....	....	....
नंस्यति	नमतु	नमत्	नत
नङ्क्ष्यति	नश्यतु	नश्यत्	नष्ट
नेष्यति	नयतु	नयत्	नीत
....	....	....	....
पठिष्यति	पठतु	पठत्	पठित

Root	Conjugation	Atmanepada or Parasmaipada.	PersentTense लट्	First Preterite. लङ्
पत्	1	P.	पतति	अपतत्
पद्	4	A.	पद्यते	अपद्यत
पा	1	P,	पिबति	अपिबत्
पा	2	,,	पाति	अपात्
ब्रू	2	A. ,,	ब्रवीति / ब्रूते	अब्रवीत् / ....
भा	2	P.	भाति	अभात्
भिद्	7	,,	भिनत्ति / भिन्ते	अभिनत् / ....
भी	3	,,	बिभेति	अबिभः
भुज्	7	A.	भुङ्क्ते	अभुङ्क्त
भुज्	7	P.	भुनक्ति	अभुनक्
भू	1	,,	भवति	अभवत्
भ्रम्	1	,,	भ्रमति	अभ्रमत्
भ्रम्	4	,,	भ्राम्यति	अभ्राम्यत्
मन्	4	A.	मन्यते	अमन्यत
मिल	6	P.	मिलति	अमिलत
मील्	1	,,	मीलति	अमीलत्
मुच्	6	,,	मुञ्चति	अमुञ्चत्

Indifinitive Future ऌट्	Imperative mood लोट्	Present Participal. शतृ or शानच्	Past Participle क्त
पतिष्यति	पततु	पतत्	पतित
पत्स्यते	पद्यताम्	पद्यमान	पन्न
पास्यति	पिबतु	पिबत्	पीत
पास्यति	पातु	पात्	पात
वक्ष्यति	ब्रवीतु	ब्रुवत्	उक्त
....	....	....	....
भास्यति	भातु	भात्	भात
भेत्स्यति	भिनत्तु	भिन्दत्	भिन्न
....	....	....	....
भेष्यति	बिभ्यतु	बिभ्यत्	भीत
भोक्ष्यते	भुङ्क्ताम्	भुञ्जान	भुक्त
भोक्ष्यति	भुनक्तु	भुञ्जत्	,,
भविष्यति	भवतु	भवत्	भूत
भ्रमिष्यति	भ्रमतु	भ्रमत्	भ्रान्त
,, ,,	भ्राम्यतु	भ्राम्यत्	,,
मंस्यते	मन्यताम्	मन्यमान	मत
मिलिष्यति	मिलतु	मिलत्	मिलित
मीलिष्यति	मीलतु	मीलत्	मीलित
मोक्ष्यति	मुञ्चतु	मुञ्चत्	मुक्त

Root.	Conjugation.	Atmanepada or Parasmaipada	Present Tence लट्	Present Pretrite लङ्
मुद्	1	A.	मोदते	अमोदत
मुह्	4	P.	मुह्यति	अमुह्यत्
मृ	6	A.	म्रियते	अम्रियत
यत्	1	A.	यतते	अयतत
या	2	P.	याति	अयात्
याच्	1	A.	याचते	अयाचत
युध्	4	A.	युध्यते	अयुध्यत
रच्	10	P.	रचयति	अरचयत्
रभ्	1	A.	रभते	अरभत
रुद्	2	A.	रोदिति	अरोदत्
रुध्	7	P.	रुणद्धि	अरुणत्
लभ्	1	A.	लभते	अलभत
वन्द्	1	A.	वन्दते	अवन्दत
वर्ण	10	A.	वर्णयति	अवर्णयत्
वस	1	P.	वसति	अवसत्
*विद	2	P.	वेत्ति	अवेत्

* विद् 4c. to exist विद्यते, 6c. to acquire विन्दति

12 B

Infinitive Futur लृट्	Imperative mood लोट्	Present Participle शतृ or शानच्	Past Participle क्त
मोदिष्यते	मोदताम्	मोदमान	मुदित
मोहिष्यति / मोक्ष्यति	मुह्यतु	मुह्यत्	मुग्ध, मूढ़
मरिष्यति	म्रियताम्	म्रियमाण	मृत
यतिष्यते	यतताम्	यतमान	यत्त
यास्यति	यातु	यात्	यात
याचिष्यते	याचताम्	याचमान	याचित
योत्स्यते	युध्यताम्	युध्यमान	युद्ध
रचयिष्यति	रचयतु	रचयत्	रचित
रप्स्यते	रभताम्	रभमाण	रब्ध
रोदिष्यति	रोदितु	रुदत्	रुदित
रोत्स्यति	रुणद्धु	रुन्धत्	रुद्ध
लप्स्यते	लभताम्	लभमान	लब्ध
वन्दिष्यते	वन्दताम्	वन्दमान	वन्दित
वर्णयिष्यते	वर्णयतु	वर्णयत्	वर्णित
वत्स्यति	वसतु	वसत्	उषित
वेत्स्यति	वेत्तु	विद्वस् / विदत्	वित्त

Root.	Conjugation	Atmanepad or Parasmaipada	Present Tense लट्	First Preterite लङ्
विश्	6	P.	विशति	अविशत्
वृ	5	A.P.	वृणोति	अवृणोत्
			वृणुते	....
वृत्	1	A.	वर्तते	अवर्तत
शक्	5	A.P.	शक्नोति	अशक्नोत्
			शक्नुते	....
शी	2	A.	शेते	अशेत
श्रु	1	P.	शृणोति	अशृणोत्
सद्	1	P.	सीदति	असीदत्
सह्	1	A.	सहते	असहत
सृज्	6	P.	सृजति	असृजत्
सेव्	1	A.	सेवते	असेवत
स्था	1	P.	तिष्ठति	अतिष्ठत्
स्पृश्	6	P.	स्पृशति	अस्पृशत्
स्मृ	1	P.	स्मरति	अस्मरत्
स्वप्	2	P.	स्वपिति	अस्वपत्
हन्	2	P.	हन्ति	अहन्
हस्	1	P.	हसति	अहसत्
हा	3	P.	जहाति	अजहात्
ह्वे	1	P.A.	ह्वयति	अह्वयत्
			ह्वयते	....

Indifinite Future लृट्	Imperative mood लोट्	*Present Participle* शतृ or शानच्	Past Participle क्त
वेक्ष्यति	विशतु	विशत्	विष्ट
वरिष्यति	वृणोतु	वृणवत्	वृत
…………	…………	…………	…………
वर्त्तिष्यते / वर्त्स्यति	वर्त्तताम्	वर्त्तमान	वृत्त
शक्ष्यति	शक्नोतु	शक्नुवत्	शक्त
…………	…………	…………	…………
शयिष्यते	शेताम्	शयान	शयित
श्रोष्यति	शृणोतु	शृण्वत्	श्रुत
सत्स्यति	सीदतु	सीदत्	सन्न
सहिष्यते	सहताम्	सहमान	सोढ
स्रक्ष्यति	सृजतु	सृजत्	सृष्ट
सेविष्यते	सेवताम्	सेवमाम	सेवित
स्थास्यति	तिष्ठतु	तिष्ठत्	स्थित
स्प्रक्ष्यति	स्पृशतु	स्पृशत्	स्पृष्ट
स्मरिष्यति	स्मरतु	स्मरत्	स्मृत
स्वप्स्यति	स्वपितु	स्वपत्	सुप्त
हनिष्यति	हन्तु	घ्नत्	हत
हसिष्यति	हसतु	हसत्	हसित
हास्यति	जहातु	जहत्	हीन
ह्वयिष्यति	ह्वयतु	ह्वयत्	हूत
…………	…………	…………	…………

APPENDIX. IV.

UNIVERSITY PAPERS.

ENTRANCE.

1878—Q—The sun is just set. The air is cool. There is no cloud in the blue sky. The cows lie down on the soft grass and chew the cud. A sweet smell comes from a bed of jasmine. Flocks of gay birds fly into the thick wood. The corn looks fresh and green. A brisk be hums near me. Her day's hard toil is done. She goes back to her neat hive. It grows dark. The bright moon and stars will soon rise and give us light.

A—इदानीमेव रविरस्तमितः । समीरः शीतलोऽस्ति । नीले नभसि मेघो न विद्यते । कोमल तृणोपरि धेनवः शेरते, रोमन्थायन्ते च । मल्लिकाकुसुम वाटिकायाः शोभनो गन्ध आगच्छति । प्रहृष्टविहङ्ग-कुलानि निविडारण्यमभिपतन्ति । नवानि श्यामलानि च शस्यानि शोभन्ते । चटुलैका मधुमक्षिका मदन्तिके गुञ्जति । समाप्तोऽस्ति तस्या दैनिकः कठिनः श्रमः । अधुना सा स्वकीयं सुगठितं मधुचक्रं प्रतिगच्छति । अन्धकारो

जायते। समुज्ज्वलः शशधरो नक्षत्राणि च सत्वरमेव उदेष्यन्ति दास्यन्ति चालोकमसम्भ्रमम्।

1879—Q—It became darker. He thought that he would have to spend the night in the street, and tears rolled down his cheeks. At last he began to cry aloud. A kind man, who happened to pass by that way, stopped and asked the cause of the childs distress. The boy told him every thing. The kind man pitied him and brought him home safely.

A—क्रमेण ध्वान्तं गाढ़तरं जातम्। गलदश्रु विधौत-कपोलः स समचिन्तयत्, यन्मया मार्ग एवैषा रजनी यापनीयेति। अथ स उच्चैः रोदितुमुपचक्रमे। तमेव मार्गमतिक्रामन् कोऽपि दयालुः स्थित्वा तस्य दुःखकारणं पृष्टवान्। असौ बालकस्तस्मै सर्व्वं निवेदितवान्। अथ तेन दयालुनासौ अनुकम्पितो निर्व्विघ्नं स स्वगृहं प्रापितः।

1880—Q—(a) The king is the guardian of religion. (b) Anarchy begets many evils in a country. (c) War is the offspring of anger. (d) Forgiveness is the spirit of the spirited, the truth of the truthful, and the devotion of the devout.

A—(a) "राज्ञा प्रतिष्ठितो धर्मः। (b) "अराजके जनपदे बहवो दोषा जायन्ते" (c) "क्रोधमूलो हि विग्रहः"। (d) "क्षमा तेजस्विनां तेजः, क्षमा ब्रह्म तपस्विनाम्। क्षमा सत्यव्रतां सत्यम्"।

A1881—Q—An ass having found the skin of a lion put it on, and going into the fields amused him-self by frightening all the animals he met; and seeing a jackel, he tried to alarm him also. But the jackel perceiving his long ears sticking out, and hearing his voice, at once knew who he was; "Ah!" said he, "I should have been frightened too, if I had not heard you bray."

A—कश्चिद्रासभः कस्यचित् सिंहस्य चर्म्मासाद्य परिहितवान् क्षेत्रेषु च गत्वा, मिलितानां सर्व्वेषामेव जन्तूनां भीषणेन आत्मानममोदयत। अथ जम्बुकमेकमवलोक्य तमपि त्रासयितुम् चेष्टतेस्म। जम्बुकस्तु तस्य दीर्घौ कर्णौ उद्भिन्नाववलोक्य, स्वरमाकर्ण्य च कोऽसाविति तत्क्षणादेव ज्ञातवान्। आह च "अहो! यद्यहं त्वां शब्दायमानं नाश्रोष्यम्, तदाहमपि भीतोऽभविष्यमिति"।

1882—Q—It is the time of down. The sun will soon rise. The air is cool. This is the best time to walk. If we walk in the

morn we shall have health. We must get out of bed ere the sun rises. Do not walk on the grass, for it is wet with dew. How bright are the drops of dew on the blades of grass! How the birds sing on the tree! What fine hues are seen in the east! The sun will rise there.

A—अयं हि प्रभातसमयः। सत्वरमेव रविरुदेष्यति। शीतलोऽस्ति वायुः। सुसमयोऽयं विहरणाय। यदि वयमुषसि भ्राम्येम, तदा स्वास्थ्यं लभेमहि। सूर्य्योदयात् प्रागेवास्माभिः शयनीयादुत्थातव्यम्। तृणोपरि मा भ्रम यतः शिशिरार्द्रमेतत्। कथमिव द्युतिमन्तः शिशिरबिन्दवस्तृणपत्रेषु शोभन्ते! कीदृङ्मधुरमेते विहगा वृक्षोपरि गायन्ति। कीदृग्रमणीया वर्णाः पूर्व्वस्यां दिशि शोभन्ते। तत्र हि रविरुदेष्यति।

GENERAL GLOSSARY.

II

From English into Sanskrit.

[A]

Accidentally अकस्मात् *ind.*

After a moment. क्षणानन्तरम् *adv.*

Age वयस् *n,*

Air, the wind वायु, समीरण *m.*

Ah ! alas; हा *ind.*

All सर्व *pro.* [in every gender] सर्वः, सर्वा सर्वम्

Always सर्वदा सदा *ind.*

Another अपर *pro,*

Arm बाहु *m.*

Art, skilfulness कौशल *n,*

Assembly, a meeting, commitee समिति *f.*

Attentive अवहित *adj.*

Astonished, surprised चकित *adj.*

[B]

Bad canduct, of bad conduct दुराचारn *adj.*

Banyantree न्यग्रोध *m.*

Be, remain वृत 1st. *c,a.*

Beard कूर्च *n.*

Be able शक् *a.*

Be ashamed लज्ज् 1st *c. a.*

Be fit, to become शुभ्

Before अग्रे *used as an adv.*

Beg, pray for याच् 1st *c. a,*

Beggar भिक्षुक *adj.*

Begin रभ् (1st *c. a.*) with आ or with प्र + आ

Bench, a scaffold मञ्च m.
Best blessing, bride-groom वर adj.
Big-bellied तुन्दिल adj.
Bite दश् (दंश्).
Black-bee मधुकर चञ्चरीक m.
Black-bird कोकिल m.
Blessed धन्य adj.
Blue colour नील n.
Blue नील adj.
Bottom तल m.
Bow धनुस् u.
Branch शाखा f.
Brave, bold साहसिक adj.
Bull, cow गो m, f.
But किन्तु adv.
buzz झं+कृ

[C]

Call आ+हृ+अय्.
Cannibal राक्षस m. a.
Certainly अवश्यम् adv.
Chew चर्व 1st c. p.
Child शिशु वत्स m. a.
Class वर्ग m. a.
Cold शीत m.
Cloud मेघ m.
Colour, letter, class वर्ण m. (ब्राह्मण &c)
Companion सहचर adj.
Conversation अलाप m.
To cock पच् 1tt c.
Country देश m.
Crowd, swarm सार्थ m.

[D]

Larkness अन्धकार m.
Death पञ्चत्व n.
Desert नि+वृत्.
Deity देव m.
Distressed दुःखित adj
Doubt शङ्क् Ist c. a. te
Doubt सन्देह m. a.
Drop विन्दु m.
Duty, what ought tobe done कर्त्तव्य n adj.

[E]

Earth, the ground भूमि *f.*

Education शिक्षा *f.*

Elephant हस्तिन् *m.*

Elephant गज *m.*

Empty शून्य *adj.*

Endure सह् 1st *c. a.*

Examination परीक्षा *f.*

Exertion उद्योग *m.*

Existence, condition, state स्थिति *f.*

Extremely अत्यन्तम् *adv.*

Eye नेत्र *n.*

[F]

Fame, glory यशस् *n.*

Fame, glory कीर्ति *f.*

Famous प्रसिद्ध *adj.*

Farmer कृषक *m.*

Father, father of सीता जनक m.

Fault अपराध m.

Fear भय *n.*

Fearful, dangerous भयङ्कर *adj.*

Festival उत्सव *m.*

The fig tree प्लक्ष *m.*

Fire अग्नि *m.*

First, firstly पूर्वम् *adv.*

Fist मुष्टि *f.*

Fit, worthy योग्य *adj.*

Flow स्यन्द् 1st *c. a.*

Food खाद्य *n.*

Food given to a beggar भिक्षा *f.*

Foot चरण *m.*

Foot-soldier पादात *m.*

Fox उल्कामुखी *f.*

Fraud, deceit कपट *m.* and *n.*

Friend *m.* the sun मित्र *n. a.*

[G]

Gander हंस m.

Gentility शील *n.*

Get लभ् 1st *c. a.*

भक *adj.*

Gold सुवर्ण *u*.

Good man सज्जन m. *a*.

Grand महत् *adj*.

Grotto, a den कन्दरा *f*.

[H]

Hand हस्त m.

Have &c. कल् 10th *c*.

He-goat, *f*. अज m.

Hero वीर m. *a*-

Honest, reliable प्रामा-णिक *adj*.

The honey of flowers मकरन्द, मरन्द m.

Husband पति m.

[I]

Increase एध् 1st *c*. *a*.

Information सूचन *n*.

Injustice अन्याय m.

Impatience अधीरता *f*.

Intellect मति *f*.

Invited आमन्त्रित *adj*.

[J]

Join मिल् 6th *c*. *p*.

[K]

King राजन् m.

Kingdom राज्य *n*.

Know ज्ञा 9th *c*. *a*. *p*.

[L]

Lie, falsehood असत्य *n*.

Large, long, tall &c. दीर्घ *adj*.

Leaf दल *n*.

Learn शिक्ष 1st *f*. *a*.

Lesson पाठ m.

Letter, leaf पत्र *n*.

Lie मिथ्या *ind*.

Like that तादृश *adj*.

Lion सिंह m.

Look grand शुभ (शोभ्) 1st *c*. *a*.

Loud उच्चैस् *ind*.

Love, to feel affection for स्निह् 4th *c*. *p*

[M]

Man मनुष्य m.

Many बहु *adj*.

Man and his wife दम्पति (always dual) m.

Mercy दया f.

Mind, the heart चित्त n

Mistake भ्रम m.

Moon सोम m.

Mother मातृ जननी f.

Mountain पर्वत m.

[N]

Name नामन् n.

Nature स्वभाव m.

Near समीप adj. (often used समीप as an adv.) presence

News वृत्तान्त m.

Noise कलकल m.

Noisy, foolish बर्बर adj.

(O)

O हे ind.

O अंहो ind.

Ocean वरुणालय m.

Oh! अहो ind.

Oneself स्वयम् ind.

One of great respectability महाशय, महामान्य adj.

Only केवलम् adv.

Other, अन्य pro.

Otherwise अन्यथा adv.

[P]

Parrot शुक m.

Passed उत्तीर्ण adj.

Pastime लीला f.

Patience धैर्य n.

Pea चणक m.

Peacock मयूर m.

Pearl मौक्तिक n.

Pity करुणा f.

Place स्थान n.

Play ground, arena, a stage रङ्गशाला, f.

Please, to be liked.

रुच् (रोच) 1st c. a.

Poor, helpless दीन adj.

Practice अभ्यास n.

Practice, manners, use व्यवहार m.

Proper उचित *ndj.*

Proverb आभाणक *m.*

Purport, moral तात्पर्य *n.*

(Q)

Quiet, in silence तूष्णीम् *adv.*

(R)

Rejoice मुद् (मोद्) 1st *c.* a.

Respectable मान्य *adj.*

Return परा+वृत्+1st *c. a.*

Request नि+विद्+अय् 1st c. a.

Reward. पारितोषिक *m.*

Rice of various kinds. व्रीहि *m.*

River. नदी *f.*

Roaming. पर्यटन *adj.*

Roaring. गर्जन *n.*

Rubbing against, scratching. कण्डूयमान *adj.*

(S)

Saffron कुङ्कुम *n.*

Salute. वन्द् 1st. *c. n.*

Sea, ocean समुद्र *m.*

See (see page 20) ईक्ष् 1st *c. a.*

Serpent, a snake सर्प *m.*

Serve सेव् 1st *c. a.*

Shake कम्प् 1st *c. a.*

She-goat अजा.

Shine काश् 1st *c. a.*

Shop आपण *m.*

Shriek आर्तनाद् *m.*

Silver रजत *n.*

Sinful पाप *n.* sin. *adj.*

Slack, loose शिथिल *adj.*

Slowly शनैः *ind.*

Smile स्मि (स्मय्) 1st *c. a.*

Sprinkle सिच् (सिञ्च्) 6 *c. p.*

Soft, mild कोमल *adj.*

Sorrow, grief शोक *m.*

Stiff जडीभूत *adj.*
String of a bow ज्या *f.*
Study अध्ययन *n.*
Subject प्रजा *f.*
Subject of a discourse, matter विषय *m.*
Summer ग्रीष्म *m.*
Sun सूर्य *m.*
Sweet, palatable स्वादु *adj.*
Tall,grand,huge विशाल *adj.*

(T)

Taste स्वाद् 1st *c. a.*
Tiger व्याघ्र *m.*
Timid भीरु *adj.*
Then तदा, अथ *ind.*
Thine त्वदीय *adj.*
Throb स्पन्द् 1st *c. a.*
Throne सिंहासन *n.*
Throwing क्षेप *m.*
Tomorrow श्वस् *ind.*
Tooth दन्त *m.*
Tree तरु *m.*
Truth, truly सत्यम् *n. advs.*
Try यत् 1st *c. a.*
Tusk दंष्ट्रा *f.*

(V)

Valley उपत्यका *m.*
Veda वेद *m.*
Very-much, extremely अतितराम् *adv.*
Villager, belonging to a village. ग्राम्य *n. adj.*

(W)

Walking पर्य्यटन *n.*
Wander, to roam भ्रम् 1st *c. and* 4*th c. p.*
Watered by a river नदीमातृक *m.*
Way मार्ग *m.*
Weak दुर्बल *adj.*
Welfare क्षेम *n.*
Weave वप् 1st. *c. a, p.*
Weapon शस्त्र *n. a.*

Where क्व *adv.*

White, clean गौर *adj.*

Wife पत्नी; जाया *f.*

Wife of Krishna रुक्मिणी f.

Wild वन्य *adj.*

Wish, will इच्छा f.

With सह *ind.*

Wrestling मल्लयुद्ध *n.*

Wrestler मल्ल *m.*

Write लिख् 6th *c. p.*

Wonder, brightness चमत्कार *m.*

Worship यज् *v.*

Worthy of being counted गणनीय *adj.*

(Y)

Young, fresh तरुण *adj.*

GENERAL GLOSSARY.

I

(FROM SANSKRIT INTO ENGLISH)

अकस्मात् *ind* accidentally.

अग्नि *m.* fire.

अग्रे *used as an adv.* before.

अज *m.* a he-goat, *f.* अजा a she-goat.

अतितराम् *adv.* very-much, extremely,

अत्यन्तम् *adv.* extremely.

अथ *ind.* then.

अधीरता *f.* impatience.

अध्ययन *n* study.

अन्धकार *m.* darkness.

अन्य *pro.* the other, another.

अन्यथा *adv.* otherwise.

अन्याय *m.* injustice.

अपर *pro.* another.

अपराध *m.* a fault.

अभ्यास *n.* practice.

अवश्यम् *adv.* certainly.

अवहित *adj.* attentive.

असत्य *n.* a lie, falsehood.

अहो *ind*, Oh!

आ + ह्व + अय् to call.

आभाणक *m.* a proverb.

आपण *m.* a shop.

आमन्त्रित *adj.* invited.

आर्तनाद *m.* a shriek.

आलाप *m.* conversation.

इच्छा *f.* wish, will.

ईक्ष् 1st *c.* *a.* to see, (see page 20)

उचित *adj.* proper.

उच्चैस् *ind.* a-loud.

उत्तीर्ण *adj.* passed.

उत्सव *m.* a festival.

उद्योग *m.* exertion.

उपत्यका *f.* valley.

उल्कामुखी f. a fox.

एध् 1st *c.* *a.* to increase.

(क)

कण्डूयमान *adj.* rubbing against, scratching.

कन्दरा f. a grotto, a den.

कपट *m.* and *n.* fraud deceit.

कम्प् 1st *c.* a. to shake.

कर्त्तव्य *n.* duty, adj. that ought to be done.

करुणा f. pity

कल् 10th *c.* to have &c.

कलकल *m.* noise.

काश् 1st *c. a.* to shine.

किन्तु *adv.* but.

किमिति *ind.* What ? किम्+इति

कीर्ति *f.* fame, glory.

कुङ्कुम *n.* saffron.

कुशल *n.* welfare.

कूर्च *n.* a beard.

कृषक *m.* a farmer.

केवलम् *adv.* only.

कोकिल *m.* the black bird.

कोमल *adj.* soft, mild.

कौशल *n.* art, skilfulness.

क्व adv. where ?

क्षणानन्तरम् *adv.* after a moment.

क्षेप m. throwing.

क्षेम *n.* welfare.

(ख)

खाद्य *n.* food.

(ग)

गज *m.* an elephant.

गणनीय *adj.* worthy of being counted.

गर्जन *n.* roaring.

गौर *adj.* white, clean.

गो *m.* a bull *f.* cow.

ग्राम्य *n.* a villager, *adj.* belonging to a village.

ग्रीष्म *m.* summer.

(च)

चकित *adj.* astonished, surprised.

चणक *m.* a pea.

चन्द्रमस् *m.* the moon.

चमत्कार *m.* wonder, brightness.

चरण *m.* foot.

चर्व् 1st *c. p.* to chew.

चित्त *n.* mind, the heart.

चञ्चरीक *m.* a black bee.

(ज)

जडीभूत *adj.* stiff.

जनक *m.* father or father of सीता.

जननी *f.* mother.

जम्पति *m.* (always dual) a man and his wife.

जाया *f.* wife.

ज्ञा 9th *c. a. p.* to know.

ज्या *f.* the string of a bow.

(झ)

झं + कृ to buzz.

(त)

तरु *m.* a tree.

तरुण *adj.* young, fresh.

तल *n.* bottom.

तात्पर्य *n.* purport, moral.

तादृश *adj.* like that.

तुन्दिल *adj.* big-bellied.

silence para left

त्वदीय *adj.* yours thing.

(द)

दन्त *m.* tooth.

दम्पति *m.* [always dual] a man and his wife.

दया *f.* mercy,

दल *n.* a leaf,

दश् (दन्श्) to bite,

दायक *adj.* giver,

दीन adj. poor, helpless,

दीर्घ adj, large, long, tall &c,

दुःखित adj, distressed,

दुराचार ad. of bad conduct, *n.* bad conduct,

दुर्बल *adj.* weak,

देव *m.* a diety,

देश *m.* country,

दंष्ट्रा *f.* tusk,

[ध]

धन्य *adj.* blessessed,

धरा *f.* the earth,

धनुस् *n.* a bow,

धैर्य *n*, patience,

[न]

नदी *f.* a river,

नदीमातृक *m.* watered by a river.

नामन् *n.* name,

नि + विद् + अय् to request,

नि + वृत् to desert,

नील *n.* the blue colour adj. m blue,

नेत्र *n.* the eye,

न्यग्रोध *m.* the Banyan tree,

[प]

पच् 1st *c.* to cook,

पञ्चत्व *n*, death,

पति *m.* husband,

पत्नी *f.* wife,

पत्र *n.* a letter or a leaf,

परा + वृत् 1st *c. a.* to return,

परीक्षा *f.* an examination,

पर्य्यटन *n*, walking,

पर्यटत् *adj.* roaming,

पर्वत *m.* a mountain,

पाठ *m.* a lesson,

पादात m, a foot soldier,
पानीय n, water,
पाप n, sin, adj. sinful.
पारितोषिक m, a reward.
पुरुष m, a man,
पूर्वम् adv. first, firstly.
प्रजा f, subject.
प्रसिद्ध adj. famous.
प्रामाणिक adj. honest, reliable,
प्लक्ष m, the fig tree,

(ब)

बर्बर adj. noisy, foolish,
बहु adj. many,
बालिन् m, name of a king of kishkindha,

(भ)

भय n, fear,
भयङ्कर adj. fearful, dangerous,
भिक्षुक adj. a begger.
भिक्षा f, food given to a beggar.
भीरु adj. timid.
भूमि f, the earth, the ground,
भ्रम् 1st c, and 4th c p to wander, to roam.
भ्रम m. a mistake.

(म)

मकरन्द m, the honey of flowers.
मति f. intelect,
मधुकर m. the black bee
मञ्च m. a bench, a scaffold.
मनुष्य m. a man,
मयूर m. a peacock.
मरन्द m. the honey of flowers.
मल्ल m. a wrestler,
मल्लयुद्ध n. a wrestling.
महत् adj. grand,
महाशय, महामान्य adj. of great respect ability
मातृ f. mother,

मान्य adj. respectable.
मार्ग m. a way.
मित्र n. a. friend m. the sun.
मिथ्या ind. lie.
मिल् 6th c p. to join.
मुद् (मोद् 1st c. a. to rejoyce.
मुष्टि f. the fist.
मेघ m. cloud.
मौक्तिक n. a pearl.

(य)

यज् to worship.
यत् 1st c. a. to try.
यशस् n. fame, glory.
याच् 1st c. a. to beg, to pray for.
योग्य adj. fit, worthy

(र)

रङ्गशाला f. a. play ground, arena, a stage.
रजत n. silver.
रभ् (1st c. a.) with आ or with प्र+आ to begin.
राक्षस m. a. cannibal.
राधा f. name of a woman.
राजन् m. a king.
राज्य n. kingdom.
रुक्मिणी f. wife of Krishna.
रुच् (रोच्) 1st c. a. to please, to be liked.

(ल)

लज्ज् 1st c. a. to be ashamed.
लभ् 1st c. a. to get.
लिख् 6th c. p. to write.
लीला f. pastime.
लोक् 1st c. a. to see.

[व]

वत्स m. a. child.
वन्द् 1st c. a. to salute.
वन्य adj. Wild.
वप् 1st c. a. p. to sow, to weave.

वयस् *n.* age.
वर *adj.* best. *n.* blessing, bridegroom.
वर्ग *m.a* class.
वर्ण *m.* colour, letter or class(ब्राह्मण &c).
वरुणालय *m.* the ocean.
बाहु *m.* the arm.
बाहुयुद्ध *n.* wrestling.
बिन्दु *m.* a drop.
विशाल *adj.* tall, grand, huge.
विषय *m.* subject of a discourse, matter.
वीर *m. a.* hero.
वृत् 1st. *c. a.* to be, to remain.
वृत्तान्त *m.* news.
वेद *m.* Veda.
व्रीहि *m.* rice of various kinds.
व्यवहार *m.* use, practice, manners.
व्याघ्र *m.* a tiger.

[श]

शक् 5 C.P.A. to be able
शङ्क् 1 C. A. to doubt.
शनैः *ind.* slowly.
शस्त्र *n. a* weapon.
शाखा *f.* a branch.
शिक्षा 1st *f. a* to learn
शिक्षा *f.* education.
शिथिल *adj.* slack, loose.
शीत *n.* cold.
शील *n.* gentility.
शुक *m.* a parrot.
शुभ् [शोभ] 1st. *c.a.* to look grad, to be fit, to become.
शून्य adj. empty.
शोक *m.* sorrow, grief.
श्वस् *ind.* tomorrow.

(स)

सज्जन *m.a* good man

सत्यम् *n.* truth, *advs.* truly.

सदा *ind.* always.

सन्देह *m.* *a* doubt.

समिति *f.* an assembly, a meeting, commitee.

समीप *adj.* near (often used समीपे as an adv.) presence.

समीरण *m.* the air, the wind'

समुद्र *m.* the sea, ocean.

सर्प *m.* a serpent a snake.

सर्व *pro.* सर्वः, सर्वा, सर्वम् all.

सर्वदा *ind.* always.

सह् *1st c. a.* to endure.

सह *ind.* with.

सहचर *adj.* a companion.

सार्थ *m.* crowd, swarm.

साहसिक *adj.* brave, bold.

सिंह *m.* a lion.

सिंहासन *n.* throne.

सुवर्ण *n.* gold,

सूचन *n.* information'

सूर्य *m.* the sun.

सेव् 1st *c. a.* to serve.

सोम *m.* the moon.

स्थान *n.* place.

स्थिति *f.* existence, condition, state.

स्निह् 4th *c. p.* to love to feel affection for.

स्पन्द् 1st *c, a.* to throb

स्मि (स्मय् 1st *c. a.* to smile.

स्यन्द् 1st. *c. atm.* to sprinkle, to flow.

स्वभाव *m.* nature.

स्वयम् *ind.* oneself.

स्वाद् 1st *c. a.* to taste.

स्वादु *adj* sweet, palatable.

हंस *m.* a gander.

हंहो *ind* O.

हस्त *m.* a hand.

हस्तिन् *m.* an elephant

हा *ind.* Ah ! alas;

हे *ind.* O.

Sanskrit Reader.

No. 1.

BY

T. GANAPATI SASTRY,

Principal,

H. H. The Maharajah's Sanskrit College,

TRIVANDRUM.

Third Edition, 2,000 copies.

PRINTED & PUBLISHED

BY

K. NARAYANA AIYENGAR,

Proprietor—"Bhaskara" Press

TRIVANDRUM.

1907.

Price 5 annas.

॥ श्रीः ॥

प्रथमा पाठावली.

अनन्तशयनस्थ-

राजकीयसंस्कृतविद्यामन्दिराध्यक्षेण

तरुवै. गणपतिशास्त्रिणा

विरचिता.

अनन्तशयनस्थ-

भास्करमुद्रालये मुद्रयित्वा

प्रकाशिता.

१९०७ क्रिस्त्वब्दः.

मूल्यं ५ आणकाः.

PREFACE.

The present work, which is the first of a progressive series of readers, is intended for the use of beginners who have had elementary lessons in spelling and pronunciation.

The vocabulary of this book consists only of the most familiar words of the language. The use of compound words is carefully avoided. Such words as "पदार्थ, अभाव". &c. are, however, used since they do not involve the usual intricacy of form or sense.

In the selection of subjects, the current English readers were largely consulted. The subjects included are interesting and instructive and are presented in a most comprehensible form. To heighten the effect of moral instruction fables are freely resorted to.

The lessons are so arranged as to make the earlier ones facilitate the study of the subsequent ones.

T. G.

Contents.

निवेदना.

आङ्गलभाषापाठावलिभ्यो हृदयङ्गमान् बहून् विषयानुच्चित्य कतिपयान् स्वयमुल्लिख्य च सोपानक्रमेण बालानामुपकाराय मया विरचितासु ललितचूर्णकप्रायासु पाठावलीष्वेषा प्रथमा पाठावली. अक्षराणि धारया वाचयितुं शक्ता बाला एनामध्येतुमर्हन्ति. बालानां रुचिकराः सुकुमारा लौकिका विषयाः प्रतिपाठमस्यां प्रतिपाद्यन्ते. तेषु केचिद्वस्तूनां तत्त्वं, कल्पितकथारूपाः केचिन्नीतिं च बोधयन्ति. अत्रातिप्रसिद्धान्येव पदानि प्रयुक्तानि. समस्ताः शब्दाः प्रायेण न विद्यन्ते, विद्यमानास्तु कतिपये 'पदार्थः' 'अभावः' 'पाठशाला' इत्यादयोऽतिप्रसिद्धत्वादसमस्तशब्दवदर्थतः स्वरूपतश्च सुगमा एव. अत्रोत्तरेषां पाठानां सुखावबोधो यथा स्यात्, तथा पूर्वे पाठा योजिताः.

त. गणपतिशास्त्रि.

विषयानुक्रमः.

॥ श्रीः ॥

अ आ इ ई उ ऊ ऋ

ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ

अं अः

क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ

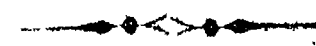
ट ठ ड ढ ण त थ द ध न

प फ ब भ म य र ल व श

ष स ह ळ क्ष ज्ञ

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

क	ख	ग	घ	ङ	च	छ
का	खा	गा	घा	ङा	चा	छा
कि	खि	गि	घि	ङि	चि	छि
की	खी	गी	घी	ङी	ची	छी
कु	खु	गु	घु	ङु	चु	छु
कू	खू	गू	घू	ङू	चू	छू
कृ	खृ	गृ	घृ	ङृ	चृ	छृ
कॄ	खॄ	गॄ	घॄ	ङॄ	चॄ	छॄ
कॢ	खॢ	गॢ	घॢ	ङॢ	चॢ	छॢ
के	खे	गे	घे	ङे	चे	छे
कै	खै	गै	घै	ङै	चै	छै
को	खो	गो	घो	ङो	चो	छो
कौ	खौ	गौ	घौ	ङौ	चौ	छौ
कं	खं	गं	घं	ङं	चं	छं
कः	खः	गः	घः	ङः	चः	छः

ज	झ	ञ	ट	ठ	ड	ढ
जा	झा	ञा	टा	ठा	डा	ढा
जि	झि	ञि	टि	ठि	डि	ढि
जी	झी	ञी	टी	ठी	डी	ढी
जु	झु	ञु	टु	ठु	डु	ढु
जू	झू	ञू	टू	ठू	डू	ढू
जृ	झृ	ञृ	टृ	ठृ	डृ	ढृ
जॄ	झॄ	ञॄ	टॄ	ठॄ	डॄ	ढॄ
जॢ	झॢ	ञॢ	टॢ	ठॢ	डॢ	ढॢ
जे	झे	ञे	टे	ठे	डे	ढे
जै	झै	ञै	टै	ठै	डै	ढै
जो	झो	ञो	टो	ठो	डो	ढो
जौ	झौ	ञौ	टौ	ठौ	डौ	ढौ
जं	झं	ञं	टं	ठं	डं	ढं
जः	झः	ञः	टः	ठः	डः	ढः

ण	त	थ	द	ध	न	प
णा	ता	था	दा	धा	ना	पा
णि	ति	थि	दि	धि	नि	पि
णी	ती	थी	दी	धी	नी	पी
णु	तु	थु	दु	धु	नु	पु
णू	तू	थू	दू	धू	नू	पू
णृ	तृ	थृ	दृ	धृ	नृ	पृ
णॄ	तॄ	थॄ	दॄ	धॄ	नॄ	पॄ
णॢ	तॢ	थॢ	दॢ	धॢ	नॢ	पॢ
णे	ते	थे	दे	धे	ने	पे
णै	तै	थै	दै	धै	नै	पै
णो	तो	थो	दो	धो	नो	पो
णौ	तौ	थौ	दौ	धौ	नौ	पौ
णं	तं	थं	दं	धं	नं	पं
णः	तः	थः	दः	धः	नः	पः

फ	ब	भ	म	य	र	ल
फा	बा	भा	मा	या	रा	ला
फि	बि	भि	मि	यि	रि	लि
फी	बी	भी	मी	यी	री	ली
फु	बु	भु	मु	यु	रु	लु
फू	बू	भू	मू	यू	रू	लू
फृ	बृ	भृ	मृ	यृ		लृ
फॄ	बॄ	भॄ	मॄ	यॄ		लॄ
फॢ	बॢ	भॢ	मॢ	यॢ		
फे	बे	भे	मे	ये	रे	ले
फै	बै	भै	मै	यै	रै	लै
फो	बो	भो	मो	यो	रो	लो
फौ	बौ	भौ	मौ	यौ	रौ	लौ
फं	बं	भं	मं	यं	रं	लं
फः	बः	भः	मः	यः	रः	लः

व	श	ष	स	ह	ळ	क्ष	ज्ञ
वा	शा	षा	सा	हा	ळा	क्षा	ज्ञा
वि	शि	षि	सि	हि	ळि	क्षि	ज्ञि
वी	शी	षी	सी	ही	ळी	क्षी	ज्ञी
वु	शु	षु	सु	हु	ळु	क्षु	ज्ञु
वू	शू	षू	सू	हू	ळू	क्षू	ज्ञू
वृ	शृ	षृ	सृ	हृ	ळृ	क्षृ	ज्ञृ
वॄ	शॄ	षॄ	सॄ	हॄ	ळॄ	क्षॄ	ज्ञॄ
वॢ	शॢ	षॢ	सॢ	हॢ	ळॢ	क्षॢ	ज्ञॢ
वे	शे	षे	से	हे	ळे	क्षे	ज्ञे
वै	शै	षै	सै	है	ळै	क्षै	ज्ञै
वो	शो	षो	सो	हो	ळो	क्षो	ज्ञो
वौ	शौ	षौ	सौ	हौ	ळौ	क्षौ	ज्ञौ
वं	शं	षं	सं	हं	ळं	क्षं	ज्ञं
वः	शः	षः	सः	हः	ळः	क्षः	ज्ञः

क्क क्त क्त्य क्त्व क्न क्म क्र क्ल क्व क्ष्य क्ष्म क्ष्व

ख्य ग्ध ग्न ग्म ग्य ग्र ग्ल ग्व घ्न घ्व ङ्क ङ्ख ङ्ग

ङ्घ च्च च्छ च्न च्म च्य च्र च्व ज्ज ज्झ ज्र ज्ञ ज्य

ज्व झ्न झ्य झ्व ञ्च ञ्ज ट्ट ठ्ठ ड्ड ढ्ढ ट्य ठ्य ड्य

ढ्य ट्व ठ्व ड्व ढ्व ण्ट ण्ठ ण्ड ण्ढ ण्ण ण्य ण्व त्त

त्त्य त्थ त्र त्र्य त्न त्प त्म त्व त्स त्स्न त्क्र त्ल थ्य

द्घ ध्य द्र द्ध द्द द्ध द्ब द्व द्भ द्ग द्म द्न

द्र द्र द्य ध्र ध्न यः न्त न्थ न्द न्ध न्न न्म

न्य न्र न्व प्त प्र प्न प्य प्प प्म फ्र फ्ल ब्र ब्न

ब्ल भ्न भ्य म्र म्न म्ल म्य ल्क ल्व ल्य ल्ल व्र व्न

व्य व्व श्र श्च श्व श्न श्ल श्म श्य ष्क ष्प्र ष्फ

ष्ण ष्ट ष्ठ ष्ट्य ष्ठ्य ष्ट्र ष्ठ्र ष्प ष्फ ष्ब ष्व ष्भ ष्म ष्य

ष्र ष्व स्क स्ख स्थ्य स्त स्थ स्न स्त्र स्न स्प स्फ

स्म स्य स्त्र स्स ह्ण ह्व ह्य ह्म त्क क्तृ थ्र श्र ब्ज

ब्ध श्श क्य ख्य ग्य घ्य ङ्य च्य छ्य ज्य झ्य

थ्य फ्य ब्य भ्य ळ्य क्म ख्म ग्म घ्म च्म छ्म झ्य

म्प म्फ म्ब म्भ म्म य्य ल्प ल्ब ल्भ ल्म ल्य.

रामः	कृष्णः	ग्रामः	अश्वः
गजः	विप्रः	नृपः	वेदः
ईश्वरः	जनकः	ब्राह्मणः	वृक्षः

'मनःपूतं कर्म समाचरेत्.
सत्यमप्यप्रियं न कथयेत्.
विद्या वितरेद्वाञ्छितमर्थम्.
सर्वं पश्येदात्मसमानम्.'

पुरुषा विद्यया भान्ति राजानो विजयश्रिया ।
श्रियोऽनुकूलदानेन लज्जया च कुलाङ्गनाः ॥

पुस्तकस्था च या विद्या परहस्ते च यद्धनम् ।
कार्यकाले समायाते न सा विद्या न तद्धनम् ॥

विद्या मित्रं प्रवासेषु भार्या मित्रं गृहेषु च ।
व्याधितस्यौषधं मित्रं धर्मो मित्रं सदैव तु ॥

अहापयन्तः कालं चेत प्रवर्तेमहि कर्मसु ।
कल्याणानां समग्राणां सम्पद्येमहि भाजनम् ॥

श्रीः

प्रथमा पाठावली.

१. सूर्यः.

सूर्यः प्राच्यां दिश्युदयते. स प्रतीच्यां दिश्यस्तमयते. तस्य तेजसा पदार्थाः प्रकाशन्ते. तेन वयं जीवामः. पशवः पक्षिणश्च तेन जीवन्ति.

[1] सूर्यः	[6] प्रतीच्याम्	[11] वयम्
[2] प्राच्याम्	[7] अस्तम्	[12] जीवामः
[3] दिशि	[8] तेजसा	[13] पशवः
[4] उदयते	[9] पदार्थाः	[14] पक्षिणः
[5] सः	[10] प्रकाशन्ते	[15] च

२. बालः (क)

रामो नाम कश्चिद् बालः प्रातः प्रबुध्यते स्म. तदानीं न सूर्य उदयते स्म. रामः प्रकाशस्याभावाद् दीपं तदा सम्पादयामास. दीपस्याग्रे स कांश्चित् क्षणान् पुस्तकं वाचयामास. ततः सूर्यः उदयाञ्चक्रे. बालः शीघ्रं स्नात्वाहारमकरोत्. ततः स पाठालयमगच्छत्.

नाम	अभावात्	ततः
कश्चिद्	दीपम्	स्नात्वा
बालः	सम्पादयामास	आहारम्
प्रातः	अग्रे	अकरोत्
प्रबुध्यते	क्षणान्	पाठालयम्
तदानीम्	वाचयामास	अगच्छत्

३. बालः (ख)

उपाध्यायो राममधीतस्य पाठस्यार्थं पप्रच्छ.

सोऽर्थं सम्यगुवाच. तेनोपाध्यायो रामे प्रीतिं चकार. ततो रामस्य सहपाठिनो बालान् उपाध्यायः पाठस्यार्थमपृच्छत. तेषु कश्चित् पाठस्यार्थं नावदत्. कश्चिदर्थमन्यथावदत. कश्चिदर्धस्य कश्चिदंशमवदत्. उपाध्यायस्तेषु त्रिषु कोपं चकार. न्यायेन च तान् स दण्डयामास.

उपाध्यायः	उवाच	अंशम्
अधीतस्य	प्रीतिम्	त्रिषु
अर्थम्	सहपाठिनः	कोपम्
पप्रच्छ	अवदत्	न्यायेन
सम्यक्	अन्यथा	दण्डयामास

४. सहपाठिनः

बालाः केचित् सहपाठिनो दिनस्यान्ते कमप्यारामगच्छन्. तत्र रमणीया ओषधीर्वृक्षांश्च पश्यन्तस्तइतस्ते परिचक्रमुः; कन्दुकेन च चिक्रीडुः. तेन तेषां श्रमोऽभवत. तेषां देहः स्विद्यति स्म. तत-

स्ते सायन्तनं मन्दं मारुतं सेवमानाः सुखेन गृहमागच्छन्.

गृहमागच्छन्तस्ते प्रीत्या सँल्लापमकुर्वन्. तेषां पठने क्रीडने वा न कदाचिदपि मिथः कलहोऽभवत. ते स्वभावाद् गुणवन्तोऽभवन्; अतस्तेषां मिथः स्नेहोऽवर्धत.

[1] दिनस्य	[9] रमणीयाः	[17] ततइतः
[2] अन्ते	[10] ओषधीः	[18] परिचक्रमुः
[3] आरामम्	[11] पश्यन्तः	[19] कन्दुकेन
[4] चिक्रीडुः	[12] मारुतम्	मिथः
[5] श्रमः	[13] सेवमानाः	कलहः
[6] स्विद्यति	[14] गृहम्	[22] स्वभावात्
[7] सायन्तनम्	[15] सँल्लापम्	[23] गुणवन्तः
[8] मन्दम्	[16] कदाचिदपि	[24] अवर्धत

५. नक्षत्रम्.

स्फुरस्फुराल्प! नक्षत्र!

किंयन्मे जायतेऽद्भुतम्।

यत् त्वं व्योम्नि जगत्यूर्ध्वे
  तावद्दूरेऽसि हीरवत् ॥ १ ॥
भास्वरेऽस्तं गते सूर्ये
  भुवने तमसावृते ।
स्वां प्रभां दर्शयस्यल्पां
  सर्वां रात्रिं स्फुरत्स्फुरत् ॥ २ ॥
पान्थोऽभिनन्दति ध्वान्ते
  लघुं ते ज्योतिषः कणम् ।
स नालं गम्यमध्वानं
  ज्ञातुं, नो चेत् तथा स्फुरेः ॥ ३ ॥

[1] स्फुरस्फुर	[8] भास्वरे	[15] रात्रिम्
[2] नक्षत्र	[9] भुवने	[16] पान्थः
[3] कियत्	[10] तमसा	[17] अभिनन्दति
[4] जायते	[11] आवृते	[18] ध्वान्ते
[5] अद्भुतम्	[12] स्वाम्	[19] अलम्
[6] व्योम्नि	[13] प्रभाम्	[20] अध्वानम्
[7] हीरवत्	[14] दर्शयसि	[21] ज्ञातुम्

६. क्रीडाया आह्वानम्. (क)

बालः कोऽपि क्रीडायामतीवासक्तोऽवर्तत. स क्वचिद् दिने क्रीडायां चापल्यात् पाठालयं न जगाम. तस्य वयस्याः सर्वे पाठालयं गताः. अतः स क्रीडायां सहायमन्वेष्टुमारामं जगाम. स तत्र वृक्षस्य मूले चरन्तीं काञ्चिच्चटकां दृष्ट्वा 'चटके! मया सह क्रीडितुमागच्छ' इत्याह्वयत्.

चटकावदत्—'बाल! बहवो मम शावकाः सन्ति. ते मया पोषणीयाः. तेषामाहारो मयार्जनीयः. अतोऽलसवत् क्रीडितुं मम समयो नास्ति' इति.

क्रीडायाम्	सहायम्	बहवः
अतीव	अन्वेष्टुम्	शावकाः
आसक्तः	मूले	सन्ति
अवर्तत	चरन्तीम्	पोषणीयाः
चापल्यात्	चटकाम्	अर्जनीयः
वयस्याः	आह्वयत्	अलसवत्

७. क्रीडाया आह्वानम्. (ख)

अथ बालो मक्षिकामवादीत्—'अयि मक्षिके! किमर्थं पुष्पेषु भ्रमन्ती श्राम्यसि! आगच्छ मया सह क्रीडितुम्' इति

मक्षिकावादीत्—'बालक! नाहमागच्छेयम्. य आत्मनो वृद्धिमिच्छति, तेनावश्यं व्यवसायः कार्य इति किं न जानासि? यद्यहं क्रीडेयम्, अन्या मक्षिका मामलसां वदेयुः; ता मधुकोशे मां भागेन शून्यां च कुर्युः' इति.

मक्षिकाम्	वृद्धिम्	जानासि
किमर्थम्	इच्छति	यदि
भ्रमन्ती	अवश्यम्	अन्याः
श्राम्यसि	व्यवसायः	मधुकोशे
आत्मनः	कार्यः	भागेन

८. क्रीडाया आह्वानम्. (ग)

अथ बालकः पिपीलिकामुवाद—'अयि पिपीलिके! तिष्ठतिष्ठ. किं वेगेन धावसि? क्षणं मां प्रतीक्षस्व. प्रसीद मया सह क्रीडितुम्. त्वं चटकेव मक्षिकेव वा मम प्रार्थनां न निराकुर्याः' इति.

पिपीलिकावदत्—'बाल! नाहं त्वया सहावस्थातुं शक्नोमि. न वयमीश्वरेण क्रीडायै सृष्टाः, किन्तु परिश्रमाय. यदि मे स्वीयं कृत्यं न स्यात्, तर्हि परकीयं कृत्यं कुर्याम्' इति.

पिपीलिकाम्[1]	इव[6]	सृष्टाः[11]
तिष्ठतिष्ठ[2]	प्रार्थनाम्[7]	परिश्रमाय[12]
धावसि[3]	निराकुर्याः[8]	स्वीयम्[13]
प्रतीक्षस्व[4]	शक्नोमि[9]	कृत्यम्[14]
प्रसीद[5]	ईश्वरेण[10]	परकीयम्[15]

९. क्रीडाया आह्वानम्. (घ)

एवं बालः पिपीलिकयापि निराकृतो बभूव. अथ स स्वयमेवमचिन्तयत्—'किमतः परं करोमि? मामेकं विना सर्वे प्राणिनः कञ्चिद्व्यवसायं कुर्वन्ति. हन्ताहं जड इवात्र वृथा कालं क्षिपामि. तस्माच्चटकेव मक्षिकेव पिपीलिकेव चाहं वर्तिष्ये' इति.

ततः प्रभृति स बाल आलस्यं विहाय सम्यग् दिनेदिने पाठानपठत्.

1 स्वयम्	6 प्राणिनः	11 क्षिपामि
2 एवम्	7 व्यवसायम्	12 ततःप्रभृति
3 अचिन्तयत्	8 हन्त	13 आलस्यम्
4 अतःपरम्	9 जडः	14 विहाय
5 विना	10 वृथा	15 अपठत्

१०. सद्भिः सहवासः.

क... चरंस्तत्र स्थितं लोष्टमे-

कं करेण गृहीत्वा जिघ्रति स्म; तस्मात् प्रसरन्तं कमपि रमणीयं गन्धं चानुभवति स्म. तत 'इयान् रमणीयो गन्धः कथमनेनार्जितः' इति चिन्तयन् पुरुषः परममाश्चर्यं प्रतिपेदे.

अथ तं लोष्टं कथयामास—'भद्र! चिरमहं स्थलजानां कमलानां समीपे वासमकरवम्. तस्मादेतावान् मम हृद्यो गन्ध उत्पन्नः' इति.

गुणेन शून्योऽपि जनो गुणिभिः सह परिचयाद् गुणवान् भवति.

[1] पुमान्	गृहीत्वा	[15] गन्धम्
[2] लोष्टम्	[9] जिघ्रति	अनुभवति
[3] करेण	[10] प्रसरन्तम्	[17] कथम्
[4] इयान्	[11] कथयामास	[18] कमलानाम्
[5] अर्जितः	[12] भद्र	[19] वासम्
[6] परमम्	[13] चिरम्	[20] हृद्यः
प्रतिपेदे	[14] स्थलजानाम्	[21] परिचयात्

११. समीक्षा.

कश्चिदन्धो भाण्डमंसे निधाय रात्रौ गाढे तमसि ज्वलितमलातं करे कुर्वन् विपणौ चचार. तं पुरुषः कश्चिदुवाच—‘रे मूढ! त्वां प्रति दिनस्य रात्रेश्च न खलु भेदो विद्यते. तदनेनालातेन किं ते फलम्?’ इति.

अन्धस्तं प्रहसन्नुवाच—‘इदमलातं न मम प्रकाशाय वहामि; किन्तु तव प्रकाशाय. अन्यथान्धकारे त्वं मामभिघट्टयेः; मदीयं भाण्डं च भञ्जयेः’ इति.

1 अन्धः	7 अलातम्	13 प्रहसन्
2 भाण्डम्	8 विपणौ	14 वहामि
3 अंसे	9 उवाच	15 अन्यथा
4 निधाय	10 भेदः	16 अन्धकारे
5 गाढे	11 विद्यते	17 अभिघट्टयेः
6 ज्व विद्या न्वः	12 फलम्	18 भञ्जयेः

१२. पर्वतः.

भूमेरत्युन्नतो भागः पर्वत इत्युच्यते. पर्वतेषु केषुचित् शिला बहुलाः सन्ति. केषुचित् शर्करा बहुलाः सन्ति. पर्वतेषु वनानि विद्यन्ते. वनेषु विविधा वृक्षाः प्ररोहन्ति. मृगाः पक्षिणोऽन्ये च विविधा जन्तवस्तेषु वसन्ति.

तत्र गतान् नरान् प्रायेण दुष्टा मृगा अभिद्रवेयुः. अतस्तेषां निग्रहाय तैर्नालिकं करे सज्जं कार्यम्.

अपिच पर्वतेभ्यो नद्य उत्पद्य भूमेः समन्तात् प्रवहन्ति.

[1] अत्युन्नतः	[7] प्ररोहन्ति	[13] निग्रहाय
[2] शिला	[8] मृगाः	[14] नालिकम्
[3] बहुलाः	[9] जन्तवः	[15] सज्जम्
[4] शर्कराः	[10] वसन्ति	[16] नद्यः
[5] वनानि	[11] प्रायेण	[17] समन्[illegible]
[6] विविधाः	[12] अभिद्रवेयु	न [21] रिचयात्

१३. नीतिः

मेधाया भूषणं विद्या
विद्याया भूषणं वचः ।
वचसो भूषणं सत्यं
श्रेयस्तेनैव वर्धते ॥ १ ॥

त्रीणि यस्य विशुद्धानि
मनो वाणी च कर्म च ।
सुकृतं वर्धते तस्य
प्रसीदन्ति च देवताः ॥ २ ॥

किं भूषणं नराणां ?
कीर्त्तिः, किं कार्यमुच्यते ? सुकृतम् ; ।
किं चक्षुः ? सूक्ष्मा धीः,
का विद्या ? योपकाराय ॥ ३ ॥

[1] मेधायाः	[5] वर्धते	[9] नराणाम्
[2] भूषणम्	[6] मनः	[10] कीर्त्तिः
[3] विद्या	[7] वाणी	[11] चक्षुः
[4] वचः	[8] कर्म	[12] सूक्ष्मा

[13] सत्यम्	[15] सुकृतम्	[17] धीः
[14] श्रेयः	[16] देवताः	[18] उपकाराय

१४. सरः (क)

यत्र जलं न प्रवहति अपितु स्तब्धं तिष्ठति, तत् सर इत्युच्यते. इदं समन्तात् तीरेण परिवृतं भवति. नद्याः कुल्यायां वा जलमत्रानीयते. अस्य तीरे जलस्य प्रवेशाय निर्गमाय च शिलाभिरिष्टकाभिश्च प्रणाळी क्रियते.

यदा नद्यां जलस्य समृद्धिर्भवति, तदा जलेन सरः पूर्णं भवति. अन्यदा तत्र जलं स्वल्पं भवति. ग्रीष्मे केषुचित् सरस्सु जलस्य कथैव न विद्यते.

[1] स्तब्धम्	[6] आनीयते	[11] समृद्धिः
[2] सरः	[7] प्रवेशाय	[12] पूर्णम्
[3] तीरेण	[8] निर्गमाय	[13] अन्यदा
[4] परिवृतम्	[9] इष्टकाभिः	[14] ग्रीष्मे
[5] कुल्यायाः	[10] प्रणाळी	[15] कथा

१५. सरः (ख)

मनुष्यस्य स्नानाय पानाय च जलमावश्यकं भवति. येषु ग्रामेषु नद्यो न सन्ति, तेषां सर एव गतिः, सरस्सु पूर्णेषु मीना मण्डूका राजिलाश्च वसन्ति. तदानीं तेषु स्नानं न दुष्यति. ते हि जन्तवो दिनेदिने सरस्सु जायमानं मलं गृह्णन्ति. तेषु जले स्वल्पे जाते त एव जन्तवो मृता जलं दूषयन्ति. तदा त। स्नानं हितं न भवति.

यत्र सरसि जलस्यागम इव निर्गमो नास्ति, तत्रापि न स्नातव्यम्. यत्र पर्याप्तो निर्गमोऽस्ति, तस्य जलं शुद्धं कृत्वा पातव्यम्. सामान्यतस्तु सरसो जलं न पातव्यम्.

स्नानाय	ग्रामेषु	मीनाः
आवश्यकम्	गतिः	मण्डूकम
राजिलाः	मृताः	पर्याप्तः
दुष्यति	हितम्	पातव्यम्
मलम्	आगमः	सामान्यतः

१६. पिपीलिका. (क)

तन्वी कापि पिपीलिका स्थूलं तण्डु[illegible]मलभत. गुरुतया तं तण्डुलं सा स्वयमुत्क्षेप्तुं लोठयितुं वा न शक्ताभवत्. अतः सा तदानीं सन्निहितां प्रातिवेशिकीं पिपीलिकां प्रार्थयत—'प्रसीदतु भवती तण्डुलमिमं मदीयं विवरं नयन्त्या म[illegible]। साहाय्यं कर्तुम्' इति.

'अस्ति मेऽन्यत् कर्म सद्यः कर्तव्य[illegible]. अतस्त्वं स्वस्यार्थे स्वयं परिश्रमं कुरु' इति [illegible]ती प्रातिवेशिकी शनैरपससार. गत्वा च सा सुखं क्वचित् सुष्वाप. तस्या हि बुद्धिः स्वभावाद् वक्राभवत्.

1 स्थूलम्	6 प्रातिवेशिकीम्	11 सद्यः
2 तण्डुलम्	7 प्रार्थयत	12 स्वस्य
3 अलभत	8 भवती	13 अर्थे
4 गुरुतया	9 मदीयम्	14 शनैः
5 उत्क्षेप्तुम्	10 विवरम्	15 अपससार

लोठयितुम्	साहाय्यम्	सुप्त्वापि
सन्निहिताम्	अन्यत्	वक्रा

१७. पिपीलिका. (ख)

ततोऽन्या पिपीलिका पथि गच्छन्ती तां पिपीलिकां सहायमपेक्षमाणां दर्शनेन विज्ञायोपससार. स्वाभाविकात् सौजन्यात् तस्याः पिपीलिकायाः साहाय्यं च चकार.

पश्यत बालाः! क्षुद्रो जन्तुः पिपीलिका नाम. सा सजातीये जन्तौ कियन्तं स्नेहमकरोत्? कियन्तमुपकारमकरोत्? यदि क्षुद्रेष्वपि जन्तुष्वेतादृशो गुणो दृश्येत, तर्हि मनुष्यैः स सम्पादनीय इत्यत्र विषये कः संशयः?

अपेक्षमाणाम् -	सौजन्यात् -	सजातीये
विज्ञाय	क्षुद्रः	एतादृशः
स्वाभाविकात्	जन्तुः	संशयः

१८. मुषणतो ग्रहणम्.

कस्मिंश्चिदारामे नालिकेरमारोहन्तं कञ्चिद् गोपालं स्वामी दृष्ट्वा पप्रच्छ—'अरे गोपाल! किं निमित्तं वृक्षमारोहसि?' इति.

'गवामर्थे तृणानि लवितुम्' इति स उत्तरं ददौ.

स्वामी 'कुतो नालिकेरे तृणानि?' इत्यवदत्.

'अतः खल्वहं वृक्षादवरोहामि' इति गोपालोऽवदत्.

एवं युक्त्या शून्यमुत्तरं वदन् स चौर इति स्वामिना दण्डितो बभूव.

[1]मुषणतः	[5]स्वामी	[9]लवितुम्
[2]नालिकेरम्	[6]निमित्तम्	[10]ददौ
[3]आरोहन्तम्	[7]गवाम्	[11]युक्त्या
[4]गोपालम्	[8]तृणानि	चौर[12]ः

---

१९. उपाध्यायः. (क)

यः कश्चिद्विद्यामध्यापयति, स तस्योपाध्यायः.

स गुरुरित्युच्यते. यः कस्यचिदन्तिके विद्यामधीते, स तस्य शिष्यः. स च्छात्र इत्युच्यते.

विद्यामर्थयमानो बालो लिपिमप्यजानन्नादौ गुरुमुपसरति. तादृशं तं गुरुर्महता प्रयासेन ग्रन्थस्य सर्वमर्थं कणशो बोधयति. शिष्य उपदिष्टमप्यर्थं विस्मृत्य यदि पृच्छति, तं तस्य गुरुः पुनःपुनरुपदिशति. अहो शिष्यं प्रति गुरुः कियतीं क्षमां कियतीं दयां च करोति.

विद्याम्[1]	प्रयासेन[7]	पुनःपुनः[13]
अध्यापयति[2]	ग्रन्थस्य[8]	उपदिशति[14]
अधीते[3]	कणशः[9]	अहो[15]
लिपिम्[4]	बोधयति[10]	कियतीम्[16]
आदौ[5]	उपदिष्टम्[11]	क्षमाम्[17]
महता[6]	विस्मृत्य[12]	दयाम्[18]

२०. उपाध्यायः (ख)

अपिच. गुरुः श्रद्धालुं शिष्यं क्रमेण विविधान्

ग्रन्थान् अध्यापयति; शुभेष्वाचारेषु च तं प्रवर्तयति. एवं गुरुणा शिक्षितः शिष्यः प्रशस्तः पण्डितः सम्पद्यते.

तमेतं गुरुं शिष्यः सर्वदा बहुमन्येत; तस्मिन् कृतज्ञश्च भवेत्.

मनुष्यः प्रशस्तैर्भूषणैरलङ्कृतोऽपि विद्यां विना न शोभते, न पूजां लभते, न च रक्षां लभते. तस्मात् शिष्यो विद्याया दातारं 'गुरुं पितरमिवोपचरेत्'.

[1] श्रद्धालुम्	[7] शिक्षितः	[13] शोभते
[2] क्रमेण	[8] प्रशस्तः	[14] पूजाम्
[3] विविधान्	[9] सम्पद्यते	[15] रक्षाम्
[4] शुभेषु	[10] बहुमन्येत	[16] दातारम्
[5] आचारेषु	[11] कृतज्ञः	[17] पितरम्
[6] प्रवर्तयति	[12] अलङ्कृतः	[18] उपचरेत्

२१. लेखकः.

ग्राम्यः कश्चित् कमपि लेखकमुपगम्य 'ममार्थे

कश्चिल्लेखं लिख' इति प्रार्थयत्. सोऽब्रवीत—'मम पादे वेदना' इति. ग्राम्य उवाच—'नाहं त्वां यत्र-क्वापि सञ्चारयितुमिच्छामि. तत् कस्य हेतोर्युक्त्या शून्यं व्याजमुल्लिखसि' इति.

ततो लेखक उवाच—'ममाक्षराणि मयैवैकेन वाचयितुं शक्यन्ते. तस्मान्मया लिखितं लेखं वाचयितुं मां नियमेन जना आह्वयन्ति. अतोऽहमवोचं पादे मे वेदनेति'.

ग्राम्यः	पादे	उल्लिखसि
लेखकम्	वेदना	वाचयितुम्
लिख	इच्छामि	शक्यन्ते
प्रार्थयत	व्याजम्	नियमेन

२२. अयः (क)

श्यामः कश्चिल्लोहोऽय इत्युच्यते. अनेन शिल्पं ये कुर्वन्ति, तेऽयस्काराः कर्मारा इति चोच्यन्ते.

अयस्कारा अयसा सूचीमसिं कीलं दर्वीं तालकं कुञ्चिकां च कुर्वन्ति. शिलाया दलने शङ्कुष्टङ्कः कर्तरी चायसा क्रियते. अयः स्वभावादतिकठिनम्. यदा तदग्नौ परितप्तं भवति, तदा किञ्चिन्मृदु भवति. तदैव तत्रायस्काराणां क्रिया फलति.

श्यामः	दर्वीम्	अतिकठिनम्
लोहः	तालकम्	अग्नौ
शिल्पम्	कुञ्चिकाम्	परितप्तम्
सूचीम्	दलने	मृदु
असिम्	टङ्कः	फलति
कीलम्	कर्तरी	

---

२३. अयः (ख)

अस्त्ययोघनो नाम किञ्चित् साधनं, यत् कूटमित्युच्यते. तेनायस्काराः परितप्तमयो घ्नन्ति. तच्च हन्यमानं नमति, विकसति, संकुचति, दीर्घं च भवति. अयसा कृतं साधनं घर्षणेन श्लक्ष्णतां नीतमु-

ज्ज्वलं भवति. अयसि मलो मुहुरुपजायते. अयसः शाणे घर्षणात् सोऽपगच्छति.

अस्त्ययसः कश्चित् प्रकारः, येन लेखन्यास्तुण्डानि विविधानि क्रियन्ते. अपिचायसा संस्कृतेन विचित्रं शिल्पं कुर्वन्ति निपुणाः कर्माराः.

[1] अयोघनः	[7] संकुचति	[13] मुहुः
[2] साधनम्	[8] दीर्घं	[14] शाणे
[3] घ्नन्ति	[9] घर्षणेन	[15] प्रकारः
[4] नमति	[10] श्लक्ष्णताम्	[16] लेखन्याः
[5] विकसति	[11] उज्ज्वलम्	[17] तुण्डानि
[6] संस्कृतेन	[12] विचित्रम्	[18] निपुणाः

२४. दुष्टः पान्थः. (क)

अन्धं कञ्चित् पथि तिष्ठन्तं पान्थः कश्चिदपश्यत्. 'भोः किमर्थं पथि तिष्ठसि' इति स तमपृच्छत्. अन्ध उवाच—'भद्र! अहमन्धोऽस्मि. इतः

क्रोशे द्राक्षारामो नाम ग्रामोऽस्ति. स मया गन्तव्यः. अतः कमपि नेतारमपेक्षमाणोऽत्र तिष्ठामि. दिष्ट्या दयालुर्भवान् मम सहाय उपस्थितः.' इति.

दुष्टः पान्थः 'भो अन्धाय साहाय्यस्य करणादधिकं पुण्यं लोके किमस्ति ? अतः खलु तवार्थे क्षणमत्र विळम्बं करोमि सत्यप्यन्यस्मिन् कार्ये. अयं प्रदेशस्तस्यैव ग्रामस्य गोप्रचारः. एष गौरत्रैव प्रचारं कृत्वा तं ग्रामं गन्तुं सज्जो वर्तते. अस्य लाङ्गूलं चेत त्वं दृढमवलम्बेथाः, अयं त्वां ग्रामं नयेत्' इत्युक्त्वा तेनान्धेन गोर्लाङ्गूलं ग्राहयामास.

[1] पथि	[6] दयालुः	[11] गोप्रचारः
[2] क्रोश	[7] उपस्थितः	[12] लाङ्गूलम्
[3] नेतारम्	[8] लोके	[13] दृढम्
[4] अपेक्षमाणः	[9] अर्थे	[14] अवलम्बेथाः
[5] दिष्ट्या	[10] विळम्बम्	[15] ग्राहयामास

२५. दुष्टः पान्थः. (ख)

गौस्तु लाङ्गूले ग्रहणात् क्षोभं प्राप्तस्तत इतोऽन्धं वेगेनाकर्षन् परिबभ्राम. तेन महान्तं क्लेशमनुभवन्नप्यन्धः पान्थस्य वाक्ये विश्वासाल्लाङ्गूलं न मुमोच.

पापः स पान्थस्तदेतत् सर्वं कौतुकात् पश्यन् स्थितः. किं बहुना? अन्ते गौः क्वचन गर्ते तमन्धं पातयामास.

प्रियेऽपि कस्यचिद् वचसि सहसा विश्वासो न कार्यः. दुष्टा हि जना अन्यं वञ्चयितुं प्रियं वाक्यं प्रयुञ्जते.

1 क्षोभम्	6 अनुभवन्	11 पातयामास
2 प्राप्तः	7 विश्वासात्	12 प्रिये
3 आकर्षन्	8 मुमोच	13 सहसा
4 परिबभ्राम	9 कौतुकात्	14 वञ्चयितुम्
5 क्लेशम्	10 गर्ते	15 प्रयुञ्जते

२६. विपणिः.

यस्यां वीथ्यां वणिजः क्रय्याणि वस्तूनि निधाय विक्रीणते, सा विपणिः. तत्र गोधूमा विविधानां शालीनां तण्डुला आढका मुद्गा माषा गुडः सिता इत्यादय आहारस्यानुकूलाः पदार्थाः क्रेतुं शक्यन्ते. केषुचिदापणेषु मूल्यवन्ति विचित्राणि वस्त्राणि भूषणानि च विक्रीयन्ते.

भारते वाणिज्यस्य परम उत्कर्षो मुम्बापुरेऽस्ति. ततोऽप्यधिको वाणिज्यस्योत्कर्षो युरोपखण्डे बहुषु नगरेषु वर्तते. धनस्य वर्धनेऽनुकूलेषूपायेषु वाणिज्यं मुख्य उपायः.

वीथ्याम्	शालीनाम्	सिता
वणिजः	आढकाः	शक्यन्ते
क्रय्याणि	मुद्गाः	आपणेषु
विक्रीणते	माषाः	मूल्यवन्ति
गोधूमाः	गुडः	भारते

परमः	मुम्बापुरे	उपायाः
उत्कर्षः	युरोपखण्डे	वाणिज्यम्

२७. अश्वतरो गर्दभश्च.

लवणस्य भारं वहन्नश्वतर ऊर्णाया भारं वहन् गर्दभश्च स्रोतः किमपि तरतः स्म. तदा यदृच्छयाश्वतरस्य भारो जलेनाप्लुतो बभूव. तेन लवणस्य द्रवणात् स भारो लघुरभवत्.

तदेतदात्मनो भाग्यमश्वतरो गर्दभायावदत्. गर्दभस्त्वमन्यत—'जले भारस्याप्लवनं लघूकरणस्य कश्चिदुपाय' इति. ततोऽन्यत स्रोतस्तरन् स गर्दभः स्वीयमूर्णाया भारं जले मज्जयन्नार्द्रमकरोत्. तेन स भारो गुरुतरोऽभवत्.

एकस्योपकाराय भवन् कश्चिदर्थोऽन्यस्यापकाराय भवति.

लवणस्य	अश्वतरः	ऊर्णायाः	उ

गर्दभः	द्रवणात्	उपायः
स्रोतः	भाग्यम्	भञ्जयन्
तरतः	अमन्यत	आर्द्रम्
यदृच्छया	आप्लवनम्	गुरुतरः
आप्लुतः	लघूकरणस्य	अपकाराय

२८. तक्षा.

यो दारुणि शिल्पं करोति, स तक्षा भवति. स वाश्या वृक्षादनेन च दारूणि तक्षति. दारुभिः स पेटीं मञ्चं विष्टरं प्रतिमामन्यानि चोपकरणानि सृजति. दारूणि गृहस्य निर्माणे बहुलमुपयुज्यन्ते. दारुषु शिल्पं कर्तुं कुशलास्तक्षाणः केरलेषु बहुलाः सन्ति.

दारूणि	तक्षति	विष्टरम्
वाश्या	पेटीम्	प्रतिमाम्
वृक्षादनेन	मञ्चम्	उपकरणानि

[10]सृजति	[12]बहुलम्	[14]कुशलाः
[11]निर्माणे	[13]उपयुज्यते	[15]केरलेषु

२९. मूढः काकः.

कश्चन मूढः काको हंसमिवात्मानं धवलयितुमैच्छत्. ततः स जात्या सिद्धां वृत्तिं विहाय सरसः समीपे वसन् दिनेदिने पक्षौ महता श्रमेण क्षाळयति स्म.

एवं श्राम्यतोऽस्य मास एकोऽतीतः. तथापि तस्य कृष्णत्वं प्राग्वदेव स्थितम्. तावन्तं कालमुचितस्याहारस्याकरणाच्च स काकः कृशो भूत्वा ममार.

स्वाभाविकं गुणमन्यथा कर्तुं न वयं शक्नुमः. या वृत्तिरीश्वरेणास्माकमुपकल्पिता, तयास्माभिः सन्तोष्टव्यम्.

[1]काकः	[3]धवलयितुम्	[5]वृत्तिम्
[2]हंसम्	[4]जात्या	[6]विहाय

[7] पक्षौ	[11] तथापि	[15] कृशः
[8] क्षाळयति	[12] कृष्णत्वम्	[16] अन्यथा
[9] मासः	[13] प्राग्वत्	[17] उपकल्पिता
[10] अतीतः	[14] उचितस्य	[18] सन्तोष्टव्यम्

---

३०. वृद्धा कुमारी.

काचिदन्धा दरिद्रा वृद्धा कुमारीश्वरमुपासाञ्चक्रे. ईश्वरः प्रसन्नस्तस्या अग्र आविर्भूयावदत—'वरमेकं वृणीष्व' इति. सा वरमवृणीत—'पुत्रान् मे क्षीरेण घृतेन च सहितमोदनं स्वर्णमये पात्रे भुञ्जानान् पश्येयम्' इति.

न तावदन्धायास्तस्याः पतिरस्ति; कुतः पुत्राः? कुतो गावः? कुतो धनम्? बुद्धिमती सा तदेतत् सर्वमिष्टमेकस्मिन् वाक्ये सञ्जग्राह.

तत ईश्वरः 'तथास्तु' इत्यनुजग्राह; तस्या बुद्धिं चाभिननन्द.

1 कुमारि	6 वृणीष्व	11 ओदनम्
2 उपासाञ्चक्रे	7 पुत्रान्	12 स्वर्णमये
3 अग्रे	8 क्षीरेण	13 भुञ्जानान्
4 आविर्भूय	9 घृतेन	14 पतिः
5 वरम्	10 सहितम्	15 अभिनन्द

३१. संवादः.

उपाध्यायः—'अये गङ्गाधर! को हेतुः? अद्य त्वं प्रश्नान् न सम्यक् समाहितवान् असि'

शिष्यः—'सत्यमार्य! सत्यम्. अद्यतनस्य पाठस्य काठिन्यात्'

उपाध्यायः—'अस्त्वद्यतनस्य पाठस्य पूर्वान् पाठान् अपेक्ष्य किञ्चित् काठिन्यम्. तथापि कठिनस्य पाठस्यार्थः किं न ज्ञातव्यः?

शिष्यः—'नखल्वार्य! निवेदयामि स न ज्ञातव्य इति. किन्तु तस्य ज्ञानाय विशिष्य श्रमः का-[illegible] सोऽयं श्रमो गृहे मया न कृतः.'

उपाध्यायः—'कस्मात् ?'

शिष्यः—'तस्य पर्याप्तः समयो मम ह्यो नासीत्. मम हि तातपादो दीर्घस्य कस्यापि लेखस्य प्रतिरूपणे मां नियुक्तवान्. तच्च पाठस्य चिन्तनं चेत्युभयं निर्वोढुं मया न पारितम्'

उपाध्यायः—'यद्येवम्, अस्यार्थस्य प्रत्यायकं पितुर्लेखमानय'

शिष्यः—'तथा करोमि'

उपाध्यायः—'अथवेदानीं तवैव वचसि प्रत्ययं कुर्वंस्त्वां क्षमे तावत्. अपि जानासि तत्र कारणम् ?'

शिष्यः—'न खल्वार्य ! जानामि'

उपाध्यायः—'यतस्त्वं सर्वदा सत्यवादी मया दृष्टोऽसि'

अद्य	विशिष्य	पारितम्
प्रश्नान्	ह्यः प्रति+इ+आय+अक-प्रत्यायकम्	
समाहितवान्	प्रतिरूपणे	पितुः

सम्+आ+धा+ क्तवतु

[10] आर्य	[14] निर्युक्तवान्	[18] इदानीम्
[11] अद्यतनस्य	[15] चिन्तनम्	[19] क्षमे
[12] काठिन्यात्	[16] उभयम्	[20] सर्वदा
[13] पूर्वान्	[17] निर्वोढुम्	[21] सत्यवादी

३२. तृणानि स्थलकमलानि च.

कश्चित् [illegible] स्थलकमलानि जीर्णानां तृणानां पुञ्जेन [illegible] बभाषे—'अहोबत गुणैः शून्यान्येतानि तृणानि [illegible] फलाय हृद्यानां स्थलकमलानां मध्ये स्थितिं कुर्वन्ति' इति.

विषण्णानि तृणान्यूचुः—'[illegible]! मा तावदेवं वोचः. नहि [illegible], सत्यमस्माकं सौन्दर्यं [illegible]स्ति, [illegible]. तथापि [illegible]ये पदार्था ईश्वरस्योद्याने जातानि स्मः. [illegible] प्रसादेन पुष्टानि तस्य किङ्कराणि वयम्. [illegible]मुपयोगो नास्माकमायत्तः, किन्तु भगवत [illegible] इति.

क्षुद्रतमपि वस्तु न निन्दनीयम्.

तृणानाम्	विशिष्टानि	उद्याने
पुञ्जेन	सहचरान्	पुष्टानि
संगृहीतानि	विस्मरति	किङ्कराणि
बसार्थे	सौन्दर्यं	भगवतः
अहोरात्र	सौरभम्	आयत्तः

३३. भारतस्याधिपत्यम्. (क)

अस्माभिरध्युष्यमाणमिदं भूखण्डं भारतमित्युच्यते इन्डियेति च. पुरात्र भारते नन्दश्चन्द्रगुप्तो विक्रमार्को भोज इति बहवो राजान आधिपत्यमवहन्. तेषु सत्यं दयौदार्यं नीतिः शौर्यमित्येते राज्ञामुचिता गुणा आसन्. सर्वथा धर्मं नीतिं च रक्षन्तो राज्यं ते परिपालयामासुः. तेषां चरित्राणि कानिचिद् ग्रन्थेषूक्तानि सन्ति. यद्यपि तदानीन्तन लोकस्य वृत्तानि शासनस्य रीतयो वा तेषु

विस्तरेण स्पष्टं न कथ्यन्ते, तथापि ते राजानो महान्त इत्यूहितुं शक्यते. अत एव तेषां कीर्त्तिमद्यापि जना गायन्ति.

अध्युष्यमाणम्	अनुसरन्तः	शासनस्य
आधिपत्यम्	राज्यम्	रीतयः
औदार्यम्	परिपालयामासुः	विस्तरेण.
नीतिः	चरित्राणि	ऊहितुम्
शौर्यम्	तदानीन्तनानि	कीर्त्तिम्
राज्ञाम्	वृत्तानि	गायन्ति

३४. भारतस्याधिपत्यम्. (ख)

अथ गच्छति काले राज्ञां हैन्दवे मते स्थितानां पौरुषं बलं च क्रमेण क्षीणमभवत्. तदा महम्मदीया राजानस्तान् जित्वा भारतमाचक्रमुः. प्रायेण भारतस्याधिपत्यं तेषां हस्तं प्राप. तेषु बहवो धर्म्ये पथि नातिष्ठन्.

तेऽन्यस्मिन् मते स्थितान् जनान् स्वीये मते प्रवेशयितुं महान्तं प्रयत्नमकुर्वन्. तत्र तैराचरितानि दुष्टानि कर्माणि वाचा वक्तुं न शक्यन्ते. तैः क्रियमाणाया हिंसाया मोचनं चिरं भारतीया न लेभिरे.

हैन्दवे[1]	प्रायेण[7]	वक्तुम्[13]
मते[2]	हस्तम्[8]	हिंसाया[14]
पौरुषम्[3]	धर्म्ये[9]	मोचनम्[15]
क्षीणम्[4]	प्रवेशयितुम्[10]	चिरम्[16]
महम्मदीयाः[5]	कर्माणि[11]	भारतीयाः[17]
जित्वा[6]	वाचा[12]	लेभिरे[18]

३५. भारतस्याधिपत्यम्. (ग)

अथ तेष्ववसरेषु हिन्दूनां भाग्यादाङ्ग्लेयानां वणिजां सङ्घः कश्चिदिन्धामागत्य वाणिज्यं कुर्वन्नवर्तत. स सङ्घो बहुभिरुपायैर्भारतीयानां राज्ञां साहाय्यं सम्पाद्य वाणिज्यमवर्धयत्; वाणिज्येन धनं धनेन बलं च क्रमेण वर्धयामास.

अथ कालेन धनं बलं बुद्धिं नीतिं चाश्रित्य स सङ्घो भारतस्याधिपत्यमात्मन आयत्तं चकार. तच्चाधिपत्यमाङ्ग्लेयानां राज्ञ्यै देव्यै विक्तोरियायै १८५७ तमे क्रैस्तवे वर्षे समर्पयामास.

उद्यमो धैर्यं बुद्धिर्नीतिरित्येते गुणा यस्य वर्तन्ते, स महतः कल्याणस्य पात्रं भवति. अत्रोदाहरणमाङ्ग्लेयानां वणिजां सङ्घः.

1 आङ्ग्लेयानां	6 वर्धयामास	11 धैर्यम्
2 सङ्घः	7 नीतिम्	12 बुद्धिः
3 आगत्य	8 आश्रित्य	13 कल्याणस्य
4 सम्पाद्य	9 समर्पयामास	14 पात्रम्
5 अवर्धयत्	10 उद्यमः	15 उदाहरणम्

३६. अध्ययनस्य रीतिः.

बालः क्लृप्ते काले पाठालयं गच्छेत्; स्वमाचारमनुसृत्य गुरवे प्रणाममाचरेत्. तेनानुज्ञात आसन उपविशेत्. पूर्वेद्युरधीते पाठे गुरुणा क्रिय-

माणानां चोद्यानां सम्यगुत्तरं वदेत्. नवे पाठे गुरुणाध्याप्यमानेऽवधानं कुर्यात्. तत्र कठिनानां पदानामर्थं पत्रे लिखेत्. आत्मना सह पठद्भ्यो बालेभ्य आत्मनोऽपकर्षे दृष्टे भृशं लज्जेत; उत्कर्षे दृष्टे गर्वमीषदपि न प्राप्नुयात्.

अपिच. वाक्यस्य वाचना अर्थस्य कथनं वाक्यस्य रचना इति बहवो बालस्य व्यापारा वर्तेरन्. तेषामनुष्ठाने यः क्रमो गुरुणा कल्पितः, तं बालोऽनुसरेत्. सायं गृहं गतोऽसौ रात्रौ, अनध्यायेषु च पाठं चिन्तयेत्. एवमध्ययनं कुर्वन् बालः पण्डितो भवेत्.

[1]कृते	[7]पूर्वेद्युः	[13]गर्वम्
[2]आचारम्	[8]नवे	[14]वाचना
[3]प्रणामम्	[9]अवधानम्	[15]रचना
[4]अनुज्ञातः	[10]पत्रे	[16]कल्पितः
[5]आसने	[11]अपकर्षे	[17]सायम्
[6]उपविशेत्	[12]लज्जेत	[18]अनध्यायेषु

३७. अत्याशा.

कस्यचित् पुरुषस्य गृहे हंसी काचिदवर्तत. सा सुवर्णमयमेकमण्डं दिनेदिने प्रसुवीत. अतिलोभी स पुरुष एतावता लाभेन न तृप्तोऽभवत्. स कदाचिदचिन्तयत्—'यद्यहं हंसीं हन्याम्, सर्वाणि सुवर्णमयान्यण्डानि युगपल्लभेय' इति. ततः स क्रूरस्तस्याः शरीरं विदारयामास. किन्तु तत्रैकमप्यण्डं न दृष्टवान्. मृता सा दीना हंसी कथमस्मै प्राग्वदण्डानि वितरेत्?

जनस्य सिद्धमप्यायमत्याशा परिलुम्पति ।
किञ्च प्रवर्तयत्येषा जनं महति पातके ॥

हंसी	हन्याम्	प्राग्वत्
अण्डम्	युगपत्	वितरेत्
प्रसुवीत	क्रूरः	आयम्
अतिलोभी	विदारयामास	परिलुम्पति
तृप्तः	दीना	पातके

३८. वाग्गुदः

पुरा पक्षिणां मृगाणां च मिथो युद्धं बभूव. तदा भीरुर्वाग्गुदो न मृगाणां पक्षं प्राविशत्; नापि पक्षिणां पक्षं प्राविशत्. स आत्मनः केवलं रक्षामचिन्तयत्. ततो मृगा जयं प्रापुः. वाग्गुदस्तानुपसृत्यावदत्—'भो मृगाः! नाहं पक्षी भवामि. मम हि दन्ता विद्यन्ते. न खलु कश्चित् पक्षी दन्तवान् दृश्यते' इति. अथ पक्षिणो जयं प्रापुः. भीतो वाग्गुदस्तानुपसृत्यावोचत्—भोः पक्षिणः! अहं पक्षी भवामि, न तु मृगः, अहं ह्याकाशे पतामि; न खलु मृग आकाशे पतति' इति.

अतो मृगाः पक्षिणो वा वाग्गुदाय नाद्रुह्यन्; नापि तस्मिन् स्नेहमकुर्वन्. परन्तु स मृगैर्न स्वजातौ गणितः; न वा पक्षिभिः स्वकुले गणितः; तेन च स भृशमलज्जत. तत एव हेतोरद्यापि वाग्गुदोऽन्धकारे निलीन आत्मानं दिवा न प्रकाशयति.

युद्धम्	केवलम्	आकाशे
भीरुः डरपोक रक्षाम्		पतामि = उड़ता
वाग्गुदः चमगादड़ दन्तवान्		अद्रुह्यन् द्रो
प्राविशत्	भीतः	प्रकाशयति प्रकाश

३९. विद्याया आवश्यकता.

मनुष्यः स्वयं भाषितुं परस्योपदेशान् ग्रहीतुं कर्तुमिष्टं च कार्यं सम्यक् कर्तुं शक्नोति. पशवः पक्षिणो वा नैवम्. अस्ति कापि बुद्धेः शक्तिर्मनुष्ये, या पशुषु पक्षिष्वन्येषु वा जन्तुषु नास्ति. तस्याः शक्तेः फलं विद्याया अभ्यास एव. विद्यायामभ्यस्तायां पुमान् शास्त्रीयाणां लौकिकानां च तत्त्वानां ज्ञाता भवेत्. ततः पण्डित इति कीर्त्तिं प्राप्नुयात्. तस्य ज्ञानं लोकस्योपकाराय स्यात्. तेन च लोकस्योपकारे जायमाने तस्य धनं पुण्यं च वर्धेत.

तस्माद् विद्याया अभ्यासोऽवश्यं कार्यः.

[1]भाषितुम	[5]शास्त्रीयाणाम्	[9]जायमाने
[2]उपदेशान्	[6]लौकिकानाम्	[10]ज्ञानम्
[3]अभ्यासः	[7]तत्त्वानाम	[11]पुण्यम्
[4]अभ्यस्तायाम्	[8]ज्ञाता	[12]वर्धेत

४०. विक्टोरिया चक्रवर्तिनी

विक्टोरिया नाम राज्ञी आङ्ग्लेयानां राज्ञां कुले १८१९ तमे क्रैस्तवे वर्षे जन्म प्रपेदे; १८३७ तमे वर्षे किरीटमलभत. अस्या उदारा बुद्धिरुदारं चारित्रम्.

१८७७ तमाद् वर्षात् प्रभृत्येषा 'भारतस्य चक्रवर्तिनी' इति प्रख्यायते. अत्र भारते बहवो महान्तो राजान एतस्या आज्ञां शिरसा वहन्ति. अस्या मन्त्रसभया राज्यस्य कार्यं तथा खलु चिन्त्यते, यथा दुर्बलान् जनान् प्रबला न बाधेरन्; यथा च जनानां विद्या स्वातन्त्र्यं सुखं च समानानि स्युः. यदेदं भारतमन्येषां राज्ञां वशे स्थितं, तदा बहव उ-

पद्रवाः प्रजानामभवन्. एनया तु परिपाल्यमाने पाठालयाश्चिकित्सालयाश्च कल्पिताः सन्ति.

एनया समाना राज्ञी राजा वा पूर्वेषु राजसु नासीत्.

[1] जन्म	[5] चक्रवर्तिनी	[9] सुरु
[2] किरीटम् मुकुट	[6] प्रख्यायते	[10] बाधेरन् बांधांटे
[3] उदारा	[7] आज्ञाम्	[11] समानानि
[4] चारित्रम्	[8] मन्त्रसभया	[12] वंशे

४१. ईश्वरः.

अस्ति सर्वेषां लोकानां कर्ता कश्चिदीश्वरो नाम. स मनुष्यान् मृगान् पक्षिण इतरांश्च जन्तून् ससर्ज. स एव भूमिं जलं सूर्यं चन्द्रं नक्षत्राणि वायुं चासृजत्. एतैः प्राणिनां महान्, उपकारो भवति.

भूमौ हि प्राणिनो वासं कुर्वन्ति. तस्यामुत्पन्नं तृणं पर्णं फलं धान्यं च प्राणिनामाहारो भवति.

जलं जन्तूनां स्नानाय पानाय च कल्पते. धान्यस्य कृषिर्जलेन सिध्यति. जलेऽपि विविधा जन्तवो वसन्ति.

सूर्यस्तमो निराकृत्य समस्तं वस्तु दिवा प्रकाशयति. रात्रौ चन्द्रेण नक्षत्रैश्च तत् प्रकाश्यते.

वायुनैव प्राणिनां प्राणा जाताः. वायुरस्माकं श्रमं स्वेदं च हरति.

एवमन्यानपि बहून् पदार्थानस्माकमुपकारायेश्वरः सृष्टवान्. कारुण्यस्य निधिः स एव जागरे स्वप्ने सुषुप्तौ चास्मान् रक्षति. ये पापं नाचरन्ति, ये पुण्यमाचरन्ति, ये तस्मिन् भक्तिं कुर्वन्ति, तेषु स भगवान् प्रसन्नो भवति; तेभ्यश्च सर्वान् कामान् ददाति. स एष सर्वदास्माभिः स्मरणीयः.

सर्वज्ञं सर्वया शक्त्या
युक्तं सर्वस्य कारणम् ।
विशुद्धं दययोपेतं
स्मरामो वयमीश्वरम् ॥

1 ससर्ज	8 सिध्यति	15 भक्तिम्
2 उत्पन्नम्	9 हरति	16 कामान्
3 तृणम्	10 कारुण्यस्य	17 ददाति
4 पर्णम्	11 निधिः	18 सर्वज्ञम्
5 धान्यम्	12 जागरे	19 युक्तम्
6 कल्पते	13 स्वप्ने	20 कारणम्
7 कृषिः	14 सुषुप्तौ	21 स्मरामः

सम्पूर्णेयं प्रथमा पाठावली.

शुभं भूयात् .

NOTES.

Lesson I. The Sun.

1. Sun. 2. Eastern. ई. *f.* 3. In the direction. श्‌. *f.* 4. Rises. अय्, (to go 1. a.) with उद्. 5. He. *m.* (तद् crude) *f.* सा. *n.* तद्. 6. Western. ई. *f.* 7. Decline. *n.* 8. By the splendour. स्. *n.* instr. 9. Things. *m.* 10. Appear. प्र + काश्, to shine. 1. a. प्रकाशः. प्रकाशनम्. are abstract nouns. 11. We (अस्मद् crude). 12. We live. 1. p. 13. Animals. उ. *m.* 14. Birds. न्. *m.* 15. And. conj.

Lesson II. A Boy.

1. Named. ind. 2. A certain. अपि, चिद् or चन are often added to किम् to give it an indefinite sense. 3. Boy. 4. Morning. ind. 5. Awakes. बुध (to know. 4. a.) with प्र. प्रबुद्ध्यते स्म = awoke. स्म is an ind. A particle added on to the present tense of verbs giving them the sense of the past tense. 6. Then. ind. 7. By the absence. *m.* abl. 8. Light. acc. 9. Procured. caus. perf. of पद् (to go. 4. a.) with सम्. The Primary forms:—पद्यते (pr.) पेदे (perf.) 10. In front of; before. *n.* loc. 11. Moments: for a few moments: acc. of time. 12. Read. caus. perf. of वच्, to speak 2. p. 13. After that. ind. 14. Having bathed. ind. p. p. of स्ना, to bathe. 2. p. स्नाति (pr.) स्नानम् (abs. *n*). 15. Food. *m.*

16. Did. imperf. of कृ, 4. u. ......, कुरुते (pr.) चकार, चक्रे (perf). 17. School. *m.* 18. Went to. imperf. of गम्, 1. p. गच्छति (pr.) जगाम (perf.) गच्छेत् (pot.) अगमत् (aor.) गमनम् (abs. n.) गन्तुम् (inf.) गत्वा ind. p. p. गम् with आ = To come.

Lesson III. (Continued.)

1. Teacher. 2. That has been learned. p. p. of इ, (to learn. 2. a.) with अधि. 3. meaning. *m.* अधीते (pr.) अध्ययनम् (abs. n.) अध्यापयति (caus). 4. Asked. perf. of प्रच्छ्, 6. p. पृच्छति (pr.) अप्राक्षीत् (aor.) This verb takes two objects like दुह्, याच् &c. 5. Correctly. ind. 6. Said. perf. of ब्रू, 2. u. उक्त्वा (ind. p. p.) वक्तुं (inf.) उक्तम (p. p.) वचनम् (abs. n.) 7. Pleasure. इ. *f.* acc. 8. Classmates. adj. to बालान्. न्. *m.* acc. pl. 9. Said. imperf. of वद्, 1. p. to say. वदति (pr.) उवाद (perf.) वदेत् (pot.) अवादीत् (aor.) वदितुम् (inf). 10. Erroneously. ind. lit. otherwise. 11. A part. *m.* 12. On the three. इ. loc. pl. त्रि (नित्यंबहुवचनान्तः) त्रयः *m.* तिस्रः *f.* त्रीणि. *n.* 13. Anger. *m.* 14. Justly. *m.* instr. 15. Punished. perf. of दण्ड् 10. u. दण्डित (p. p.)

Lesson IV. Classmates.

1. Of the day. *n.* 2. In the end. *m.* 3. The garden. *m.* 4. Played. perf. 3rd pl. of क्रीड्, 1. p. 5. Exhaustion. 6. Perspires. 4. p. 7. Belonging to the evening. a. सायं भवम्; the suffix तन is generally added to साय, चिर and other indeclinables denoting time in this sense. as, चिरन्तन, दोषातन &c. 8. gentle, soft. 9.

Pleasant. 10. The plants. इ or ई. *f.* acc. pl. 11. Looking. pr. p. of दृश्, 1. p. to see. पश्यति (pr.) ददर्श (perf.) अपश्यत् (imperf.) अद्राक्षीत् (aor.) दृष्ट्वा (ind. p. p.) द्रष्टुम् (inf.) दृष्ट (p. p.) दर्शनम् (abs. n.) 12. Wind. 13. Enjoying. pr. p. of सेव्, 1. a. 14. House. *n.* 15. Conversation. *m.* 16. Even once. 17. Here and there. ind. 18. Walked. perf. of क्रम्, (to walk. 1. p.) with परि. 19. With the ball. *m.* 20. Mutually. ind. 21. Quarrel. 22. Naturally. *m.* 23. Endowed with good qualities. गुणः एषामस्तीति गुणवन्तः. 24. Increased. aor. of वृध्, 1. a.

Lesson V. A Star.

1. Twinkle, Twinkle. imp. 1st sing. of स्फुर्, 6. p. आभीक्ष्ण्ये (Frequency) द्वित्वम्. 2. Star! *n.* नक्षरतीति नक्षत्रम्. 3. How much. a. किं परिमाणमस्य कियत्, *n.* कियान्, *m.* कियती. *f.* 4. Arises. pr. of जन्, 4. a. 5. Wonder. *n.* 6. In the sky. *n.* न्. 7. Like a diamond. हीरेण तुल्यम्, adv. 8. Blazing. 9. World *n.* loc. abs. सूर्ये is also in the loc. abs. 10. By darkness. *n.* स्. instr. sing. 11. Covered. p. p. of वृ (5. u.) with आ. loc. abs. 12. One's own. a. to प्रभाम्. 13. Light. 14. Thou showest. caus. of दृश् (पश्य्) to see. 1. p. 15. Night. acc. of time. 16. Traveller. 17. Admires or rejoices at. pr. of नन्द्, 1. p. with अभि. 18. In the dark. 19. Is able, can. ind. 20. Way. 21. To know. inf. of ज्ञा, 9. u. pr. जानाति, जानीते.

Lesson VI. A call to play.

1. In play. 2. Very much. ind. 3. addicted to. 4. Was. imperf. of वृत्, 1. a. 5. By fickleness. चपलस्य भावः

कर्म वा, तस्मात् . 6. Associates (usually of the same age) वयसा तुल्याः. 7. Companion *m.* 8. To search. inf. 9. At the foot. *n.* 10. Wandering. pr. p. *f.* 11. Hen-sparrow. 12. Called. imperf. of ह्वे, 1. u. 13. many. 14. The young ones of any animal. 15. Are. pr. 3rd. pl. of अस् . 2. p. 16. Worthy of being nourished. पोष्टुं योग्याः. 17. Worthy of being procured अर्जयितुं योग्याः. 18. Like a lazy man. adv. अलसेन तुल्यम्.

Lesson VII. (Continued.)

1. Bee. 2. Why. ind. 3. Wandering. pr. p. 4. Exertest thyself. 2nd sing. 4. p. 5. Of oneself. न. gen. 6. Progress. *f.* 7. Wishes. pr. 6. p. 8. Necessarily. 9. Industry. 10. That which should be done. कर्तुं योग्यः. 11. Knowest. see V. 21. 12. If. ind. 13. Others. 14. In the honeycomb. 15. By division. भागेन शून्या one who has no share.

Lesson VIII. (Continued.)

1. Ant. 2. Stop! Stop! imp. 2nd. sing. of स्था, to stand, 1. p. 3. Runnest. 4. Look out for; await. imp. 2nd sing. of ईक्ष् (to see. 1. a.) with प्रति. 5. Be pleased. imp. 2nd. sing. of सद् (1. p.) with प्र. 6. Like. ind. 7. Request. *f.* 8. Repudiate. pot. 2nd. sing of कृ (to do. 8. u.) with निर् and आ. 9. Am able. 5 p. 10. By God. 11. Created. p. p. 12. For labour. 13. One's own. स्वस्येदम्. 14. What ought to be done; duty. 15. What belongs to another. परस्येदम्.

Lesson IX. (Continued.)

1. Himself. adv. 2. Thus. adv. 3. Thought. imperf. of चिन्त्, 10. p. स्वयमेवाचिन्तयत् Thought within himself. 4. Here-

after. ind. 5. Without. विना governs the acc. inst. or abl. 6. Beings. न् nom. pl. प्राण: एषां अस्तीति तथा. 7. Effort. 8. Alas! ind. 9. An illiterate man. 10. In vain. ind. 11. I throw. 6. u. 12. From that time. ind. 13. Indolence. अलसस्य भाव:. 14. Having given up. ind. p. p. 15. Learned. imperf. of पठ्, 1. p.

Lesson X. The company of the good.

1. Man. सृ. 2. Tile. *m.* & *n.* 3. With the hand. *m.* 4. This much. *a.* त्. इदं परिमाणमस्य. 5. Earned p. p. Vide VI. 17. 6. Highly great. *a.* 7. Attained. perf. of पद् (to go. 4. a.) with प्रति pr. प्रतिपद्यते. 8. Having taken. ind. p. p. of ग्रह्, 9. u. गृह्णाति, गृह्णीते. 9. Smells. घ्रा, 1. p. 10. Flowing out. pr. p. of सृ (1. p.) with प्र. 11. Narrated perf. of कथ्, 10. u. aor. अचकथत्. 12. Oh! happy being. 13. Long. adv. The singular of any of the absolute cases of चिर may be used adverbially in the sense of "for a long time." 14. Growing on land. *a.* स्थले जातानि स्थलजानि, तेषाम्. 15. Scent. *m.* 16. Enjoys, experiences. The addition of the prefix अनु converts the intr. verb भू, 1. p. into a tr. verb. 17. How. ind. 18. Of the lotuses. स्थलकमल means "rose". 19. Residence. *m.* 20. Attractive. *a.* हृदयस्य प्रिय:. 21. By acquaintance. *m.*

Lesson XI. Consideration.

1. A blind man. 2. Vessel. *n.* 3. On the shoulder. *m.* & *n.* 4. Having placed. ind. p. p. of धा (3. u.) with नि. 5. Thick. *a.* 6. Burned. act. p. p. 7. Firebrand. *m.* & *n.* 8. In the market-street. *f.* 9. Vide III 6. 10 Difference. 11. Is; exists. 4. a. 12. Result. *n.* 13

Laughing. pr. p. 14. I carry. 1. u. perf. उवाह, ऊहे, aor. अवाक्षीत् अवोढ. 15. Otherwise. ind. 16. In the dark. *m.* & *n.* 17. Thou mayest knock again. pot. of घट्ट (10. u.) with अभि. 18. Thou mayest break. caus. pot. of भञ्ज्, 7. p.

Lesson XII. A Mountain.

1. Very high. *a.* 2. Stones. *f.* 3. Many. 4. Gravels. *f.* 5. Forests. 6. Various. *a.* 7. Shoot out; रुह् (1. p.) with प्र. 8. Beasts. 9. Creatures. 10. Dwell. 1. p. 11. Generally. ind. 12. Drive off. pot. 3rd. pl. of द्रु (to run. 1. p.) with अभि. (only the caus. has this sense). 13. For the purpose of killing. *m.* 14. Gun. 15. Reading. *a.* 16. Rivers. 17. On all sides. ind. 18. Flow.

Lesson XIII, Moral.

1. Of the intellect. 2. Ornament. *n.* 3. Learning 4. Words. स्. *n.* 5. Increases. वृध्, 1. a. 6. Mind. स्. *n.* 7. Word. 8. Deed. न् *n.* 9. Of men. 10. Fame. *f.* 11. Eye. स्. *n.* 12. Keen. *a.* 13. Truth. *n.* 14. Glory, fame. स्. *n.* 15. Beneficence. 16. Deities. *f.* देवा एव. 17. Intellect. *f.* 18. For the good of. *m.*

Lesson XIV. A lake.

1. Still; stagnant. p. p. used actively of स्तम्भ् (1. a. 5. 9. p.) to block. 2. Lake. स् *n.* 3. By the bank. *n.* 4. Surrounded. p. p. of वृ with परि. 5. Of a small channel, 6. Is lead. pass. pr. 3rd. sing. of नी (1. u.) with आ. 7. For the entrance of. *m.* 8. For the exit of. *m.* 9. By bricks. 10. A drain or water course. 11. Richness. 12. Full or filled. p. p. of पृ. 13. At other times. 14. In the hot season. *m.* 15. Mention.

Lesson XV. (Continued.)

1. For bath. *n.* 2. Necessary. 3. A species of nocent snakes. 4. Is injurious. द्रुह्, 4. p. 5. Dirt. *n* 6. In villages. 7. Resort. 8. Dead. p. p. of मृ, 4. a. 9. Wholesome. 10. Income. 11. Fishes. 12. Frogs. *m.* 13. Sufficient. 14. Fit for drink. पातुं योग्यम्. pot. p. 15. Generally. ind.

Lesson XVI. The ant.

1. Big. *a.* 2. Rice. *m.* 3. Gained. imperf. of लभ्, 1. a. 4. By greatness. गुरोर्भावः, तया. 5. To raise. inf. 6. Neighbour. 7. Requested. imperf. of अर्थ् (10. a.) with प्र. 8. Your ladyship. 9. Mine. मम इदम्, तत्. 10. Hole. *n.* 11. At once. ind. 12. One's own. gen. 13. Affair or interest. *m.* loc. 14. Slowly. ind. 15. Withdrew. perf. of सृ (to go. 1. p.) with अप. 2nd. sing. ससर्थ 16. To roll. caus. inf. 17. Who came near. *a.* 18. Help. सहायस्य भावः, तत्. 19. Another. अ. *n.* sing. 20. Slept. perf. of स्वप्, 2. p. pr. 3rd. sing. स्वपिति. 21. Crooked. *a.*

Lesson XVII. (Continued.)

1. Requesting. pr. p. 2. Having known. act. p. p. 3. Naturally. स्वभावाद् भवं स्वाभाविकम्, तस्मात्. 4. Out of generosity. सुजनस्य भावः, तस्मात्. 5. Mean. *a.* 6. Creature. 7. Belonging to the same class. kindred. *a.* 8. Such. like this. *a.* 9. Doubt.

Lesson XVIII. The detection of the thief.

1. Of the thief. pr. p. 2. The cocoanut palm. *m.* 3. Climbing. pr. p. 4. Shepherd. 5. Master. न्. 6. Cause. *n.*

7. Of the cows. 8. Grass. pl. 9. To cut. inf. 10. Gave. perf. of दा, 3. u. 11. Relevence. inst. with शून्य it means "irrelevent". 12. A thief. another form is चोरः.

Lesson XIX. A Schoolmaster.

1. Learning. 2. Teaches. caus. of इ (to learn. 2.a.) with अधि, its inseparable prefix. 3. Learns. 4. A letter of the alphabet. *f.* 5. At the beginning. 6. Great. *a.* 7. By effort. *m.* 8. Of the book. *m.* 9. Bit by bit. ind. 10. Makes (him) understand. caus. of बुध्, 1. *u.* 4. a. 11. Taught. p. p. of दिश् (to give. 6. p.) with उप. 12. Having forgotten. ind. p. p. of स्मृ (to remember. 1. p.) with वि. 13. again and again. ind. 14. Teaches. 15. Oh! 16. Vide V. 3. 17. Patience. 18. Kindness.

Lesson XX. (Continued.)

1. Diligent. 2. By degrees. 3. Various. 4. Good. *a.* 5. Behaviour. 6. Leads. caus. of वृत् (to behave 1. a.) with प्र. 7. Instructed. p. p. 8. Commendable p. p. 9. Becomes. 10. Should respect. pot. 3rd. sing. of मन् (to know. 4. a.) with बहु. 11. Grateful. कृतं जानातीति तथा. 12. Adorned. p. p. कृ (to do. 4. u.) with अलम्. 13. Shines. 14. Respect. 15. Protection. 16. Giver. 17. Father. 18. Should respect. pot. 3rd. sing. of चर् (to walk. 1.p.) with उप.

Lesson XXI. A writer.

1. Rustic. ग्रामे भवः. 2. Write. 3. Writer. imp. 2nd. sing. 4. Requested. imp. 1st. sing. 5. At the foot. *m,*

This word is generally declined also like पद्. 6. Pain. 7. I desire. 6. p. 8. Falsehood. m. 9. Picture to your mind. conceive. 10. To read. inf. 11. Can be (read) pass pr. 3rd. pl. 12. As a rule. m.

Lesson XXII. Iron.

1. Black. 2. Metal 3. Mechanical work. n. 4. Needle. 5. Sword m. 6. Wedge. m. 7. Spoon. 8. Bolt. 9. Key. 10. In breaking. 11. A stonecutter's chisel. 12. Scissors. 13. Very hard. 14. In fire. 15. Molten. p. p. 16. Soft. 17. Becomes successful.

Lesson XXIII. (Continued).

1. Hammer. 2. Thing. n. 3. Strike. pr. 3rd. pl. of हन्, 2. p. 4. Bends. 1. p. 5. Becomes wide. 6. Refined. p. p. 7. Contracts itself. pr. of कुच्, (6. p.) with सम्. 8. Long. 9. By rubbing. 10. Polish. 11. Bright. 12. Wonderful. 13. Frequently. 14. On the whetstone. 15. Variety. 16. Of a pen. 17. The points of instruments. 18. Skilful.

Lesson XXIV. A wicked traveller.

1. On the way. न्, loc. sing. 2. A quarter of a Yojana. 3. Leader. 4. Requiring. 5. By chance. ind. 6. Kind. 7. Having come near. p. p. कर्तरि क्तः. 8. In the world. 9. (For your) sake. 10. Delay. 11. The path of the cows. 12. Tail. n. 13. Firmly fast. adv. 14. (If) thou holdest. pot. a. लम्ब्, (1. a.) with अव. 15. Caused (him) to grasp. caus. perf. of ग्रह्.

Lesson XXV. (Continued).

1. Disturbance. confusion. m. 2. Attained. act.

p. p. 3. Attracting. pr. p. 4. Moved to and fro. perf. of भ्रम् (1. p.) with परि. 5. Sorrow. *m.* 6. Experiencing. pr. p. 7. Out of faith. *m.* 8. Freed. perf. of मुच्, 6. u. pr. मुञ्चति. 9. Out of delight. *n.* 10. Pit. *m.* loc. sing. 11. Made (him) to fall. caus. perf. of पत्, 1.p. 12. Favourable. 13. Rashly. ind. 14. To deceive. inf. 15. Use. pr. 3rd. pl. of युज्, to join. 7. u.

Lesson XXVI. The market-street.

1. In the street. 2. Merchants. ज्, nom. pl. 3. Things exhibited for sale in the market. This word should be distinguished from क्रेय which means "a thing fit to be purchased". 4. Sell. pr. 3rd. pl. of क्री (to buy. 9. u.) with वि. 5. Wheat. 6. Of paddy. gen. pl. 7. Doll. 8. Pease. 9. Beans. 10 Molasses. 11. Sugar. 12. लब्धुं शक्यन्ते. Can be obtained. 13. In markets. 14. Precious. 15. In India. 16. Supreme. 17. Eminence. 18. In Bombay. 19. In the continent of Europe. 20. Means. 21. Commerce.

Lesson XXVII. A mule and an ass.

1. Of salt. 2. A mule. 3 Of wool. 4 Ass. 5 Stream. 6 Cross. pr. 3rd. du. of तॄ, 1. p. 7. By chance. 8. Was wet, act. p. p. 9. By dissolution. 10. Fortune. 11. Considered. imperf. of मन्. Vide XX. 10. 12. Immersing in water. 13. Of lightening (the burden). 14. Way. 15. Plunging. pr. p. 16. Wet. 17. Greater. अतिशयेन गुरुः. Comp. of गुरु. 18. Injurious. *n.*

Lesson XXVIII. A carpenter.

1. On timber. उ *n.* loc. sing. 2. By an axe. 3. By a hatchet. 4. Lessons. 5. Box. 6. Cot. *m.* 7. A Seat. *m.* 8. A Statue. 9. Tools. 10. Maker. 11. In the creation. 12. Mostly. 13. Are used. 14. Skilful. 15. In Kerala.

Lesson XXIX. A foolish crow.

1. Crow. 2. The sacred swan. 3. To make white. inf. 4. By birth. 5. Profession. *f.* 6. Having forsaken. ind. p. p. 7. The two wings. 8. Washes. 9. Month. 10. Gone. act. p. p. 11. Even then. ind. 12. Blackness. 13. As before. ind. 14. Fitting. *a.* 15. Lean. 16. Otherwise. 17. Ordained. p. p. 18. Should be accepted with pleasure.

Lesson XXX. An old virgin.

1. Virgin. 2. Worshipped. perf. of आस् (2. a.) with उप. 3. In front *n.* 4. Having appeared. ind. p. p. 5. A boon. 6. Choose. imp. 2nd. sing. of वृ, 9.u. 7. Sons. 8. With milk. 9. With ghee. 10. With. 11. Rice 12. Golden. स्वर्णस्य विकारः तस्मिन्. 13. Eating. pr. p. 14. Husband. 15. Admired. perf. of नन्द् (1. p.) with अभि.

Lesson XXXI. A Dialogue.

1. To-day. 2. Questions. 3. Have answered. 4. In particular. ind. p. p. 5. Yesterday. 6. In copying. 7. Concluded. p. p. 8. Creating belief. *a.* 9. Of (your) father. 10. Sir! 11. Of this day. अद्य भवः,तस्य. 12. Because of the difficulty. कठिनस्य भावः तस्मात्. 13. Preceding. *a.* 14. Was employed. 15. Committing to memory. 16. Both. 17. To carry out. inf. 18. Now. 19. I excuse. (you) 1. a. 20. Always. 21. Truth-ful सत्यं वदतीति तथा.

Lesson XXXII. Grass and roses.

1. Of grass. 2. By the cluster. *m.* 3. Mingled. p. p. 4. Said. perf. of भाष्, 1. a. 5. Lo! ind. 6. Sorrowful. act. p. p. 7. Followers. सहचरन्तीति तथा तान्. 8. For-

gets. 9. Beauty. *n.* सुन्दरस्य भावः. 10. Fragrance. 11. In the flower-garden. *n.* 12. Nourished. 13. Serving. *a.* 14. God's. 15. Dependent.

Lesson XXXIII. The Sovereignty of India.

1. Being inhabited. pass. pr. p. of वस् (to dwell. 1. p.) with अधि. 2. Sovereignty. अधिपतेर्भावः—तत्. 3. Generosity. उदारस्य भावः. 4. Justice. *f.* 5. Valour. शूरस्य भावः, कर्म वा. 6. Of kings. 7. Obeying. pr. p. 8. Country. राज्ञः कर्म भावो वा. 9. Protected. perf. 3rd. pl. of पाल् (10. p.) with परि. 10. Histories. 11. Which occurred then तदानीं भवानि. 12. Stories. 13. Of the sway. *n.* 14. Methods. *f.* 15. In detail. *m.* 16. To infer. inf. 17. Fame. *f.* 18. Sing. 3rd. pl. of गै 1. p.

Lesson XXXIV. (Continued).

1. Belonging to the Hindus. 2. Religion. *n.* 3. Prowess. पुरुषस्य भावः. 4. Declined. p. p. of क्षि, to decline. 1. p. 5. The Mahomedans. 6. Having conquered. ind. p. p. 7. Generally. ind. 8. Hand. *m.* 9. Just. धर्मादनपेते. 10. To make (them) enter. inf. 11. Deeds. न. 12. By word. 13. To speak. inf. 14. From the annoyance. 15. Delivery. *n.* 16. Long. ind. 17. The inhabitants of Bharata. भारते भवाः. 18. Gained. perf. 3rd. pl. of लभ्, 1. a.

Lesson XXXV. (Continued).

1. Of the English. 2. Community. 3. Having come. ind. p. p. of गम् (to go. 1. p.) with आ. 4. Having gained. ind. p. p. 5. Extended. caus. imperf. of वृध्, to thrive. 1. a. 6. Extended. 7. Policy. 8. Having

followed the course of. ind. p. p. 9. Handed over. caus. perf. 3rd. sing. of ऋ (to go. 1. p.) with सम्. 10. Effort. 11. Bravery. धीरस्य भावः. 12. Perception. 13. Of prosperity. 14. Object. *n.* 15. Illustration.

Lesson XXXVI. The methcd of study.

1. Limited. p. p. 2. Custom. *m.* 3. Bowing; Salutation. *m.* 4. Being ordered. p. p. 5. In the seat. 6. Should sit. pot. 3rd. sing. of विश् (to enter. 6. p.) with उप. 7. The previous day. ind. पूर्वस्मिन्नहनि. 8. New. 9. Attention. 10. On paper. 11. Inferiority. *m.* loc. absolute. 12. Should be ashamed. pot. 3rd. sing. 13. Pride. *m.* 14. Reading. 15. Composition. 16. Ordered. caus. p. p. 17. In the evening. ind. 18. During holidays.

Lesson XXXVII. Avarice.

1. The female swan. 2. Egg. 3. Used to bring forth. pot. 4. Ambitious. 5. Satisfied. 6. If I should kill. pot. of हन्. 7. Simultaneously. 8. Cruel. 9. Clove in two. 10. Pitiable. 11. As before. ind. 12. Should give. pot. 3rd. sing. of तृ (to cross. 1. p.) with वि. 13. Luceme. *m.* 14. Destroys. 15. In sin. *n.*

Lesson XXXVIII. The bat.

1. War. *n.* 2. Cowardly. 3. Bat. वागेव गुदं यस्य सः. 4. Entered. 5. Only. ind. 6. Protection. 7. Having teeth. 8. Afraid. act. p. p. 9. In the sky. *m.* 10. I fall. 11. Injured; imperf. of द्रुह्. 4. p. 12. Shows. caus. pr. of काश् (1. a.) with प्र.

Lesson XXXIX. The necessity of learning.

1. To speak. inf. 2. Advices. 3. Exercise. 4. Having learnt. p. p. 5. Scientific. शास्त्रे भवानाम्. 6. Worldly. लोके विदितानाम्. 7. Of truths. 8. One who knows. 9. Coming into existence. pr. p. 10. Knowledge. 11. Goodness. 12. Should thrive. pot.

Lesson XL. Victoria, Empress.

1. Birth. न्. n. acc. 2. Crown. n. 3. Generous. 4. Behaviour. 5. Empress. चक्रं (सैन्यम्) वर्तयतीति तथा. 6. Is celebrated. pass. pr. 3rd. sing. of चक्ष् (2. a.) with प्र. In non-conjugational tenses ख्या takes the place of चक्ष and both the Atmanepada and Parasmaipada forms are found; In the perfect these forms are taken optionally. ex. चख्यौ, चख्ये, चचक्षे, &c. 7. Command or Order. 8. By the Parliament. 9. Well. 10. Molest. pot. 3rd. pl. of बाध्, 1. a. 11. Equal. 12. In the possession of. m 13. Hundred. 14. By the grace of.

Lesson XLI. God.

1. Created. perf. of सृज्. 2. That have grown or arisen. act. p. p. of पद् with उद्. 3. Grass. 4. Leaf. n. 5. Grain. 6. Is worthy of. pr. of अर्ह्, 1. a. 7. Agriculture. 8. Is effected by. pr. of सिध्, 4. p. 9. Removes. pr. 3rd. sing. of हृ, 1. u. 10. Of kindness. 11. Seat. 12. When awake. m. 13. When half awake and half asleep. 14. In sleep. f. 15. Devotion. f. 16. Desires. 17. Gives. pr. of दा, 3. p. 18. Omniscient. सर्वं जानातीति तथा, तत्. 19. Cause. n. 20. We remember pr. of स्मृ, 1. p.